

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Pərvin Şıxıyeva Eyvaz qızının

“Bank riskləri və onların idarə olunması” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 ‘Maliyyə’

İxtisaslaşma: Bank işi

Elmi rəhbər:

İ.e.n. Z.H.Zeynalov

Magistr proqramının rəhbəri:

İ.e.n. prof. R.M.Rzayev

Kafedra müdiri: İ.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
 I FƏSİL. Bank risklərinin nəzəri-metodoloji əsasları	
1.1 Bank riskləri anlayışı və onların təsnifatı.....	8
1.2 Bank risklərinin idarə olunmasının mahiyyəti.....	26
 II FƏSİL. Müasir şəraitdə bank riskləri və onların idarə olunmasının kompleks təhlili	
2.1 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank risklərinin və onların idarə olunmasının təhlili.....	44
2.2 Stress-testlər və onların aparılması qaydaları.....	57
2.3 Azərbaycan Respublikasında bank risklərinin idarə olunması məsələləri ‘AccessBank’ın nümunəsində.....	65
 III FƏSİL. Bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi	
3.1. Mərkəzi Bank bank risklərinin idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərin təşkilatçısı kimi.....	79
3.2. Banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi.....	85
 NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	93
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	97
ƏLAVƏLƏR.....	102
XÜLASƏ.....	108
ANNOTASIYALAR.....	109

Magistrant: Pərvin Şıxıyeva Eyvaz qızı

Elmi rəhbər: i.e.n. Z.H.Zeynalov

GİRİŞ

Müasir bank sistemi istənilən ölkənin milli təsərrüfatının ən vacib sferalarından biridir. Keçid dövründə Azərbaycanın bank sistemi müəyyən dəyişiklərə məruz qalmışdır. Bank sisteminin bütün sahələri modifikasiya edilmişdir. Maliyyə bazarının yaradılması milli təsərrüfatın idarə olunmasında kredit institutlarının rolunun prinsipial olaraq dəyişməsi və iqtisadi münasibətlər sistemində kreditin rolunun artması deməkdir. Kredit bank işinin əsasına və onun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bazisə çevrilmişdir. Kredit istehsalçı qüvvələrin inkişafına stimül verir, təkrar istehsalın inkişafı üçün kapital mənbələrinin formalaşmasını sürətləndirir. Digər tərəfdən kreditləşmə inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəyyən risklərlə üzləşir. Müasir dövrdə bank riskləri problemi xüsusən kəskindir və onların idarə olunmasına zərurət yaranır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, banklarda korporativ idarəetmənin düzgün qurulmaması, risklərin idarə olunması və daxili nəzarət problemləri əksər hallarda ayrı-ayrı banklarda böhranın yaranmasına səbəb olur və bank sektorunun maliyyə sabitliyini təhlükəyə məruz qoyur. Bank biznesinin sürətlə inkişaf etdiyi müasir şəraitdə risklərin idarə olunması problemi, həmçinin Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə də mənfi təsir göstərə bilən ciddi amillərdən birinə çevrilir.

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, risklərin idarə edilməsi bank işində əsas məsələlərdən hesab edilir. Bank fəaliyyətinin uğurları birbaşa olaraq risklərin idarə olunmasının keyfiyyətindən asılı olduğundan bu mövzu diqqətə layiqdir. Bankların müflisləşməsi prosessini araşdıran tədqiqatlar göstərir ki, əsas səbəb bank aktivlərinin aşağı olmasıdır. Bankların effektiv idarə olunmasının əsas elementləri : yüksək inkişaf etmiş kredit siyasəti və prosedurları; portfelin düzgün idarə olunması; kredit üzərində effektiv idarə və bank işi sahəsində işləməyə hazır olan personaldır.

Dissertasiya işinin predmeti kimi bankların fəaliyyəti zamanı yaranan risklər və böhran şəraitində dayanıqlığı təmin etməyə yönəldilmiş bank risklərinin idarə olunması metodlarıdır. Aparılan tədqiqatın predmetinə ölkənin kredit siyasətinin əsas həlqəsi olan bank riskləri, onların tənzimləmə metodları, başlıca istiqamətləri, alətləri və banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi yolları aid edilir.

Dissertasiya işinin obyekti kimi isə bilavasitə bank risklərinin yaratdığı problemləri əhatə edir. Xüsusilə, bank risklərinin idarə olunması sahəsində Mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri aid etmək olar. Əlbəttə ki, bu zaman ölkəmizdə mövcud olan kommersiya banklarının ayrılmaz hissəsi olan Risklərin idarə olunması departamentləri əsas müzakirə obyektləridir. Dissertasiya işində nümunə kimi seçilmiş əsas obyekt ‘Accessbank’ kommersiya bankıdır. Sözü gedən bankın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə hesabların açılması və idarə olunması; hüquqi və fiziki şəxslərin kreditləşdirilməsi; pul vəsaitlərinin yığıma alınması və s. fəaliyyətlər aiddir.

Dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri. “Bank riskləri və onların idarə olunması” mövzusunda tədqiqatın aparılmasının məqsəd və vəzifələrini respublikamızda həyata keçirilən bank risklərinin idarə olunması siyasətinin mahiyyətinin tədqiq olunması təşkil edir. Burada əsas məqsəd ölkəmizin kredit sistemində yaranan bank risklərinin öyrənilməsi, təsnif edilməsi, bank risklərinin müəyyən edilməsi metodlarının və eləcə də stress testin araşdırılması, və Mərkəzi Bank və kommersiya banklarının bu risklərlə hansı şəkildə mübarizə aparmasının tədqiq edilməsidir. Tədqiqatın əsas vəzifəsi qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən aşağıdakı vəzifələrin məcmusudur:

- 1) Risklərin idarə olunması sahəsində Mərkəzi bankın rolunun öyrənilməsi;
- 2) Azərbaycanda bank risklərinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- 3) Bank risklərinin tənzimləmə metodları və alətlərinin müəyyən edilməsi;

4) Ölkəmizdə bank risklərinin idarə olunması siyasətinin həyata keçirilməsində beynəlxalq təcrübənin öyənilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Beləliklə, dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri bankların fəaliyyətinin idarə olunmasında risklərin düzgün müəyyən edilməsi; risklərin idarə olunması metodlarının analiz edilməsi və bu risklərin bankların mənfəətliliyinə təsirini araşdırmaqdır. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasında bank sektorunda kredit risklərinin idarə olunması ilə bağlı yaranan problemləri araşdırılıb müəyyən edilməsinə diqqət yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası və işlənmə metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən Kommersiya Banklarının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun material və məlumatları, illik hesabatları, statistik məlumatları, bank riskləri ilə bağlı normativ hüquqi aktları, həmçinin müxtəlif yerli və xarici iqtisadçı müəlliflərin fikirləri, müxtəlif aktual qəzet və jurnallardan olan məlumatlar təşkil edir. Bunlarla yanaşı tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil metodundan, iqtisadi-riyazi həmçinin, statistik və qrafik metodlardan istifadə edilmişdir. Beləki, *dissertasiya işinin metodologiyası* sistemli yanaşma və müqayisəli təhlildir. Tədqiqatın gedişində sistemli təhlil, ümumiləşdirmə, müqayisəli təhlil, müşahidə və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin nəticəsi bank sektorunda kredit risklərinin idarə olunması ilə bağlı yaranan problemlərin həlli istiqamətində səmərəli təkliflərin verilməsidir. Dissertasiya işinin nəticəsinə riskin həcmi ilə mənfəət arasında asılılığın mövcud olmasının əsaslandırılması da daxildir, beləki, mənfəət əldə etmək imkanı artdıqca, itkilərin yaranması riski də bir o qədər yüksək olur.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Mövzunun praktiki əhəmiyyəti çox böyükdür. Tədqiqat işində apardığım təhlil Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən bank risklərinin idarə olunması siyasətinə bir daha nəzər yetirməyə imkan

yaradır və bununlada biz əldə olunmuş nailiyyətlər, bank risklərinin idarə olunması siyasətinin həyata keçirilməsinin daha səmərəli üsulları, qarşıda duran problem və onların mümkün həlli yollarına nəzər salmaq imkanı qazanırıq. Burada səmərəliliyin artırılması məqsədilə müəyyən təkliflər öz əksini tapmışdır. Mövzunun tələbilik dəcəsidə yüksəkdir. Çünki hər bir ölkənin kredit sisteminin inkişafının əsas hissəsini Mərkəzi Bankın həyata keçidiyi bank risklərinin idarə olunması siyasəti təşkil edir, eləcə də respublikamızda. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti risklərin təsnif edilməsi və aktivlərin qiymətləndirilməsinə risklər nöqtəyi nəzərdən yanaşmadır. Kredit risklərinin idarə olunması ilə bağlı irəli sürülmüş təkliflərin zamanda banklar tərəfindən istifadə edilməsi yollarının mümkünlüyü məsələsinə də toxunulmuşdur. Bu baxımdan “Bank riskləri və onların idarə olunması” mövzusunda tətqiqat işi praktiki cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Dissertasiya işinin orijinallığı və elmi yeniliyi bankların idarə olunması üzrə fəaliyyətə risklərin təsirinin elmi-analitik tədqiqıdır. Beləki, bank risklərinin idarə olunması istiqamətində xarici təcrübənin öyrənilməsindən əldə edilən nəticələrin Azərbaycanda bu sahədə yaranan problemlərin aradan qaldırılması üçün onların tətbiqi, elmi-praktiki cəhətdən əsaslandırılmışdır. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1)Azərbaycanda bank risklərinin idarə olunması siyasətinin məqsəd, vəzifələri və iqtisadi siyasətdə rolu kompleks şəkildə araşdırılmışdır;
- 2) Bank risklərinin idarə olunması siyasətinin tənzimləmə mexanizmlərinin geniş şəkildə müəyyən edilməsi onun daha aydın anlaşılmasına imkan vermişdir;
- 3)Bank risklərinin idarə olunması siyasətinin formalaşmasının əsas xüsusiyyətləri müəyyənəşdirilmişdir;
- 4)Bank risklərinin idarə olunması siyasətinin başlıca istiqamətləri təhlil edilmişdir;
- 5)Mərkəzi Bankın bank risklərinin idarə olunması siyasətinin hazırlanması, reallaşdırılması və onun makroiqtisadi siyasətdə rolunun təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər işlənilib hazırlanmışdır.

Dissertasiya işi 112 səhvədən, giriş, 3 fəsil, 7 bölmə, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, əlavələr, xülasə və rus, ingilis dillərində annotasiyalardan ibarətdir. Dissertasiya işinin I fəsili, məhz bank risklərinin mahiyyəti və onun iqtisadi siyasətdə rolunu əhatə edir. Bu fəsildə bank risklərinin mahiyyəti, məqsəd, vəzifələri və təsnifatı nəzərdən keçirilib. II fəsildə bank risklərinin tənzimləmə metodları və alətləri, başlıca istiqamətlərindən bəhs edilib. III fəsildə isə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən bank risklərinin idarə olunması siyasətinin müasir dövrdə hədəfləri və onun təkmilləşdirilməsi yolları, və eləcə də, Mərkəzi Bankın bank risklərinin idarə olunması siyasətinin işlənməsində və reallaşdırılmasında məsul orqan kimi rolu barədə araşdırma aparılmışdır. Nəticə və təkliflər bölməsində isə Azərbaycan Respublikasında bank risklərinin idarə olunması siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəticə çıxarılmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.

I FƏSİL. Bank risklərinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1 Bank riskləri anlayışı və onların təsnifatı

Ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Mərkəzi Bank tərəfindən qarşıda qoyulan məqsədlərə nail olunmuş, inflyasiya məqbul səviyyədə saxlanılmış, iqtisadi artıma adekvat olaraq pul təklifinin artımı təmin edilmiş, pul-kredit göstəriciləri əvvəlki ilə nisbətən daha da yaxşılaşmış və bütün bunlar ölkədə mövcud olan makroiqtisadi sabitliyi daha da möhkəmlətmiş, davamlı iqtisadi artımla müşayiət olunan pozitiv iqtisadi prosesləri gücləndirmişdir.

Dinamik iqtisadi artımın təmin edilməsində, regional inkişafının dəstəklənməsində, özəl sektorun, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə ehtiyacının təmin edilməsində ölkənin bank sistemi əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Bankların minimal kapitalına tələbin artırılması bank sisteminin kapital bazasını möhkəmləndirmiş, özəl bankların konsolidasiyasının təşviqinin genişlənməsi isə **bank sisteminin** daha da irəliləşməsinə təmin etmişdir.

Dövlət və özəl bankların intensiv sağlamlaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi bank sisteminin davamlılığının möhkəmlənməsinə və onu maliyyə vastəçilik funksiyasının yaxşılaşmasına əlverişli şərait yaratmışdır.

Qeyd olunanların nəticəsi olaraq son illərdə də banklar tərəfindən iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının və əhalidən cəlb olunan əmanətlərin artması tendensiyası davam etmişdir ki, bu da bank sisteminin iqtisadiyyatda, xüsusən də sahibkarların maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsində rolunu yüksəltmişdir. Beləki, son 10 ildə real iqtisadi artım 4 dəfədən çox artmış, strateji valyuta ehtiyatları 42 dəfə, bank kreditləri 25 dəfə artmış, əhalinin əmanətləri isə 32 dəfə çoxalmışdır. İldən ilə dövlət tərəfindən verilən vəsait hesabına Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu xətti ilə böyük vəsaitlər ayrılmışdır. Son iki ildə sahibkarlara güzəştli şərtlərlə 253 milyon manat kredit verilmişdir. Bank kreditlərinin həcmnin artımı əsasən fiziki və hüquqi şəxslərdən cəlb olunmuş vəsaitlərin artması hesabına baş vermişdir.

Müasir cəmiyyətdə rəqabət mübarizəsinin kəskinləşdiyi şəraitdə **bank risklərinə** diqqət artır. Banklar daha tez-tez hallarda bir-birinə qarşı sərt mövqe tutur, daha artıq riskli əməliyyatlar və əqdlər aparılar. Bank fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyətin elə bir kateqoriyasıdır ki, orada subyektlər arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdə sözsüz olaraq risk vardır.

Xalis terminoloji nöqteyi-nəzərindən “**risk**” italyanca – **risiko** – təhlükə, qorxu deməkdir: hərfi mənada isə sıldırım, qayanı dolanmaq ifadəsini verir. Maliyyə - kredit sözlüyündə **bank riski** “kredit idarələrinin həyata keçirdikləri bank əməliyyatlarının spesifikasiyasından irəli gələn itkilər təhlükəsi” kimi səciyyələnir.

Professor A.A.Xandruyev risklərə arzu edilməz hadisələr gəlib çatdığı zaman təhlükə və ya itkilərin olması kimi yanaşır.

Rus alimi V.V.Kiselev daha mühüm bank risklərini **5 kateqoriyaya** bölür:

- ❖ kredit riski;
- ❖ likvidlik riski;
- ❖ faiz dərəcələrinin dəyişilməsi ilə bağlı risk;
- ❖ bazar riski;
- ❖ ödəniş qabiliyyətsizliyi və ya müflisləşmə riski.

Bank fəaliyyətinin mahiyyəti ilə sıx süətdə bağlı olan, **bank riskinin xüsusiyyəti** ondadır ki, o, ictimai məhsulun istehsalı və tədavülü proseslərini əks etdirməklə, həm də mübadilə sferasında, tədiyyə dövriyyəsində meydana çıxır.

Azərbaycan bank sisteminin fəaliyyətində bank riski anlayışı keçən əsrin 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasında iqtisadi sistemin bazar münasibətləri əsalarında qurulmasının rəsmən qəbul edilməsi ilə bağlı meydana çıxmışdır.

Ödəniş qabilətsizliyi riski bankın xərclərinin kritiki uzun dövr ərzində onun gəlirlərindən yuxarı olması zamanı meydana gəlir. Bu, o təhlükə ilə bağlıdır ki, yığılan zərərlər və itkilərin bankın xüsusi kapitalından yuxarı qalxa bilməsi səbəbindən bank öz öhtəliklərini yerinə yetirə bilməz.

Kredit riski. Bu risk borcalanın bank qarşısında öhdəliyinin vaxtında və ya tam icra olunmaması nəticəsində yaranır.

Müasir şəraitdə kredit risklərinin idarə edilməsinin əsas problemi kredit prosesinin hərtərəfli və dərin təhlili sisteminin ,sanballı metodiki bazanın olmaması və natamam informasiya şəraitində düzgün olmayan idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsidir. Yuxarıda təfəsilatlı olaraq göstərilən risklərin maliyyə təhlilçiləri tərəfindən təhlili və qiymətləndirilməsi bankın rəhbərliyinə həmin risklərin mənfi təsirlərinin minimuma endirilməsi imkanı verir. ***Yuxarıdan aşağıya qədər düzgün idarəetmə və nəzarətin olması şəraitində risk lokallaşdırıla minimumlaşdırıla bilər.***

Risklərin idarə olunması zamanı bankın müxtəlif əməliyyat və proseslərlə əlaqədar gələcəkdə məruz qala biləcəyi risklərin ayrı-ayrılıqda deyil, **kompleks şəkildə** təhlili risklərin minimuma endirilməsi və aradan qaldırılması baxımından müəyyən üstünlüklər verir.

Hər bir bankda – onun əməliyyatlarının növünə, həcminə, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi **risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi** sistemi yaradılmalıdır.

Strateji risk dedikdə strateji hədəflərin düzgün seçilməməsi nəticəsində bankın üzləşdiyi risk başa düşülür.

Bank risklərinin idarə edilməsi sistemi - risklərin proqnozlaşdırılması, onların ehtimal olunan həcmi və nəticələrinin müəyyən edilməsi, risklərlə bağlı yarana biləcək xərclərin (zərərin) qarşısının alınması və onların minimallaşdırılması üzrə müvafiq tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesidir.

Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalarda (2010-cu il) göstəriləndi ki, bankın ümumi strategiyası nəzərə alınmaqla risklərin idarə edilməsi üzrə bankın məqsədlərini və əsas prinsiplərini əks etdirən **risklərin idarə edilməsi siyasəti** müəyyən edilmişdir.

Risklərin idarə edilməsi siyasətində ən azı aşağıdakılar əhatə olunmalıdır:

- ❖ bankın məruz qala biləcəyi risklərin, onların xüsusiyyətlərinin ətraflı izahı və hər bir risk növünün idarə edilməsində əsas məqsəd;
- ❖ bankın öz strateji məqsədlərinə nail olmaq üçün riskgötürmə qabiliyyəti və qəbul edilmiş risklər üzrə zərərlərin mümkün maksimal həcmi;
- ❖ bankın əsas əməliyyatları, fəaliyyət istiqamətləri, biznes prosesləri və sistemləri üzrə risklərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, monitorinqi və minimallaşdırılması metodlarının prinsipləri;
- ❖ yeni əməliyyatlar, proseslər, fəaliyyət istiqamətləri və sistemlərin bankda tətbiq edilməsi prinsipləri;
- ❖ risklər barədə məlumatların istifadəçilərə təqdim edilməsi prinsipləri;
- ❖ risklərin idarə edilməsi sisteminin yoxlanılması prinsipləri.

Bank sisteminin dayanıqlığını təmin etmək üçün Mərkəzi Bank bir sıra **iqtisadi normativlər (əmsallar)** müəyyənləşdirir ki, bura resursların cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi prosesində risklərin məhdudlaşdırılması normativi, Mərkəzi Bankda saxlanılan məcburi ehtiyatların minimal həcmi, kapitalın adekvatlıq əmsalları, kredit təşkilatının likvidlik normativi, bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə risklərin tənzimlənməsi normativləri aid edilməlidir. Qəbul olunmuş bu normativlərdə (əmsallarda) **əsas məqsəd** - Mərkəzi Bank tərəfindən pul siyasətinin həyata keçirilməsi istisna olunan əsas alətlərdən biri olaraq pul kütləsini və bank sisteminin likvidliyini tənzimləmək, bankın ödəmə qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxara bilən mümkün zərərləri azaltmaq və bank sisteminə əmanətçilərin və potensial investorların inamını artırmaq, **bir borcalan**

və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə risklərin tənzimlənməsində və yaranan risklərin azaldılmasında məqsəd bankların maliyyə sabitliyinin, təhlükəsizliyinin və etibarlılığının artırılmasına, habelə aktivlərin diversifikasiyasına (bölüşdürülməsi) nail olmaqdır.

Mərkəzi Bank tərəfindən banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin effektivliyinə qarşı tələblər artırılmışdır. O cümlədən beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə əməliyyat riskinin tənzimlənməsi çərçivəsinin yaradılması istiqamətində tədbirlər görülmüşdür. Bank sektorunda idarəetmə və hesabatlıq sisteminin effektivliyinin artırılması məqsədilə **yeni korporativ idarəetmə standartlarının** tətbiqinə başlanılmışdır.

Maliyyə riskləri aktiv və passivlərin strukturunda, dəyərində, gəlirliyində, həcmində mövcud olan gözlənilməz dəyişikliklər ilə sıx əlaqədardır. Maliyyə risklərini yarım hissələrə bölmək olar:

- 1) Kredit riskləri
- 2) Likvidlik riskləri
- 3) Qiymət riskləri
- 4) Fond riskləri
- 5) İnflyasiya riskləri
- 6) Ödəniş qabiliyyətinin olmaması riskləri

Kredit riski ilk növbədə borc alan şəxslərin, o cümlədən də kontraqentlərin öhdəliklərini yerinə yetirmədikləri təqdirdə mümkün maliyyə itkisi deməkdir. Kredit riski kontraqentlərin balansı və ya balansarxası öhdəlikləri zamanı meydana çıxır. Tərəfdaş, borclu tərəf, emitent tərəfindən nəinki formal, hətta qeyri-formal öhdəliklər üzrə kredit riski yarana bilər. O həm real, həm də tam nominal itkilərə səbəb ola bilər. Kredit riskinin əsas tərkib hissələrindən biri sahə riskidir (iqtisadiyyatın hər hansı sahəsi). Sahə riski borclu şəxsin inkişaf sahəsinin perspektivləri və onun yerləşmə məntəqəsi ilə əlaqəli olub ölkədə mövcud risk üzrə qeyri-müyyənlik ilə sıx şəkildə üzlaşır. Ölkədəki risk səviyyəsi əcnəbi borc alan şəxslərə kreditin verilməsində əhəliyyətli yer tutur və borc alan şəxsin yaşadığı ölkəyə aid risk amillərinin fəaliyyətindən çox asılıdır. Kredit riski tam olaraq kreditin təqdimatında, qiymətli kağızları portfelinin təşkilində, banklararası əməliyyatların, valyuta əməliyyatlarının icrasında zəmanətli və zəmanətli fəaliyyət

növündə qiymətli kağızların istehsalında və diler fəaliyyəti sahələrində mövcud olur.

Likvidlik riski. Bankın likvid olması Bankın əmanətçilərinin və digər borclular qarşısında öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək fikvidlik bacarığıdır. Kifayət qədər ödəniş qabiliyyətinin olmaması riski isə Bankın vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi əlverişsiz şəraitdə Bankın ayrı-ayrı aktivlərinin satışı deməkdir. İfrat ödəniş qabiliyyəti riski- Bankın yüksək likvid aktivlərinin ifrat çoxluğu nəticəsində gəlirin itkisi riskinin meydana çıxması deməkdir. Bu da bank üçün ödənişli resurslar vasitəsilə azgəlirli aktivlərin əsassız maliyyələşdirilməsinin nəticəsidir. Əgər kredit təşkilatı əmanətçilər qarşısında vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmirsə onda «koma effekti» meydana çıxır. Yəni, depozitlərin axını baş verir və hesablarda qalan qalıq prinsipial surətdə ödəniş qabiliyyətinin azalmasına şərait yaradır.

Likvidlik (ödəniş qabiliyyəti) riskini müəyyən etmək çox mürəkkəbdir. Ən əsası ona görə ki, bankın likvidliyinə bir çox amillər təsir göstərir. Bu amillərə bank da öz növbəsində əks təsir göstərə bilmir. Təcrübədə bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Onların hər biri bankın likvidliyini müəyyən edən anı xarakterizə edir. Göstəricilərin ilk növbədə məlum qrupuna balans likvidliyinin əmsalları daxildir. Aktivlərin likvidlik səviyyəsini xarakterizə edən ən sadə əmsallardan biri kredit təşkilatının likvid aktivlərinin ümumi aktivlərə olan nisbətidir. Passivləri daimi şəkildə nəzərə almaq üçün az davamiyyətli aktivlər ilə likvidli aktivlərin qarşılıqlı əlaqəsini nümayiş etdirən əmsallardan digər əmsalların sırasına az likvidli aktivlər ilə daimi passivlər, likvid aktivlər ilə daha böyük öhdəliklər, kreditlər ilə aktivdepozitlər arasında əlaqəni dəqiq əks etdirən əmsallar aiddir. Likvidlilik əmsallarının hesablanması zamanı prinsipial surətdə belə bir sual meydana çıxır:

Aktivlərdən hansı birini likvidli hesab etmək olar? Cavab birmənalı deyildir. Belə ki, həm sənaye müəssisələrinin maliyyə analizinin (təhlilinin) təcrübəsi, həm də ticarət sahəsi hal-hazırda aktivlərin hansı birinin likvidli olmasını əmsalların meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Bu mənada banklara dair əsas problem

meydana çıxın müəyyən müddət ərzində ödənilən, lakin bu müddətə kimi sifra bərabər dövrüyyəyə olan kredit qoyuluşu likvidli kredit qoyuluşu kimi tədqiq edilməlidirmi? Bu məqsədlə, MBın xüsusi yanaşmasına uyğun olaraq, likvid aktivlər kredit qoyuluşundan ibarət olmayan yüksəklikvidli aktivlərə və 30 gün ərzində ödənilməyi nəzərdə tutan kreditlərdən ibarət likvidli aktivlərə bölünür. Uyğun düzəlişlər bank üçün məcburidir. Bu göstəricilər nəzarət məqsədilə deyil, yalnız riskin bankdaxili nəzarəti məqsədilə istifadəsi zamanı 30 gün ərzində aktivlərin likvid aktivlərə keçməsi müddəti çox olduğundan, bu intervalı 2.5-3 dəfə azaltmaq daha məqsədə uyğundur. Balansın likvidliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əmsalların təhlili metodundan, başqa digər alətlərdən də istifadə olunur. Buna misal olaraq: aktiv və passivlərin müddətinə görə təhlili göstərmək olar.

Lakin bu cür təhlilin analitik dəyəri çox aşağı olduğundan onu, daha təfəssilatlı likvidlik əmsallarının təhlili üçün zəruri olan ani mərhələ kimi nəzərdən keçirmək mümkündür. Balansın likvidlilik göstəriciləri sadə, nisbi istifadə sayəsində vüsət almışdır. Bununla belə onlar prinsipial çatışmamazlığa malikdirlər. Bu cür yanaşma zamanı bankı fəaliyyətdə olan təşkilat kimi deyil, ləğv olmağa hazır olan aktiv və passivlərin portfeli kimi nəzərdən keçirilir. Bu cür mülahizə bankın nəzarət orqanları və investorlar vasitəsi ilə xaricdən təhlilinə təmənilə münasibdir, lakin bu ehtimal bank daxilində idarəetmə sənədləri üçün qətiyyəən yararsızdır. Belə halda balans likvidliliyinin təhlilini pul vəsaitlərinin dövrüyyəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi vasitəsi ilə tamamlamaq zəruridir. Bu zaman vəsaitlərin, geriyyə, onların arasındakı fərqi, ayrı-ayrı dərəcələrə bölünməsinə nəzərə alan pul vəsaitlərinin dövrüyyəsi haqqında hesabatın tərtibatı mərkəzi element kimi çıxış edir.

Qiymət riski bank risklərinin bütöv qrupu olub, kredit və likvidlik riskləri ilə birlikdə əsas maliyyə risklərini təşkil edir. Qiymət riskləri aktivlərin və bank öhdəliklərinin gəlirliyinin, o cümlədən də

dəyərinin gözlənilmədən dəyişməsi mümkünlüyü ilə sıx əlaqədardır. Bu qrupa üç əsas risklər qeyri aid edilir:

- 1) Faiz büdcəsinin dəyişmə riski
- 2) Bazis riskləri
- 3) Valyuta riskləri
- 4) Bazar riskləri

Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski kredit qoyuluşuna, eləcə də öhdəliklərə təsir göstərir. Valyuta və faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinin bank işində birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıdığına nəzərə alsaq, onların ayrı-ayrılıqda təhlil edilməsi zəruriliyini vurğulamalıyıq. Qiymət riskinə isə qalan aktivlərin, ilk növbədə isə qiymətli kağızların qiymətlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar riskləri aid edilir. Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski bank gəlirinə faiz dərəcəsinin ümumi səviyyəsinin gözlənilməz dəyişikliklərinin mənfi təsiri deməkdir. Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski qeyri-sabitliyin nəticəsi olub, bazar iqtisadiyyatında qeyri- müəyyənlik faktoru kimi həmişə fəaliyyət göstərir. Passiv və aktiv əməliyyatlar üzrə eləcə də ayrı-ayrı maliyyə alətləri üzrə də faiz dərəcəsinin fərqləndirilir. Bununla belə onların arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqələr və tabelik əlaqələri mövcuddur. Bu da faiz dərəcəsinin ümumi strukturu haqqında mülahizə yürütməyə imkan verir. Məsələn: depozit üzrə dərəcəsinin enmə ənənəsi, bilavasitə borclu şəxslərin kreditləşdirilməsi dərəcəsinin enməsinə şərait yaradır. Maliyyə bazarı mexanizmi nə qədər çox inkişaf edirsə, o zaman məlum qanunauyğunluq da daha aydın nəzərə çarpır.

Maliyyə bazarının daha çox mürəkkəbləşməsi və rəqabətin artması faiz dərəcəsinin dəyişmə riskini bank maliyyə menecmentinin əsas aspektinə çevirir. Faiz dərəcələrinin enməsi zamanı bank daha ucuz fondlar ilə münasibət yaradır və az məbləğdə gəlir əlverişli vəsaitlərini yerləşdirir. Əks tendensiya müşahidə olunması aktiv əməliyyatların gəlirinin, eləcə də resurslara görə ödənişin artımına gətirib çıxarır. Beləliklə, likvidlik riski kimi hər bir bank faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinə meyllidir. Keçmiş Sovet Respublikalarının bir çoxunda faiz dərəcələrinin

dəyişmə riskinə likvidlik riski ilə müqayisədə dövlətin kəskin tənzimləmə qanunu üzündən diqqət yetirilmirdi. Azərbaycan Respublikası üçün də bu fakt özü də xarakterikdir. Lakin buna baxmayaraq yenə də burada likvidliyin idarəolunmasına çox fikir verilirdi nəyin ki, faiz dərəcəsinin dəyişilməsinə.

Bu müəyyən qədər aktiv və passivlərin ödənilməsinin prinsipial surətdə qısa müddəti ilə şərtləndirilmişdi. Burada digər səbəb bankların əvvəllər maneəsiz olaraq dərəcələrinin əlverişsiz dəyişkənliyi nəticəsində bank vaxti keçmiş vəsaiti müştərilərə, ilk növbədə isə əmanətçilərə üzərinə keçirmək iqtidarında idi. Buna baxmayaraq, hər zaman bank faiz dərəcəsinin dəyişkənlik riskinə dair məsuliyyətin bir hissəsini müştərinin üzərinə qoymaq ixtiyarına malikdir. Lakin bu cür siyasətin məqsədəuyğunluğunun müəyyən olunması zamanı (onu «ağressiv» də adlandırırlar) iki mülahizədən birinci istifadə olunur. Müştərinin digər Bankın xidmətlərindən istifadə etmək mürəkkəb olduğu üçün faiz dərəcəsinin cəmi müəyyən olunur, faiz dərəcəsinin artması zamanı isə müddətli əmanət və depozitlər üzrə faiz dərəcəsinin cəmi təyin edilir. Faiz dərəcələrinin idarəolunması strategiyasının planında ikinci mülahizə ilk baxışdan o qədər də aydın deyildir. Faiz dərəcəsinin dəyişkənlik riskinin böyük bir hissəsinin borc alan şəxsin üzərinə qoyan bank bu şəxsin ödəniş qabiliyyətinin enməsinə şərait yaradır və bununla da bütünlükdə kreditin və faizinin itirilməsinə gətirib çıxarır. Sənaye və ticarət müəssisələri ilə müqayisədə maliyyə təşkilatları riskin bu növü ilə idarəetmədə daha böyük imkanlara malikdirlər.

Bazis riskləri. Göstərilən risk növləri ilə bərabər bazis riski də mövcuddur. Faiz dərəcələrinin dəyişkənlik riskinin əksinə olaraq o faiz dərəcəsinin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi ilə deyil, faiz dərəcələrinin strukturunda hərəkətlə ilə sıx əlaqədardır. Başqa sözlə desək o ayrı-ayrı faiz dərəcələrinin hərəkətlə assimetriyanın yaranması ilə şərtləşdirilmişdir. Məsələn, bank hər cürə imkanlardan istifadə edib ödəniş müddəti nəzrə aktiv və passivlərin arasında uyğunluğa, mütanisibliyə nail olur. Lakin faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinə meyillilin hələ də ləğv edilməmişdir. Əgər kreditlər üzrə dərəcələr bilavasitə

banklararası kreditlərin faiz dərəcəsi ilə əlaqədardırsa depozitlərin faiz dərəcəsi bundan asılı deyildir. Aktiv və passivlərin gəlirliyi müəyyən edən baza dərəcələrinin dövrüyyəsində hər hansı bir uyğunsuzluq ya gəlir gətirə, ya da itkilərə səbəb ola bilər. Nəticədə faiz dərəcəsinin dəyişmə riski iştirak etməkdə hələ də davam edir.

Valyuta riski aktivlərin yaranması zamanı və xarici dövlətlərin valyutasından istifadə etməklə resurs mənbələrini cəlb edilməsi zamanı yaranır. Valyuta riski bir sıra amillər ilə yaranmış, bu amillərin sırasında onların yalnız bir hissəsi normal bazar qüvvələrinin fəaliyyəti ilə şərtləndirilmişdir. Valyuta kursuna əhəmiyyətli dərəcədə ölkənin iqtisadi inkişafının tendensiyaları təsir edir. Valyuta kursuna eləcədə valyuta tənzimlənməsi siyasətinin dəyişkənliklərindən başlayaraq bütün siyasi məqamlər və sosial gərginliyin səviyyəsi təsir göstərir.

Valyuta riskinin 3 əsas tərkib hissəsini qeyd etmək olar.

- 1) **Mübadilə kursunun dəyişkənlik kursu**-mübadilə kursunun gözlənilmədən dəyişməsi nəticəsində xarici valyutada vəsait qoyuluşunun qiymətdən düşməsi riski;
- 2) **Konvertasiya riski**- mübadilə əməliyyatlarının keçirilməsi zamanı mövcud məhdudiyyətlər ilə sıx əlaqədardır;
- 3) **Açıq valyuta mövqeyi riski**- Bankın valyuta aktivləri və Bankın xarici valyuta üzrə öhdəliklərinin parametrləri üzrə uyğunsuzluqları zamanı meydana çıxır.

Kredit riski çərçivəsində valyuta riskinin düzgün qiymətləndirilməsi likvidliliyin böhranı ilə nəticələnə bilər, ya da borc alan şəxsin tərəfindən kredit riskinin amilinə çevrilə bilər. Valyuta riski bütün balans və balansarxası əməliyyatlarda xarici valyuta vasitəsi ilə iştirak edir. Lakin kredit təşkilatı riskin amillərinə əhəmiyyətsiz (bilinməz) dərəcədə təsir göstərə bilər. Deməli kredit təşkilatı şəxsi maraqlarını qoruyaraq, riski vaxtlı-vaxtında müəyyən etməli və onun mümkün nəticələrini məhdudlaşdırmalıdır.

Bazar riski - faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapitahn (həmçinin bazar qiymətli kağızların) qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində bank

aktivinin bazar dəyərini dəyişməsindən itkiyə səbəb ola bilən ehtimaldır. Bu anlayışa əsasən bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

1)**Faiz dərəcəsi riski** - faiz dərəcəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi ilk növbədə faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir;

2)**Xarici valyuta riski** - valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. O, həmçinin ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda aparıldıqda və sonradan qiymətləndirmə uçuotu və hesabatları yerli valyutaya çevirildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riski ilə üzləşə bilər;

3)**Kapital riski** - kapitalın və digər bazar qiymətli kağızlarının qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi kapital portfelinə, eləcə də hecinq və spekulasiya məqsədləri üçün istifadə edilən kapitalın törəmə alətlərinə təsir göstərir;

4)**Əmtəə-mal riski** - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir göstərdiyi portfellər faktiki əmtəələrdən (məsələn, qızıl) və ya əmtəə fyuçerslərindən və forvard müqavilələrindən ibarət ola bilər. Bu riskin banklara təsiri onların fəaliyyətindən asılı olacaqdır. Bazar riski aktiv, passivlərin və balansarxası hesabların dəyərinə təsir edən bazar amillərinin mümkün təsiri ilə şərtləşdirilmişdir. Bir sıra hallarda «bazar riski» termini «qiymət riski» anlayışına bərabər tutulur. Bu valyuta riski və faiz dərəcələrinin dəyişmə riskinin qiymət riski kimi bərabərhuquqlu, ayrıca qruplaşdırılması zamanı baş verir. Bu zaman qiymət riskinin əsas tərkib hissəsi kimi bazar riski çıxış edir. Təsnifata bu cür yanaşma «bazar riski» və «qiymət riski» terminlərini sinonimləndirir. Bazar riskinin dəqiq təyin edilməsinə mühasibat uçotunun tətbiq edilən qeydaları təsir göstərir. Maliyyə institutları öz balans maddələrinin dəyər qiymətini müəyyənləşdirdikləri zaman bazar riski açıq-aydın nəzərə çarpır, balans maddələrinin dəyər qiymətinin müəyyənləşdirilməsi isə hər bir iş gününün sonunda

ümumi vəziyyəti təyin edən bazar qiymətindən irəli gəlir. Misal üçün: paylı investisiya fondları iştirak etməyə məcburdurlar. Belə hallarda bazar dəyərinin hər hansı bir dəyişikliyi o dəqiqə aktiv və passivlərin maliyyə institutunun işində əks olunur. İş gününün sonunda aktivlərin ən aşağı bazar qiymətləri ilə qiymətləndirilməsi kəskin xassə daşıyır. Bir çox qərb ölkələrində bank balansının maddələrinin qiymətləndirilməsinə olan bu cür yanaşmanın tətbiqi məsələləri hələ də müzakirə olunur və Danimarka tipli ölkələrdə yalnız təcrübədə ondan istifadə edilir. Lakin bu prosesin formal və real tərəflərinin müəyyən etmək (fərqləndirmək) zəruridir. Riskin nəzərə alınmamış amilləri nəticəsində itkilər ilə əlaqədar kifayət qədər məlumatlandırılmamaq bu amillərin təməmlə yoxluğu demək deyildir. Belə hallarda risk amilinin təsir səviyyəsi artıma məruz qalır və bir qayda olaraq yekun nəticədə daha çox itkilərə yol verilir. Əlavə gecikmələr alının səmərənin (mənfəətin) vaxtılı-vaxtsiz qeydiyyatı zamanı da meydana çıxır. Kredit təşkilatları aktivbrin nominal dəyər üzrə qeydiyyatı zamanı da bazar riskinə xüsusilə meylli olurlar. Bazar qiyməti üzrə aktivlərin gündəlik qiymətləndirilməsi təcrübəsinin tərəfdarları belə hesab edirlər ki, bu üsullar maliyyə durumunu daha düzgün əks etdirir. Lakin banklara qarşı bu cür təcrübənin tətbiq edilməsi çətin olduğundan onun üstünlüyü daha azdır. Və bu zaman maliyyə institutları daha geniş mövqelərə sahib olurlar.

Banklar iki səbəbə görə bazar riskinə meylli olurlar.

Birincisi, ən əsası Bankın balansında, aktiv maddələrin ölçülərinin və qiymətli kağızlar portfelinin dəyişməsi riski nəticəsində baş verir. Lakin, bank tərəfindən emissiya edilən (buraxılan) qiymətli kağızların bazar qiymətinin enməsi onların yenidən emissiyası zamanı əlavə xərclərə səbəb ola bilər.

İkincisi, aktivlərin bazar dəyərinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar riskin əsas səbəblərindən biri də əsas maliyyə kapitalının ümumi dəyərinin müəyyən olunmasıdır. Əsas fondların dəyər qiymətinin yenidən qiymətləndirilməsi dövrü olaraq həyata keçirilir və bir qayda olaraq cari bazar qiymətini qeyri-adekvat,

müxtəlif cür əks etdirir. Banklar sənaye müəssisələri ilə müqayisədə az miqdarda riskə meyllidirlər. Milli bankların aktivlərində əsas kapitalın payı 15-30% arasında təbəddüd edir. Fəaliyyətdə olan müəssisələrdə isə əsas kapitalın payı aktivlərin dəyər qiymətinin 3/2-dən yüksəkdir. Banklar daha çox risk amilinin tə'sirinə meyllidirlər. Meyllilik xüsusiyyəti kredit əməliyyatlarının icrasının çərçivəsi daxilində kontraqent biznesinin dəyər qiymətinin qiymətləşdirilməsi, o cümlədən də investləşdirmə zamanı meydana çıxır.

Hal-hazırda bazar riskinin qiymətləndirilməsi beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərən banklar üçün xüsusi aktuallığa malikdir. 1996-cı ilin yanvar ayında bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi riski nəzərə almaqla bank kapitalının kifayət qədər almasını müəyyən edən proseduralara düzəliş qəbul etmişdir. Bununla bərabər kredit təşkilatlarında kapitahın kifayət qədər olmasını müəyyən etmək üçün bazar riskini ölçən şəxsi bankdaxili model işlənilib hazırlamışdır.

Fond riski. Qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin gözlənilmədən dəyişməsi ilə və onların dəyərinin təkrarən qiymətləndirilməsi nəticəsində bankın üzləşdiyi risklərlə əlaqədar olaraq, banklar fond riski ilə üzləşir. Bu risklər, qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlar zamanı, birbaşa maliyyə itkiləri və ya mənfəətin əldən buraxılması, yaxud gəlirliliyin azalması nəticəsində yaranır. Qiymətli kağızlar üzrə risklər daimi və müvəqqəti ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, daimi risklər, investorun qiymətli kağızlara yatırdığı əmanətləri itki ilə üzləşmədən realizə edə bilməməsi səbəbindən qiymətli kağızlar kursunun aşağı düşməsi nəticəsində yaranır. Qiymətli kağızların dövriliyyəsi sahəsində yaranan birbaşa risklərə ticarət meydançası riski; tədaruk riski; hesablaşmaların tənzimlənməməsi riski; depozitarilərin və qeydiyyatçıların riski və s. aiddir.

İnflyasiya riski banka hərtərəfli tə'sir göstərir. Bank aktivlərinin qiymətdən düşməsində təzahür edən inflyasiyanın mənfəəti daha aydın hiss olunur. Qiymətdən düşən bank aktivlərinin çox hissəsini pul vəsaitləri və maliyyə qoyuluşu təşkil edir. Bank kredit verir və o müəyyən zaman kəsiyindən sonra

inflyasiyanın dəyərsizləşdirdiyi pul vasitəsi ilə qaytarılır. Lakin yüksək inflyasiya əhəmiyyətli dərəcədə bank əməliyyatlarının gəlirini artırır (bu o qədər aşkar olmasa da). Fəaliyyət xüsusiyyətlərinə əsasən banklar adətən həm banklararası əməliyyatların, həm də müştərilərə kreditin verilməsi üzrə kredit multiplikatorunun fəaliyyəti hesabına pul vəsaitinin sürətlə artımı zamanı nailiyyət əldə edirlər. Bank gəlirinə inflyasiyanın təsir etdiyi digər əlverişli amillərindən biri vasitəçi ticarət şirkətlərinin borc alan şəxslərin ödəniş qabiliyyəti kapitalın sürətli dövriyyəsi zamanı kəskin şəkildə yüksəlməsində büruzə çıxır. Haqqında söhbət gedən risk amili tez-tez əhəmiyyətli dərəcədə gecikmələr ilə fəaliyyət göstərir. Bu da kreditlərin qaytarılmamasının kəskin artımında öz əksini tapmışdır. Burada söhbət kreditorların əsas qrupu tərəfindən bank kreditlərinin ödəniş qabiliyyətinə olan tələbin enməsindən gedir. Bu da Milli bank sisteminin yaranma müddətindən indiyə kimi faiz dərəcələrinin ümumi dəyişilməsi tendensiyalarının artma və azalmasının əvəz edilməsinin səbəblərindən biri idi. Son illərdə ölkədə inflyasiya tempinin sürətlə artması bank aktivlərinin kəskin dəyərdən düşməsinə səbəb olmuşdur.

Ödəniş qabiliyyətinin olmaması riski digər risklərdən törəmədir. O Bankın öz kapitalından yüksək olan toplanmış itkilərin və zərərin ümumi miqdarının bankların öhdəliyini yerinə yetirə bilməməsi təhlükəsi ilə sıx əlaqədardır. Kifayət qədər olmayan likvidlik əvvəlcə Milli Bankdakı müxbir hesablarında meydana çıxan debet saldosu ilə ifadə olunan bankın müvəqqəti texniki ödəniş qabiliyyətinin enməsi ilə nəticələnir. Bankın real ödəniş qabiliyyətinin olmaması bilavasitə «iflas» anlayışı ilə əlaqədardır. Mənfi şəxsi kapital göstərir ki, hətta aktivlərin realizəsi zamanı kreditorlara olan məbləği ödəməyə vəsait çatmır. Deməli, bank mülkiyyətçilərinin kapitalı yox dərəcəsindədir, ona görə də söhbət ya Bankın ləğvindən, ya da bank sahibinin dəyişdirilməsindən gedə bilər. Bankların inflyasiya prosedurası milli qanunvericilikdə tədricən əksini tapmışdır. Buna görə də bank fəaliyyətinin dayandırılması faktını bank əməliyyatlarının keçirilməsinə dair lisenziyanın geri götürülməsi ilə əlaqələndirən yalnız təsəvvürlər geniş yayılmağa

başladı. Lakin lisenziyanın geri alınması Bankın likvidliyinə dair minimal tələblərə cavab verə bilməməsi deməkdir. Bank fəaliyyətinin təməmilə dayandırılması isə onun bir müəssisə kimi ləğvi deməkdir. Bu proseduranın maneəsiz realizəsi üçün MB və məhkəmə orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti böyük əhəmiyyətə malikdir.

Funksional risklər bir sıra hallarda iştirak edir. . Funksional risk hər hansı bir məhsulun yaradılması və xidmətlərin göstərilməsi prosesinə aiddir. Bankın fəaliyyəti funksional riskə meyllidir, funksional risklər maliyyə-təsərrüfat prosesində tam kəcmli, vaxtlı-vaxtında nəzarət edilməməsi və lazımi informasiyanın toplanıb təhlil olunması nəticəsində meydana çıxır. O maliyyə risklərindən az deyil, lakin funksional riskin miqyasını təyin etmək və eyniləşdirmək çox mürəkkəbdir. Maliyyə riski ilə müqayisədə funksional riski pul vahidi vasitəsi ilə ifadə etmək və aşkara çıxartmaq daha mürəkkəbdir. Onlar subyektiv və obyektiv səbəblər, eləcə də sistemli xaos vasitəsi ilə şərtləşdirilmişlər. Bir qayda olaraq, kredit təşkilatları funksional riskləri daxili auditin inkişafı, sənəd dövriyyəsinin təkmilləşdirilməsi, daxili metodların işlənilib hazırlanması, ayrı-ayrı əməliyyatların texniki-iqtisadi yöndə əsaslandırılması, eləcə də əməliyyatların irəlicədən düşünülmüş resurslar ilə təminatı vasitəsilə minimalaşdırmağa can atırlar. Əməliyyatların texniki-iqtisadi yöndə əsaslandırılması, o cümlədən də irəlicədən düşünülmüş resurslar ilə təminatı metodı-texniki və mütəxəssis təchizatına aiddir.

Strateji risk strateji idarəetmənin səhvləri ilə sıx əlaqədardır. Bu səhvlərin yaranmasında ilk növbədə təşkilatın məqsədlərini səhv ifadə edilməsi, realizə zamanı səhv resurs təminatı, və bank işində riskin idarəetməsində yanlış addımlar daxildir. Maliyyə resursları və mütəxəssis təminatının yanlış olmasına səbəb olan ambisiyalı məqsədlər nüfuzun itməsi və əhəmiyyətli itkilər ilə nəticələnə bilər. Burada daşınmaz əmlaka qoyulan əsassız irimiqyaslı investisiyalar və yeni region bazarlarına səmərəsiz çıxış klassik misaldır. Bankın risk qarşısında qoyan strateji səhvlərin digər nümunəsi kimi törəmə maliyyə vəsaitləri ilə keçirilən əməliyyatlar risk səviyyəsini düzgün hesablanması çıxış edir. Bu zaman göstərilmiş

fəaliyyət istiqamətinin inkişafı risk idarəetməsinin müəyyən sistemlərinin yaradılmasında kapital qoyuluşu ilə müşaiət olunmur.

Texnoloji risk bankın iş fəaliyyətində müxtəlif texniki və texnologiyanın istifadəsi ilə əlaqədar riskdir. Bu zaman avadanlığın iş fəaliyyətində meydana çıxan nasazlığın aradan qaldırılmasına sərf olunan vəsaitin doğurduğu itkiləri, eləcə də bankdaxili hakim informasiyaya sanksiyasız daxil olma meydana çıxır. Riskin bu növü hər bir müəssisənin iş fəaliyyətində iştirak edir. Lakin texnoloji riskin bank üçün idarə olunması birinci dərəcəli əməliyyatə malikdir. Texnoloji riskin meydana çıxmasına tipik misal elektron ödəniş sistemində dəyişikliklər və kompüter hıyləgərliyi (xakerlər).

Effektivsizlik riski əməliyyatların icrasında və müsbət nəticələrə nail olmasında Bankın məsrəfləri arasında uyğunsuzluq (bərabərsizlik) təhlükəsi ilə əlaqədardır. Bank sistemində müəssisələrdən fərqli olaraq zərərli məsrəflərin idarə olunması daha mürəkkəbdir. Belə ki, sənaye müəssisələri ilə müqayisədə bank gəlirinin əsas tərkib hissəsinə -(təmiz faiz gəlirinə) Bankın faizsiz məsrəflərinin nə kimi təsir göstərməsini müəyyən etmək çətinidir. Burada əməliyyat məsrəfləri anlayışının indiyə kimi qeyri-sabit olduğunu nəzərə almaq zəruridir. Belə ki, Mühasibat uçotunun hesabat planında əməliyyat məsrəflərinə bankın faiz xərcləri daxil olur. Lakin iqtisadi məntiqə əsasən əməliyyat məsrəfləri faiz xərclərinə müqavimət göstərir. Faiz xərcləri Bankın kredit resurslarına görə ödənişləridir (iqtisadi baxışdan ticarət müəssisəsinin əldə etdiyi xam malın ödənişinə oxşardır). Əməliyyat məsrəfləri isə bank əməliyyatları ilə əlaqədar vəsait itkisi deməkdir. Onların ən əsas hissəsindən biri də aylıq məvacibdir. Kommersiya Bankının işçi qüvvəsinin məvacibi bilavasitə bir sıra əməliyyatları icra edərək inzibati xərclərə aid edilir. Buna görə də ciddi surətdə risklərin idarə olunmasını icra edən banklar bir sıra hallarda mühasib təsnifatına uyğun gəlirdən, məsrəfdən və bankın balansarxası hesablarda olan vəsaitlərdən istifadə edirlər.

Yeni texnologiyanın və məhsulun tətbiqi riski. Əlavə məsrəflər riski iqtisadi mənimsəmə riski ilə sıx əlaqədardır: bu yeni bank məhsulu, xidmətləri,

əməliyyatları, bölmələri və ya texnoloqiyasının planlaşdırılması faktı ilə bağlı olan riskdir. Bank mahiyyətinə görə bazarda məhsulunu təqdim edən digər müəssisələrdən ciddi sürətdə fərqlənmir. Buna görə də vəsaitlərin cəlb olunması və yerləşdirilməsi bank üçün daha əlverişli şərait ilə eləcə də potensial müştərilər axınma nail olmaq məqsədilə əlaqələndirilir. Lakin bu prosesin həyata keçirilməsinə çoxlu marketinq riskləri təsir göstərir. Marketinq riskinin xüsusi hallarından, eyni zamanda bütünlükdə bank riskinin əsas növlərindən biri məhsulların tətbiqi riskidir. Belə ki, marketinqin özgön aparılmaması nəticəsində bazarda yeni məhsula olan tələbat gözləniləndən az ola bilər ki, bu da nəticədə banka böyük məğlubiyyətə ziyan dəyməsinə gətirib çıxara bilər.

Əməliyyat riski - qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir. Əməliyyat risklərinin idarə olunması bankın Risklərin İdarə olunması siyasətinə əsasən həyata keçirilir. Bank əməliyyat risklərini baş vermə faktorlarından asılı olaraq iki hissəyə bölür:

- Daxili faktorlar əsasında baş verə bilən əməliyyat riskləri
- Xarici faktorlar əsasında baş verə bilən əməliyyat riskləri

Digər xarici risklər. Bu qrupa maliyyələşməmiş risklər daxildir. Funksional risklərdən fərqli olaraq onlar banka qarşı xarici risk kimi çıxış edirlər. Risklərin bu qrupunun bank işinin nəticə etibarlılığı ilə səmərəliliyinə təsiri böyükdür, və riskin bu qrupunun bank işinin nəticə etibarlılığı ilə səmərəli olmasının rəsmiləşdirilməsi daha mürəkkəb prosesdir və bu xüsusi bacarıq tələb edir.

Dövlətin tənzimlənmə şərtləri ilə uyğunsuzluq riski və ya ümumiyyətlə uyğunsuzluq riski həm dövlətin tənzimlənmə şərtlərinin gözlənilmədən dəyişilmə amilləri, həm də bankdaxili idarəetmə sisteminin problemləri, eləcə də bank işinin nəzarəti vasitəsilə şərtləndirilə bilər:

- birincisi, uyğunsuzluq riski nəticəsində buraxılan itkilər tənzimləyici və nəzarət orqanlarının sanksiyaları ilə bağlı meydana çıxar bilər;
- ikincisi, bank nüfuzuna xələl gələ bilər (nüfuzun itməsi riski);

- üçüncüsü, itirilmiş mənfəətin və ya bank fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması üzündən meydana çıxan itkilərə, eləcə də əməliyyatların gəlirinin enməsi nəticəsində böyük itkilərə yol verilir.

Lazımı qaydada qanunvericiliyin tamamlanması və dəyişdirilməsi vasitəsilə vəziyyətin, təlimatın yenidən təşkili imkanlarının olmaması, eləcə də Bankın şəxsi fəaliyyətini mövcud normativ aktları ilə bərabərləşdirmək bacarığına malik olmaması uyğunsuzluq riskinin itkilərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Nüfuzun itirilməsi (reputasiya) riski Bankın və ya digər maliyyə idarəsinin şəxsi nüfuzunu etibarlı işgüzar partnyor kimi saxlamaq qabiliyyətinin olmaması ilə əlaqədardır. Bankın ödənişli resurslardan asılılığı bu cür riskə müqavimətini daha zəif edir. Hətta bankın etibarsızlığına dair təşvişin əsassız olduğunun sübuta yetməsi zamanı əmanətçilərin inammın itməsi bu Bankın vəsaitinin və ödəniş qabiliyyətinin itkisinə şərait yarada bilər. Əhali tərəfindən Bankın nüfuzunun zərbəyə məruz qalmaması üçün bank milli bank ictimaiyyəti və hakimiyyətin yerli orqanları qarşısında nüfuzunu qoruyub saxlamağa diqqət yetirməlidir. Nüfuzun itirilməsi riskinin nəzarətinə dair keçirilən tədbirlər likvidliliyin qorunub saxlanmasına (hesablarda vəsait gecikməsinin yoxluğu), şübhəli əməliyyatların icrasının dayandırılmasına (məsələn: pul əskinazlarının saxtalaşdırılması əməliyyatları), müxtəlif mənsəli region layihələrində iştirak prosesinə xidmət edir və s.

Lokal risklər bankın diqqət mərkəzində və nəzarəti altında olan risklərə deyilir. Əksinə olaraq bankın nəzarəti altından çıxan risklər, ya lokal, ya da qeyri lokal olur. Qiymətləndirilməyən və Bankın iş fəaliyyətinə geniş miqyasda təsir edən risklərə qeyri-lokal risklər deyilir. Bəzən riskin yeni amillərinin meydana çıxması və tipik bank əməliyyatının icrası zamanı lokal risk qeyri lokal riskə çevrilir. Məsələn: əlavə kreditin verilməsi, borc alan şəxsin və bir qrup borc alan şəxslərin kredit payının artımı zamanı risk qeyri-lokal ola bilər. Bunu doğuran əsas səbəblərdən biri verilmiş kreditlər ilə bank kapitalı arasında qarşılıqlı əməllərin genişlənməsidir. Burada digər misal yeni bank xidmətinin tətbiqinə aiddir. Özü-

özünüzdə bu cür idarəetmə qərarı nöqsansız ola bilər. Lakin istisna deyil ki, idarəetmə qərarı resurs və ya maddi-texniki təchizat sahəsində yaranan gərginliyin əsas səbəbləri olan riski Bankın nəzarəti altından çıxaracaqdır.

I FƏSİL. Bank risklərinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.2 Bank risklərinin idarə olunmasının mahiyyəti

Bank risklərinin idarə olunma sistemi dedikdə: bank fəaliyyətində qeyri-müəyyənlik olduqda bank işçilərinin müsbət maliyyə nəticələrinin təmin olunmasına yönəldilən sulların məcmusu basa düşülür. Bankların riskdən qorunması mexanizmi riskin cari nizamlaşdırılması və onun minimumlaşdırılması tədbirlərini əhatə edir. Risklərin idarə edilməsi prosesi Bankın fəaliyyətinə xas olan risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, məqbul risk limitlərinin müəyyən edilməsi vasitəsi ilə onlara nəzarət edilməsi və risklərin azaldılmasıdır.

Risklərin idarə edilməsi siyasəti aşağıdakı məqsədləri ifadə edir:

- 1) Etibarlı, üzərinə məqbul sayılan səviyyədən artıq risklər götürməyən bank imicinin yaradılması və qorunması;
- 2) Bank tərəfindən üzərinə götürülmüş öhdəliklərin şərtsiz icra olunmasının təmin edilməsi;
- 3) Bankın yalnız məqbul və onun mövcud biznes həcminə adekvat olan riskləri öz üzərinə götürməsinin təmin olunması;
- 4) Bankın adekvat aktivlər və passivlər portfelinin formalaşdırılması.

Risklərin idarə edilməsi siyasəti aşağıda qeyd olunan vəzifələri yerinə yetirir:

- 1) Bankın inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin təmin olunması;
- 2) Məsul şəxslər tərəfindən müvafiq limitlər və səlahiyyət bölgülərinə riayət olunmasının təmin edilməsi;
- 3) Böhran şəraitində Bankın normal fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- 4) Bankın uzun müddət ərzində həddən artıq riskə məruz qalmasına yol verilməməsi;
- 5) Aktiv-passivlərin idarə edilməsi üzrə səmərəli sistemin yaradılması.

Risqlərin idarə edilməsi siyasətinin prinsip və standartları aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

- 1) Bankda mövcud olan bütün xidmətlər (məhsullar) üzrə iş prosedurlarının müvafiq daxili sənədlərdə əks olunması;
- 2) Bankda böhran şəraitində risklərin idarə edilməsi prosedurlarının mövcud olması;
- 3) Risklərin idarə edilməsində "stress-test" metodologiyasından istifadə edilməsi;
- 4) Bank üçün məqbul sayılan risk səviyyəsinə uyğun olmayan, əvvəlcədən araşdırılmamış və təsnifləşdirilməmiş risklərin əmələ gəlməsinə şərait yaradan əməliyyatların aparılmasına yol verilməməsi;
- 5) Bankın hər hansı bir fəaliyyət növü ilə bağlı olan risklərin Bankın bütün fəaliyyətinə təsirinin minimallaşdırılması;
- 6) Hər hansı bank əməliyyatının daxili sənədlərlə nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğun olmadığı halda həmin əməliyyatın aparılmasına yol verilməməsi;
- 7) Bankın hər hansı bir fəaliyyət növü üzrə risk səviyyəsinin bankın digər fəaliyyət növləri və bank biznesinin ümumi risk səviyyəsindən artıq dərəcədə fərqlənməməsinin təmin edilməsi;
- 8) Risklərin idarə edilməsi üzrə prosedur və mexanizmlərin fasiləsiz və daimi icra olunması;
- 9) Risklərin idarə edilməsi sisteminin ictimaiyyətə şəffaf və aydın çatdırılması;
- 10) Müştərilər və partnyorlarla münasibətlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, müxtəlif müştəri və ya partnyor qrupları üçün məqbul risk səviyyələrinin müəyyən edilməsi;
- 11) Hər növ əməliyyatların aparılması və qərarların qəbul edilməsi üzrə limitlərin və səlahiyyətlər bölgüsünün müəyyən edilməsi;
- 12) Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqallaşdırılması və terrorculuğun maliyyələşdirilməsi məqsədilə Bankın infrastrukturundan istifadə olunmasının qarşının alınması.

Risqlərin idarə edilməsi prosesi bankın fəaliyyətinə xas olan risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, məqbul risk limitlərinin müəyyən edilməsi vasitəsi ilə onlara nəzarət edilməsi və risklərin azaldılmasıdır. Risklərin idarə edilməsi funksiyası Müşahidə Şurası səviyyəsindən işçilərin səviyyəsinə kimi bank daxilində yuxarıdan aşağı istiqamətdə müəyyən edilən vəzifə və səlahiyyətlərin ümumi strukturudur. Bu funksiyanın əsas məqsədi bankın fəaliyyətinə xas olan spesifik riskləri müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək, həmin risklər barədə hesabat vermək, onlara nəzarət etmək və azaltmaq üçün istifadə olunan üsulları təyin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə risklərin idarə edilməsi funksiyası aşağıdakıların aydın müəyyənləşdirilməsini tələb edir:

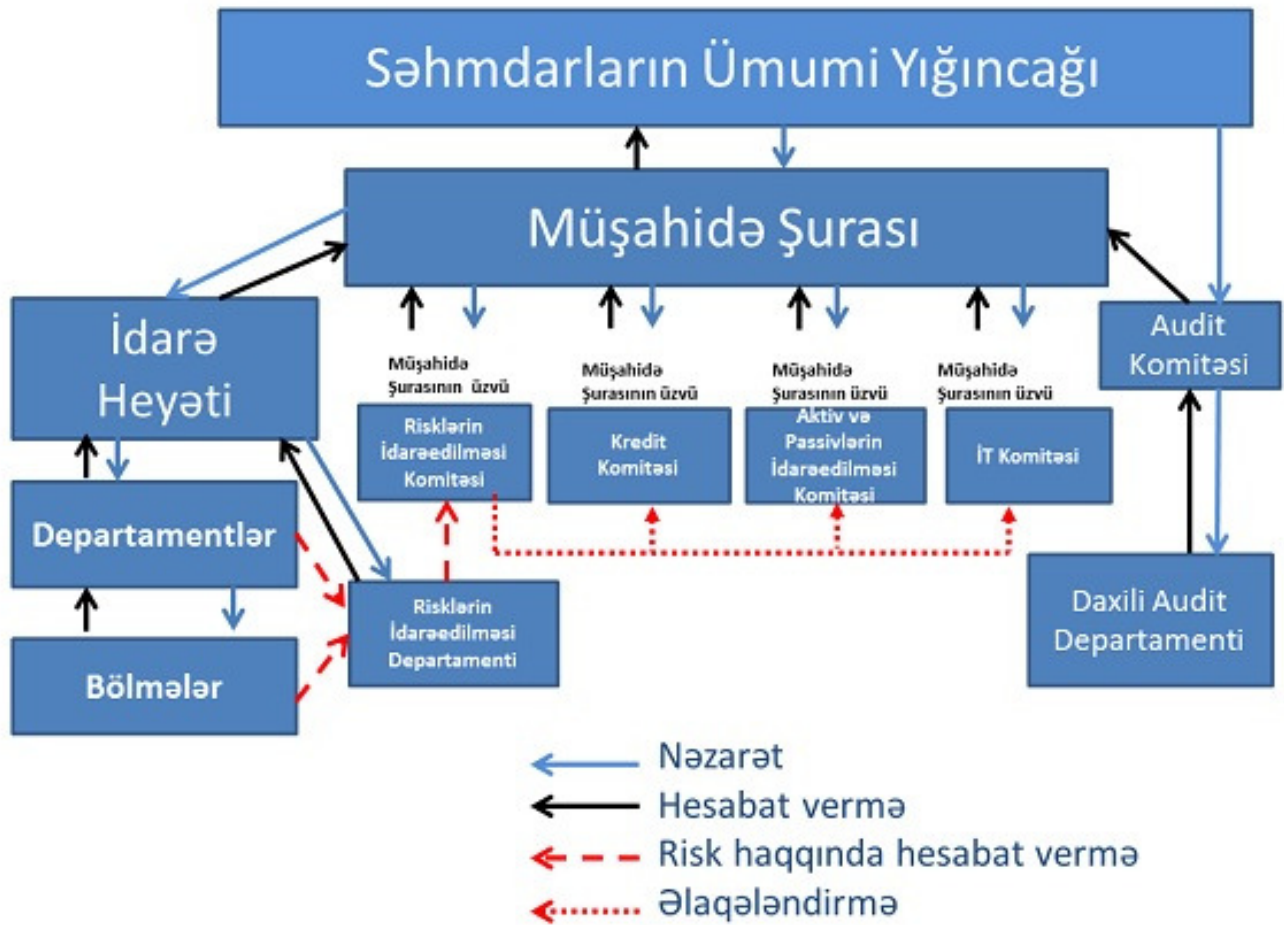
1) Risklərin idarə edilməsi funksiyası tərəfindən nəzarət edilən risklərin həcmi. Risklərin həcmi səciyyəvi olaraq bankın hər bir əməliyyat bölməsinin üzləşdiyi müəyyən risklər haqqında ətraflı məlumatı təsvir edən Risk Xəritəsinin yaradılması vasitəsilə müəyyən edilir. Bankın fəaliyyətinə xas olan risklərin əsas növləri təfərrüatı ilə bu Standartın 2-ci bəndində göstərilmişdir.

2) Risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati strukturunun bankın ümumi təşkilati strukturunun daxilindəki mövqeyi. Risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati strukturunun təsviri bu Standartın 1.1-ci bəndində göstərilmişdir.

3) Risklər haqqında məlumatın qiymətləndirməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, nəzarət edilməsi (limitlərin müəyyən edilməsi) və işgüzar qərarların qəbul edilməsi prosesinə daxil edilməsi metodologiyası. Bu metodologiyayı hazırlanması Standartın 2-ci və 3-cü bəndində göstərilmişdir. Hər bir bank fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və əldə edilən məlumatlara uyğun olaraq öz metodologiyasını yaratmalıdır.

Risqlərin idarə edilməsi üzrə səlahiyyət səviyyələri və onlarla əlaqədar operativ qərarların qəbul edilməsi Müşahidə Şurasından başlanır və yuxarıdan aşağı hər bir ixtisas sahəsi üzrə həvalə olunur. Məsələn, bankda risklərin idarə

edilməsi prosesini həyata keçirən və yaranan məsələlər üzrə gündəlik qərarların qəbul edilməsi səlahiyyəti risklərin idarə edilməsi komitələrinə həvalə edilə bilər. Risklərin idarə edilməsi komitələri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnaməyə əsasən fəaliyyət göstərirlər və öz işində risklərin idarə edilməsi qaydalarına əsaslanmalıdırlar.

Müşahidə Şurası bankın fəaliyyəti nəticəsində məruz qaldığı bütün riskləri başa düşməli və onlar haqqında tam məlumatlar əldə etməlidir. O, həmçinin bankın fəaliyyəti nəticəsində üzləşdiyi bütün risklərin münasib səviyyələrini müəyyən etməli və riskləri düzgün müəyyənləşdirən, qiymətləndirən və onlara nəzarət edən səmərəli risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılmasını təmin etməlidir. Bu məqsədlə Müşahidə Şurası risklərin idarə edilməsini həyata keçirən təşkilatı

strukturunu və risklərin idarə edilməsi üzrə bütün qayda və prosedurları təsdiqləyir. Müşahidə Şurası risklərin idarə edilməsi üçün tam məsuliyyət daşıdığı halda, idarəedici məsuliyyət İdarə Heyətinin üzərinə qoyulur.

İdarə Heyəti Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən və risklərin idarə edilməsini həyata keçirən təşkilatı strukturu yaradır və risklərin idarə edilməsi üzrə bütün qayda və prosedurları hazırlayır. İdarə Heyəti mütəmadi olaraq Müşahidə Şurasına risklərin idarə edilməsi barədə hesabat verir – bu adətən bankda müəyyən edildiyi kimi, İdarə Heyətinin Müşahidə Şurasına verdiyi aylıq və rüblük hesabatların bir hissəsini təşkil edir.

Risqlərin idarə edilməsi üzrə daxili komitələr Müşahidə Şurası İdarə Heyətindən asılı olmayan və risklərin idarə edilməsi üzrə müstəqil qərarlar qəbul edə bilən daxili komitələr yaradır. Bu komitələr, bankın fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat və bankda risklərin idarə edilməsi üzrə konkret məsuliyyətə malik olan İdarə Heyətinin bir neçə üzvündən, eləcə də bankın struktur bölmələrinin rəhbər işçilərindən təşkil olunurlar.

Razılaşdırılmış hesabat prosedurlarına uyğun olaraq daxili komitələr eyni zamanda Müşahidə Şurasına və İdarə Heyətinə hesabat verir. Risklərin idarə edilməsini daha da operativ həyata keçirmək və əməliyyat cəhətdən dəstəkləmək üçün bankda adətən müvafiq riskləri idarəetmə departamenti yaradıla və ya bu işə müvafiq əməkdaşlar müvəkkil edilə bilər. Riskləri idarəetmə departamenti və müvəkkil əməkdaşlar daxili komitələrlə sıx fəaliyyət göstərirlər.

Daxili komitələrin funksiyaları, vəzifə və səlahiyyətləri İdarə Heyəti tərəfindən məsləhətləşmələrdən sonra hazırlanan və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən daxili komitələrin əsasnamələr ilə müəyyən olunur və bankın fəaliyyəti nəticəsində üzləşdiyi risklərin idarə edilməsindən ibarətdir. Daxili komitələr aşağıdakı sahələr üzrə konkret məsuliyyət daşmalıdır:

- 1) Risklərin və onlara nəzarət üsullarının müəyyənləşdirməsi, müvafiq risk xəritəsinin tərtib edilməsi;

2) Risklərin idarə edilməsi qaydalarının hazırlanması və onların tətbiq edilməsinə nəzarət edilməsi (bu qaydalarda risklərin strukturu və idarə edilməsi metodologiyası müfəssəl təsvir edilir və bu qaydalar müntəzəm olaraq yeniləşdirilir);

3) Risklərə nəzarət üçün limitlərin müəyyən edilməsi (buraya qarşı tərəfin maksimal risk təhlükəsi, risk mövqeyi məbləği kimi sadə tərkibli limitlər və Riskə məruz dəyər, Stres testlər kimi risklərin qiymətləndirməsi metodları ilə ölçülən təkmilləşdirilmiş limitlər daxildir);

4) Bankın vəsaitlərin aktiv və passivləri üzrə bölüşdürülməsi. Bölüşdürülmə ilə bağlı qərarlar likvidlik boşluğu (cəlb edilmiş vəsaitlərlə yerləşdirilmiş vəsaitlər arasında fərq) təhlilləri əsasında qəbul edilməlidir. Likvidlik riski mövqeyini bağlamaq üçün ehtimal edilən müddət müəyyən edilməlidir. Bu məqsədlə Riskə məruz dəyər metodu tətbiq edilə bilər;

5) Bankın vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi məqsədi ilə kreditləşdirmə və maliyyələşdirmə sxemlərinin təsdiq edilməsi. Bu sxemlərdə bankın daxilində əməliyyat vahidlərinin biri birinə təklif etdiyi aktiv, öhdəliklər, kapital və balansdankənar məhsullarının qiymətləri də əks olmalıdır.

Müşahidə Şurası bankın üzləşdiyi bütün risklərin idarə edilməsini həyata keçirərkən, vəzifələrini spesifik risk kateqoriyasını idarə etməkdə məsul olan bir və ya bir neçə xüsusi komitə yarada bilərlər. Məsələn:

1) Kredit komitəsi (KK) - kreditlərin təsdiqlənməsini və idarə edilməsini yerinə yetirir;

2) Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi (APIK) - bankın maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsinin təsdiqlənməsini və idarə edilməsini yerinə yetirir;

3) Riskləri idarəetmə komitəsi (RİK) - digər risklərin idarə edilməsi həyata keçirir və mövcud risklərin idarə edilməsi üzrə daxili komitələrinin fəaliyyətini əlaqələndirir. Daha iri banklarda daxili komitələrin hər biri RİK-in birbaşa ümumi nəzarəti altında fəaliyyət göstərir. Onlar razılaşdırılmış prosedurlara uyğun olaraq RİK-ə hesabat verirlər, lakin buna baxmayaraq sərbəst iş qrafikinə malik olurlar.

Risqlərin idarə edilməsi bölməsinin məqsədi gündəlik olaraq RİK-in fəaliyyətinə əməliyyat dəstəyinin təmin edilməsidir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinə RİK tərəfindən verilən spesifik tapşırıqlar bankın fəaliyyətinin xüsusiyyətindən asılıdır.

Risqlərin idarə edilməsi bölməsi bankın fəaliyyətinin Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiqlənən risk limitləri çərçivəsində həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Risklərin idarə edilməsi bölməsi hər bir əməliyyat bölməsinin fəaliyyəti nəticəsində üzləşdiyi bütün spesifik risklərin müəyyən edilməsini, onların idarə edilməsi üçün qayda və prosedurları, o cümlədən hər bir işçinin risklərin idarə edilməsi sahəsində vəzifə təlimatının hazırlamasını təmin edir. Həmçinin, Risklərin idarə edilməsi bölməsi hər bir əməliyyat bölməsində risklərin idarə edilməsi fəaliyyəti barədə müntəzəm olaraq hesabatları təqdim edən sistemin fəaliyyət göstərməsini təmin etməlidir. Bu səbəbdən Risklərin idarə edilməsi bölməsini əməliyyatlar barədə məlumatla təmin edən bölmələr bank fəaliyyətini həyata keçirən əməliyyat bölmələrindən müstəqil olmalıdır. Əməliyyat bölmələri müəyyən edilmiş limitləri aşarsa, baş verən pozuntu halları barədə Risklərin idarə edilməsi bölməsinə məlumat verilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsi yarana bilən riskləri müzakirə edir və təcili görülməli tədbirlər barədə RİK-ə məruzə edir.

Bankda Risklərin idarə edilməsi departamenti öz səlahiyyətləri cərcivəsində aşağıda qeyd olunan vəzifələri yerinə yetirir:

- 1) Risklərin idarə edilməsi üzrə daxili qaydaların hazırlanması və mütəmadi olaraq yenidən baxılması;
- 2) Risklərin idarə edilməsi prosesinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə digər struktur bölmələrdən tələb olunan məlumatların tərkibinin müəyyənləşdirilməsi və bu məlumatların toplanması;
- 3) Alınmış məlumatların təhlili və müxtəlif sahələrdə risklərin müəyyən edilməsi və bu risklərin vaxtaşırı qiymətləndirilməsi;
- 4) Risklər və onların meylləri barədə, həmçinin onların monitorinqi və nəzarəti barədə RİK-ə və İdarə Heyətinə mütəmadi olaraq məlumatların təqdim edilməsi;

- 5) Risklərin idarə edilməsi prosesinin müxtəlif mərhələlərində əldə edilmiş nəticələri əks etdirən dövrü hesabatların RİK-ə və İdarə Heyətinə təqdim edilməsi;
- 6) Mütəmadi olaraq risklərin idarə edilməsi sahəsindəki yeniliklər barədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və təkliflərin hazırlanıb RİK-ə və İdarə Heyətinə təqdim edilməsi;
- 7) Bütün növ əməliyyatlar üzrə limitlərin hesablanması və onlara dair müvafiq dəyişikliklərin edilməsi barədə təkliflərin RİK-ə və APIK-ə təqdim edilməsi;
- 8) Bankın digər struktur bölmələri ilə birlikdə fəvqəladə hallar planının hazırlanması və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra fəvqəladə hallarda risklərin aradan qaldırılmasında iştirakı zəruri hesab edilən hər bir əməkdaşın bu plan barədə məlumatlandırılması;
- 9) Bankın kapitalının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə, kapitalın adekvatlığına dair tələblərə riayət edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- 10) Risklərin idarə edilməsi işində bankın bütün struktur bölmələrinə metodiki yardımın göstərilməsi, habelə risklərin idarə edilməsi üzrə qəbul edilmiş siyasət və qaydalarla əməkdaşları tanış etmək məqsədilə bankdaxili seminarların keçirilməsi;
- 11) Bankın bütün səviyyələrində sorğuların həyata keçirilməsi;

Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti, bütün risk ölçülərinə ayrı-ayrılıqda və ya ümumilikdə nəzarət etməli və müntəzəm olaraq müvafiq qarşı tərəf limitləri ilə müqayisə etməlidir. Əlavə olaraq, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti Bankın kredit riski təhlükəsi olan sənaye sahələri üzrə daima tədqiqat aparmalı, eləcə də gələcəkdə kredit problemlərinin yaranmasma gətirib çıxara bilən problemlərin ilkin əlamətlərini aşkar etmək məqsədi ilə, borc alan müəssisələrin fəaliyyət vəziyyətini tədqiq etməlidir. Bu səbəbdən, həmin sənaye sahələri və ya borcalanlar üzrə mövcud və gələcək kredit riski təhlükəsinin yenidənqiymətləndirməsi tələb olunur.

Risklərin idarə edilməsi qaydaları bankda risklərin idarə edilməsi düzgün tətbiqini təmin etmək məqsədilə riayət olunmalı prosedurları tam və aydın müəyyən edən daxili qaydalardır. Bu qaydalar, Risklərin idarə edilməsi bölməsi və

Risqlərin İdarəedilməsi Komitəsi (RİK) tərəfindən hazırlanır, İdarə Heyəti ilə razılaşdırılır və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Risklərin idarə edilməsi qaydaları Bankın fəaliyyətinə və üzləşdiyi risklərə uyğun olması məqsədi ilə müntəzəm olaraq RİK tərəfindən təhlil edilir, təkmilləşdirilməsinə və ya yenidən işlənməsi barədə rəyə gəldikdə bunu həyata keçirir və müvafiq qaydada təsdiq olunması üçün tədbirlər görür. Risklərin idarə edilməsi qaydaları hazırlanarkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- 1) Bankın ümumi biznes strategiyası;
- 2) Bankın riskə qarşı dözümlülüyü. Bu hədəflənmiş mənfəəti əldə etmək üçün bank öz üzərinə götürəcək vəzifələrin və həyata keçirəcək əməliyyatların risk dərəcəsidir. Riskə qarşı dözümlülük səviyyəsi öz əksini Bankın əməliyyat bölmələri üçün təyin edilmiş risk limitlərində tapır;
- 3) Bank tərəfindən aparılan əməliyyatların həcmi, xüsusiyyəti və mürəkkəbliyi;
- 4) Daxili nəzarət prosedurlarının keyfiyyəti;
- 5) Daxili təcrübənin səviyyəsi. Bu səviyyə risklərin idarə edilməsi bölməsinin əməkdaşlarının müvafiq sahədə müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirməsi üçün tələb olunan xüsusi bilik və təcrübəyə malik olmaları ilə müəyyən edilir;
- 6) Bankın keçmiş risk təcrübəsi və risklərin təzahürü. Bəzən Bankın keçmiş fəaliyyəti nəticəsində bəzi risk amilləri özünü elə göstərir ki, onların gələcəkdə ayrıca olaraq nəzarət edilməsi və qiymətləndirilməsi tələb edilir;
- 7) Bankın mükafatlandırma siyasəti və xüsusilə bank rəhbərliyinin və işçilərinin mükafatlandırılmasının Bankın fəaliyyət nəticələrindən asılılığı. Buraya hər bir işçinin və hər bir istiqamətdə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bal sistemi və balların mükafatlandırma məbləği ilə uyğunlaşdırılması daxil olmaqdır;

Bankın risklərin idarə edilməsi bölməsi risklərin idarə edilməsi qaydalarını tərtib edərkən hüquq, vergi və mühasibat uçotu məsələləri kimi digər amilləri nəzərə almalıdır, çünki bu məsələlər Bankın limit strukturuna təsir göstərə bilər. Hər bir əsas risk kateqoriyası üçün risklərin idarə edilməsi qaydaları, Risklərin idarə edilməsi bölməsində çalışan mütəxəssisləri tərəfindən müvafiq bölmə

rəhbərlərinin köməyi ilə tərtib edilməli və RİK-ə təqdim olunmalıdır. RİK-in tövsiyələri əsasında bu qaydalar Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir.

Risqlərin idarə edilməsi bölməsi və RİK müntəzəm olaraq hər bir risk kateqoriyası üzrə risklərin idarə edilməsi qaydalarına düzəlişlər etmək üçün tövsiyələr verir.

Bundan əlavə lazım gəldikdə Risklərin idarə edilməsi bölməsi Bankın spesifik risklərinin idarə edilməsi qaydalarında fəaliyyət mühitindəki yeni hadisələri dərhal və uyğun olaraq əks etdirilməsini təmin edir.

Səlahiyyət iyerarxiyası və səriştə səviyyələri Bankın təşkilati strukturu aydın iyerarxiyaya və səlahiyyətlərə malik olmalıdır ki, Müşahidə Şurası və İdarə Heyəti bankın fəaliyyətinə və fəaliyyət nəticəsində yaranan risklərinə nəzarət etmək iqtidarında olsun. Müşahidə Şurası İdarə Heyətinin tərkibini elə müəyyənləşdirməlidir ki, onun üzvləri bankın fəaliyyətinin həcminə və xüsusiyyətinə uyğun lazımi səriştəyə, bankın dəyişən risk profili və xarici bazarın inkişafı haqqında məlumatların yiyələnməsinə malik olsunlar. İdarə Heyəti öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar əsas riskləri anlamalı və bankın effektiv və nəzarət olunan qaydada fəaliyyət göstərməsi üçün mükəmməl və etibarlı daxili nəzarət mühitinin yaranmasına və saxlanmasına sadıq olmalıdır. Daxili nəzarət qaydaları, bankın fəaliyyətinin xüsusiyyətinə və həcminə, üzləşdiyi risklərə uyğun olmalıdır. Bu qaydalar üzrə məsuliyyəti İdarə Heyəti daşılmalı və aşağıdakıları əhatə etməlidir:

1) Təşkilati strukturda: səlahiyyətlər iyerarxiyası, vəzifə və məsuliyyət, o cümlədən, səlahiyyətlərin həvalə olunması, qərarların qəbul edilməsi prosedurları və önəmli funksiyaların bölüşdürülməsi aydın şəkildə müəyyənləşdirilməlidir. Bu proses strateji planlaşdırma prosesi ilə əlaqələndirilməlidir;

2) Maliyyə və uçot prosedurları: buraya maliyyə nəzarəti üzrə məsuliyyət, o cümlədən hesabların tutuşdurulması, nəzarət siyahıları, rəhbərlik üçün maliyyə və qeyri-maliyyə əməliyyat məlumatları daxildir;

3) Əməliyyat nəzarəti: buraya əsas nəzarət prosedurları, o cümlədən vəzifələrin bölüşdürülməsi, çarpaz yoxlamalar, aktivlərin ikitərəfli nəzarəti, ikitərəfli imzalanmalar və s. daxildir;

4) Aktiv və investisiyaların qorunması, o cümlədən fiziki nəzarət.

Risqlərin idarə edilməsi səlahiyyətlərinin həvalə edilməsi Bankın təşkilati strukturunda risklərin idarəedilməsi sisteminin əsasları təmin etməlidir ki, onun əsasında risklərin idarə edilməsi səlahiyyətləri Müşahidə Şurası və İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən edilmiş aydın tapşırıqlar çərçivəsində əməliyyat bölmələrinə həvalə edilsin, RİK və Risklərin İdarəedilməsi Departamenti tərəfindən nəzarət edilsin. İdarə Heyəti, Risklərin İdarəedilməsi Departamentindən mütəmadi olaraq idarəedici məlumat almalı və bu məlumatdan işgüzar qərarların qəbul edilməsi prosesində istifadə etməlidir. Ümumi təşkilati struktur daxilində Risklərin İdarəedilməsi Departamenti bankın risk strategiyasının və risklərin idarə edilməsi qaydalarının tətbiq edilməsinə məsul olmalıdır. Risklərə nəzarət, onların ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üzrə gündəlik məsuliyyət, digər dəstək və nəzarət funksiyaları ilə yanaşı Risklərin İdarəedilməsi Departamentinin üzərinə düşür. Məsələn, İdarə Heyəti üçün risklərin idarə edilməsi haqqında hesabatların hazırlanması, yeni bank xidmətlərinin yaradılmasında iştirak, Xəzinədarlıq Departamenti üçün hecinq strategiyalarının hazırlanması. Bankın hər bir əməliyyat bölməsinin rəhbəri öz sahəsində yaranan risklərə görə məsuliyyət daşıyır. Fəaliyyətin həcminə münasib olaraq, əməliyyat bölmələri daxilində müstəqil risk menecerləri təyin edilə bilər. Bunların vəzifələri başlıca olaraq, risklərin idarə edilməsi haqqında məlumatı hazırlayıb əməliyyat bölmələri rəhbərlərinə və risklərin idarə edilməsi üzrə məsul işçilərə təqdim etməkdən ibarət olacaq. aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- 1) Bankın kredit və investisiya portfellərinin tərkibi;
- 2) Portfel üzrə analitik metodlarla (Risk Metrik sistemi, Riskə məruz dəyər , Stres testinin dəyəri, Həsasslıq) təhlillərin nəticələri;
- 3) İnvestisiya portfelində yaranan əməliyyat gecikmələri (məsələn: alınmış qiymətli kağızın ödənilməsinin gecikdirilməsi);
- 4) Sonuncu hesabat tarixindən sonra qarşı tərəf üzrə baş vermiş risk limitlərinin aşılması;

- 5) Kredit portfelindəki ümitsiz borcların siyahısı;
- 6) Sonuncu hesabat tarixindən sonra yaranan əməliyyat zərərləri

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi İdarə Heyəti müntəzəm olaraq bankın daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi infrastrukturunun müstəqilliyini və ümumi effektivliyini qiymətləndirməlidir. Onlar müstəqil hesabatlar formasında əmin olmalıdırlar ki, nəzarət və risk infrastrukturu hər zaman effektiv tətbiq olunur. Bu hesabatlar təşkilat daxilində risklərin idarə edilməsi üzrə məsul olan işçilər, o cümlədən menecerlər tərəfindən hazırlanmalıdır. Daxili auditorlar öz işlərinin əsas hissəsi kimi müstəqil qiymətləndirmələr aparmalıdırlar. Risklərin idarə edilməsi infrastrukturunu və bankın fəaliyyətinə xas olan risklər üzrə ətraflı bilikləri olan məsləhətçilər və auditorlar kimi kənar peşəkarlar tərəfindən hər il ən azı bir müstəqil qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir. Daxili audit bölməsi risklərin idarə edilməsi qaydalarına uyğun olaraq, bank tərəfindən nəzarət qaydalarına əməl olunub-olunmamasının yoxlanılmasını və mövcud qaydaların adekvatlığının və uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsini iş planında nəzərdə tutmalıdır. Bu səbəbdən, iş planına risklərin idarə edilməsi strukturunun fəaliyyətinə müntəzəm nəzarət etmək üçün iş cədvəli daxil olmalıdır. Kənar auditorlardan bunu təhlil etmək və bu barədə şərh vermək tələb oluna bilər. Daxili auditorlar, risklərin idarə edilmə prosesini və daxili nəzarəti müntəzəm surətdə yoxlamalıdırlar. Daxili auditin intensivliyi və həyata keçirilmə tezliyi nöqsanlar aşkar edildikdə, bankın metodologiyasına, daxili nəzarət strukturuna və yaxud ümumi risk mexanizminə əhəmiyyətli dəyişikliklər edildikdə artırılmalıdır. Daxili audit bölməsinin işindən və hesabatlarından istifadə edərək, Audit Komitəsi təsdiqlənmiş risklərin idarə edilməsi qaydalarına riayət olunmasından, prosedurlarının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsindən və bankın gündəlik fəaliyyətində daxili nəzarət qaydalarına riayət edilməsindən əmin olmalıdır. Daxili auditorlar yoxlama zamanı aşkar edilmiş nöqsanları aradan qaldırmaq üçün dərhal tədbirlərin görülməsini təmin edəcək Audit Komitəsindəki məsul şəxsə hesabat verməlidirlər. Tələb olunduqda, onlar Müşahidə Şurasına və

İdarə Heyətinə bu barədə lazımi hesabatları təqdim edilməlidirlər. Kənar auditorlar risklərin idarə edilməsi funksiyasının tamlığını və müstəqilliyini, risklərin idarə edilməsi qaydalarına və prosedurlarına riayət olunmasını qiymətləndirməli və bu barədə Müşahidə Şurasına, Audit Komitəsinə və İdarə Heyətinə hesabat verməlidirlər. Buraya ən azı hər il bir dəfə risk nəzarətinin və prosedurların dəyişdirilməsinin təhlili daxil olmalıdır.

Limitlərin təhlili Limitlər Risklərin idarə edilməsi komitəsinin və İdarə Heyətinin tövsiyələri əsasında Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiqlənməlidir. Limitlərin təyin edilməsi riskin mümkün səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə aiddir. Limitlərin təyin edilməsini bank rəhbərliyi Bankın strategiyasına uyğun olaraq qəbul edir. Bu limitlərə bankdaxili qərarlarda, təlimatlarda və metodikalarda öz əksini tapır. Bütün bunlardan sonra, Bankın mövcud fəaliyyətini qoruyub saxlamaq üçün bankın əsas fəaliyyət istiqamətləri üzrə bölmələrdən ibarət strateji plan işlənilib hazırlanması gələcəkdə daha çox inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaranacaq yeni banklara da aiddir. Strateji plan öz növbəsində strateji və operativ idarəetmələr, eləcə də bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə operativ plan vasitəsilə həyata keçirilir. Sənədlərin bu cür yığımı bank əməkdaşlarının fəaliyyət dairəsinin metodiki əsaslarını təşkil edir və bu da konkret əməliyyatların icrası üçün zəruri olan nəzarət ilə limitlərin ümumi sisteminin təməlini qoyur.

Bu cür sistem əməkdaşları rəhbərlik tərəfindən planlaşdırılan riskin arzulanan səviyyəsinə istiqamətləndirilməsi zamanı səmərəli olur. Məsələn, limitlər kəskin və konservativ olarsa, bu zaman bank menecerləri riskin cüzi olduğu bank əməliyyatlarını həyata keçirməyə can atırlar. Limitlərin əksinə olaraq qeyri -müəyyən, məhdudiyyətlərin isə əhəmiyyətsiz olması, bank əməkdaşlarına riski çox olan əməliyyatlara diqqət yetirməyə şərait yaradır. Nadir hallarda ümumiləşdirilmiş və aqregirlənmiş limitlərdən Səhərət bankdaxili sənədlərə rast gəlinir. Onlar ayrı-ayrı bank əməliyyatları üzrə risk səviyyəsinin bank kapitalı və ya gəlirinin miqdarı kimi göstəricilər vasitəsilə qarşılıqlı əlaqədə əsaslanır. (bu cür

yanaşmaya *arakterik misal borc alan şəxslərin kredit reytingi bazası, bank kapitalının normativi və gəliri üzrə planlı istiqamət əsasında faiz dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi metodikasıdır). Bu cür metodikalar təkmilləşdirilir və onların praktiki tətbiqinə ölçülərinə görə müxtəlif olan kredit təşkilatlarının iş fəaliyyətində rast gəlinir. Lakin bu metodikalar iri bankların işində daha geniş tətbiq edilir. Müşahidə Şurasının və İdarə Heyətinin kapital bölgüsü ilə bağlı qərarlarını əks etdirmək məqsədilə Riskə məruz Kapital əməliyyat bölməsi səviyyəsində təyin olunmalıdır. Riskə məruz kapital, hər bir biznes bölməsinin məruz qaldığı əsas riskləri əks etdirmək məqsədi ilə, həm bazar, həm də kredit riski elementlərini daxil etməlidir. Digər elementlər, məsələn əməliyyat riskinin miqdarını təyin etmək üçün metodologiyalar mövcud olduqda istifadə olunmalıdır.

Bazar riski limitləri, biznes bölmələri və treyderlər üzrə müəyyən edilməli və nəzarət edilməlidir. Limitlərin ehtimallarla ölçülməsi, (məsələn Riskə məruz Dəyər) müxtəlif bazar və yaxud bank xidmətləri üzrə mövqeləri ümumi ölçü vasitəsilə müqayisə etmək imkanı yaratdığı üçün əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir. Riskə məruz Dəyər limitləri istifadə olunmadıqda, biznes bölməsi və treyderlər səviyyəsində həssaslıq limitləri müəyyən edilə bilər.

Kredit riski limitləri hər bir qarşı tərəf və yaxud müştəri üçün müəyyən edilməlidir. Biznes bölmələri, yeni kredit öhdəlikləri qəbul etməzdən əvvəl Risklərin İdarə edilməsi Departamenti ilə kredit limitlərinin mövcudluğunu yoxlanmalıdır. Bundan əlavə, limitlər hər bir qarşı tərəf üçün aşağıdakıları nəzərə almaqla “ölçülə bilən” kredit riskləri üçün müəyyən edilə bilər:

- 1) Bazarla əlaqədar əməliyyatlar üzrə potensial təhlükələr
- 2) Təsbit edilmiş və ya birbaşa kredit təhlükələri üçün
- 3) Tam dəyər əsasında kreditin ödənilməsi riski.

Cəmləşmə riski. Risklərin idarə edilməsi Komitəsi tərəfindən kreditlərin cəmləşməsi limitləri də müəyyən olunur. Bu limitlərə aşağıdakılarla bağlı risklərin cəmlənməsi nəzərdə tutulur:

- 1) Qarşı tərəf qrupları (məsələn, qarşılıqlı əlaqəli müəssisələr)

2) Ayrı-ayrı ölkələr və ya ölkə qrupları

3) Sənaye sektorları

4) Kredit reytingi

Risk limitləri mütləq olaraq və tələb olunduqda təhlil edilməlidir. Bu proses, illik (və ya daha müntəzəm) büdcə və planlaşdırma prosesinə bağlı olmalıdır və keçmiş və gələcək risklə ölçülən fəaliyyəti, eləcə də strateji qərarları nəzərə almalıdır. Ayrı-ayrı əməliyyat limitləri daha müntəzəm şəkildə Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi tərəfindən deyil, biznes bölmələrinin başçıları tərəfindən təhlil edilə bilər. Yeni xidmət üçün rəsmi proses müəyyən edilməlidir. Bu prosesə yeni xidmətin məntiqi əsaslandırması, mövcud sənədlərə edilməli dəyişikliklər, qiymətləndirmə prosesi, potensial qarşı tərəflərin siyahısı, müvafiq nəzarət prosedurları, sistemlərin və risk təhlili vasitələrinin mövcud olması barədə tam məlumat daxildir.

Gəlir və xərc bölgüsü Gəlir və xərclər onları yaradan biznes bölmələri arasında elə bölüşdürülməlidir ki, hər bir biznes bölməsinin ümumi mənfəətə əlavəsi haqqında İdarə Heyətində aydın təsəvvür yaransın və beləliklə müəssisənin gəlirliliyi ilə əlaqədar risklərin idarə edilməsi üçün kifayət qədər məlumat əldə edilsin. Gəlir və xərclərlə bağlı davamlı və obyektiv bölgü qaydaları tətbiq edilməlidir. Gəlirin uçuğu iqtisadi reallığı əks etdirməlidir. Təkmilləşdirilmiş risklərin idarə edilməsi sistemlərində risklə-ölçülmüş fəaliyyətin qiymətləndirilməsini (RÖFQ) həyata keçirmək üçün bu cür bölgü qaydaları tələb olunur. RÖFQ hesablamalarına Riskə məruz Kapital anlayışı aiddir və bunların həyata keçirilməsində çətinliklər ortaya çıxa bilər. Rəhbərlik, biznes fəaliyyətini dəstəkləmək məqsədilə, bank kapitalının və bölüşdürülməmiş mənfəətinin bölgüsünü müzakirə edərkən tam və davamlı informasiyaya əsaslanmalıdır. Biznes bölmələrinə aid olan mənfəət və zərərlərin düzgün müqayisəsini aparmaq üçün, heç bir biznes bölməsi sərbəst vəsaitlərdən, o cümlədən, bank kapitalının və bölüşdürülməmiş mənfəətin sərbəst istifadəsindən dəyərlənməməlidir. Xəzinə bölməsi digər əməliyyat bölmələrini vəsaitlə təmin etdikdə, daxili əməliyyatlar

üzrə qiymətdə qoyma (transfer pricing) metodundan istifadə etməklə haqq almalıdır. Bu haqqlar risklə ölçülmüş fəaliyyətin qiymətləndirilməsində xərc kimi daxil edilməlidir.

Fəaliyyət nəticələrinin qiymətləndirilməsi Risklə ölçülmüş fəaliyyətin qiymətləndirilməsi metodologiyası, kapital resurslarının müxtəlif biznes bölmələri arasında səmərəli şəkildə bölüşdürülməsinə kömək etmək üçün İdarə Heyəti tərəfindən istifadə edilməlidir ki, risklərin müəyyən edilmiş sərhədləri daxilində gəlirliliyi maksimuma çatdırmaq mümkün olsun.

Risqlərin idarə edilməsi prosedurları İdarəetmə orqanı, bankın adından müxtəlif növ bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün aydın səlahiyyət səviyyələrini müəyyən etməlidir.

Təsdiq etmələr və nəzarət Bütün təsdiq edilmiş əməliyyatlar, əməliyyatı təşəbbüsü ilə birləşən audit izi saxlanılmaqla, vaxtlı-vaxtında işlənməlidir. Bütün ödəmələrə yuxarı vəzifəli işçi tərəfindən müvafiq surətdə icazə verilməlidir və ödəmələrə təşəbbüs edən biznes bölməsindən asılı olmayan işçi tərəfindən icra edilməlidir. Bankın sahib və məsul olduğu aktivlərin qorunması və müştəri aktivlərinin müəyyən edilib bank aktivlərindən ayrılmasını təmin etmək üçün nəzarət sistemi mövcud olmalıdır.

Nəzarət orqanlarına hesabatların verilməsi İdarəetmə orqanları nəzarət orqanlarına vaxtlı-vaxtında tələb olunan məlumatın verilməsini təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməlidir. İdarə Heyəti, müvafiq kapital tələblərinə davamlı və əyani şəkildə riayət etməlidir.

Monitoring və qiymətləndirmə prosedurları. Bazar, kredit və likvidlik riskləri biznes bölmələri, bank xidmətləri, əməliyyatçı və əməliyyat səviyyəsi növləri üzrə toplanmasından əlavə olaraq, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti tərəfindən bütün bank üzrə toplanmalıdır. Toplanmış risklər gündəlik ümumi bank təlimatları və limitləri əsasında nəzərdən keçirilməlidir. Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti, Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsinə və İdarə Heyətinə bank və

biznes bölmələri səviyyəsində risklərin cəmləşməsi haqqında ümumi şərh təqdim etməlidir. Bank üzrə limitlərə aşağıdakılar daxil ola bilər:

- 1) Biznes bölmələri və bank xidmətləri üzrə Riskə məruz Dəyər limitləri (bazar riski)
- 2) İri kredit təhlükələri
- 3) Yüksək səviyyəli kredit cəmləşməsi üzrə limitlər

Risqlərin İdarə Edilməsi Departamenti müəyyən olunmuş risk limitlərinin ölçülməsi vasitəsilə düzəliş tədbirlərini razılaşdırmaq üçün İdarə Heyətinin məsul üzvünə müraciət etməlidir. Bank Risklərin İdarəedilməsi Departamenti vasitəsilə yuxarıda qeyd olunan risk növləri ilə üzləşmə təhlükəsinə nəzarət etməlidir. Bunu seçilmiş modelə uyğun olaraq bir neçə üsulla həyata keçirmək olar. Bundan başqa bank faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapital (bazar qiymətli kağızların) qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində yaranan risklərə birgə nəzarət edən daha təkmilləşmiş yanaşma tətbiq etməlidir və onların hərəkətindəki qarşılıqlı əlaqəni nəzərə almalıdır.

Bütün mövqelər Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən prosedur və qaydalardan istifadə etməklə ən azı gündəlik sərbəst olaraq və cari bazar şəraitinə uyğun yenidən qiymətləndirilməlidir. Cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirmə, mümkün olduqda, bazar yönəmlı müstəqil treyderlərin qüvvələrdən istifadə edərək hesablanmalıdır. Bu yenidənqiymətləndirmə həm bazar, həm də kredit riskini hesablamaq üçün əsas şərtləri müəyyən edir.

Müəyyən qiymətləndirmə alqoritmləri bank portfelinin tərkibindən və bazar haqqında məlumatların mövcudluğundan asılıdır. Ayrı-ayrı mövqələrin və ümumi portfelin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsi bütün risk ölçüləri üçün əsasdır. Kredit risklərinin kəmiyyətinin təyin olunması sadəcə olaraq ayrı-ayrı müştəri üçün kreditin ödənilməməsi ehtimalının hesablanması deyildir. O, həmçinin risklərin spesifik müştəriyə və ya sənayeyə doğru konsentrasiyasını və girovun dəyərindəki dəyişiklikləri əks etdirməlidir. Bu cür məlumatlar bütün kredit

portfeli və yaxud ayrı-ayrı kreditlər üzrə risklərin hesablanması məqsədi ilə təhlil edilməlidir.

Gözlənilməyən halların planlaşdırılması İdarə Heyəti, fəaliyyətin davamlılığı üzrə ətraflı planların yaradılmasını və normal biznes əməliyyatlarına təsir göstərəcək hər hansı bir pozuntu halının aşkar edilməsi məqsədi ilə bu planların yoxlanılmasını təmin etməlidir.

Risklərə nəzarət Banklar tərəfdən təsdiq edilmiş bütün əməliyyatlar, əməliyyatı təşəbbüsü ilə birləşən audit izi saxlanılmaqla, vaxtlı-vaxtında işlənir. Ödəmələrin hamısı yuxarı vəzifəli işçi tərəfdən müvafiq surətdə icazə verildikdən sonra ödəmələrə təşəbbüs edən biznes bölməsindən asılı olmayan işçi tərəfdən bu proses icra edilir. Eyni zamanda bankın sahib və məsul olduğu aktivlərin qorunması və müştəri aktivlərinin müəyyən edilib bank aktivlərindən ayrılmasını təmin etmək üçün nəzarət sistemi fəaliyyət göstərir. Bu zaman idarəetmə orqanları nəzarət organlarına vaxtlı-vaxtında tələb olunan məlumatı verilməsini təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməlidir. İdarə Heyəti, müvafiq kapital tələblərinə davamlı və əyani şəkildə riayət edir.

II FƏSİL. Müasir şəraitdə bank riskləri və onların idarə olunmasının kompleks təhlili

2.1 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank risklərinin və onların idarə olunmasının təhlili

Hal-hazırda bank riskləri problemi xüsusən kəskindir, çünki onların idarə olunmasına zərurət yaranır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, banklarda korporativ idarəetmənin düzgün qurulmaması, risklərin idarə olunması və daxili nəzarət problemləri əksər hallarda ayrı-ayrı banklarda böhranın yaranmasına səbəb olur və bank sektorunun maliyyə sabitliyini təhlükəyə məruz qoyur. Bank biznesinin sürətlə inkişaf etdiyi müasir şəraitdə risklərin idarə olunması problemi, həmçinin Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə də mənfi təsir göstərə bilən ciddi amillərdən birinə çevrilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir bank bazarını risklər olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Risk hər bir əməliyyatda mövcuddur. Bank risklərinin heç bir növünü tam olaraq aradan qaldırmaq mümkün deyil. Kommersiya bankının öz üzərinə götürdüyü riskin dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, onun potensial mənfəəti də bir o qədər yüksək olmalıdır.

Təcrübəli bank işində əsas məsələ riskin ümumiyyətlə istisna olunması deyil, onun qabaqcadan ehtimal edilməsi, qiymətləndirilməsi və səviyyəsinin azaldılmasıdır. Bütün hallarda risk müəyyən edilərək ölçülməlidir. Risklər düzgün qiymətləndirilmədikdə, yaxud onlara qarşı təsirli tədbirlərin görülməsi mümkün olmadıqda bank üçün mənfi nəticələr yarana bilər .

Bank fəaliyyətində risklərin idarə olunması risk menecmenti adlanır. Bankların üzləşdiyi müxtəlif növ risklər arasında faiz riski, fond riski, valyuta riski, kredit, risk bazarı , likvidlik riski və cari xərclərin dəyişilməsi riski daha böyük əhəmiyyət kəsb edir . Buna görə də bankların əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1) Riskin yaranmasının mümkün hallarını müəyyən etmək;

- 2) Ehtimal olunan ziyanın miqyasını qiymətləndirmək;
- 3) İtkilərin qarşısının alınması, yaxud əvəzinin ödənilməsi üçün yollar tapmaq.

Risqlərin təhlili onun mənbələrinin və səbəblərinin aşkar edilməsindən başlanır. Bu zaman hansı mənbələrin üstünlük təşkil etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir.

Üzərində hesablama aparılmayan risk hər zaman ziyanlarla və itkilərlə nəticələnir, halbuki analitik yanaşma nəticəsində həmin ziyanların və itkilərin qarşısını almaq mümkündür. Eyni zamanda, riski qiymətləndirərkən intuisiyaya da bel bağlamaq lazımdır. Riskin hesablanması üçün məlumat çatışmazlığı təqdirində o, xüsusən vacibdir. Bu zaman intuisiya və hesablamalar bir-birini tamamlayır. Öz fəaliyyəti prosesində banklar müxtəlif növ risklərin məcmusu ilə üzləşir və həmin risklər yarandığı yerdən və vaxtdan, onların səviyyəsinə təsir göstərən xarici və daxili amillərin məcmusundan və beləliklə də, təhlil üsulundan və təsvir edilməsi yollarından asılı olaraq bir-birindən fərqlənir. Bundan əlavə, risklərin bütün növləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur və bankların fəaliyyətinə təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün növ maliyyə və bank risklərinin təhlil olunması və idarə edilməsi problemlərinə aid olan bir neçə müddəə mövcuddur.

Risqlərin səviyyəsinin idarə olunması heç də həmişə risklərin əvəzinin ödənilməsi anlamına gəlmir. Risklər nəzəriyyəsinin əsas müddəələrindən birinə əsasən, maliyyə təşkilatının rəhbərliyi minimal riskə deyil, onun optimal səviyyəsinə səy göstərməlidir.

- 1) Riskin əvəzinin ödənilməsi hər zaman müəyyən xərclərlə bağlıdır.
- 2) Maliyyə təşkilatının planlı mənfəətinin və ya onun mövcudluğu üçün zəruri olan mənfəətin həcmi bilavasitə risk strategiyasının və siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmamalıdır. Maliyyə sektorunun subyektlərinin fəaliyyəti prosesində yaranan risklərin təsnifatı sayəsində analitiklər təhlilin məqsədlərindən asılı olaraq onları müəyyən əlamətlər üzrə bölüşdürmək və həmcins klasterlər (qruplar) yaratmaq imkanı əldə edir, bu isə konkret təhlil və optimallaşdırma üsullarının effektiv surətdə tətbiq olunmasına imkan yaradır.

Kredit risklərinin idarə edilməsi. Kredit risklərinin səmərəli idarə

edilməsinə nail olmaq üçün, idarə edilmənin bütün səviyyələrində aydın olan kredit risklərinin qiymətləndirilməsi və hesabat vermə üçün aydın təyin olunmuş metodologiya yaradılmalıdır. Kreditlər təsdiqləndikdən sonra, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit riskinə nəzarət etmək üçün məsuliyyəti üzərinə götürür. Yaxşı olardı ki, bu prosedur iki cür olsun: ənənəvi kredit risklərinin idarə edilməsi və riyazi baxımdan. “Ənənəvi” strukturda Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit risklərinin idarə edilməsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- 1) Əks tərəfin kredit sazişinin şərtlərinə riayət etməsinə nəzarət etmək;
- 2) Mütəmadi olaraq müştərinin fəaliyyətindəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün onunla görüşlər təşkil etmək;
- 3) Davamlı olaraq kreditin yalnız kredit sazişində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunmasını yoxlamaq;
- 4) Mövcud olan bütün məlumatlar (kütləvi informasiya vasitələrinin nəşrləri daxil olmaqla) vasitəsilə müştərinin, eləcə də onun zamanətçilərinin maliyyə vəziyyətinə nəzarət etmək;
- 5) Lazım gəldikdə vaxtı ötmüş kreditlərlə əlaqədar müvafiq prosedurlardan istifadə etmək.

Daha təkmilləşdirilmiş səviyyədə kredit risklərinin idarə edilməsi üçün “ənənəvi” metodla yanaşı daxili və xarici kredit dərəcəsi (reyting) sistemlərinə, kreditin ödənilməməsi ehtimalına və yığılma dərəcəsinə əsaslanan “riyazi” metodlardan istifadə etmək olar. Bu metod fəaliyyət nəticələrinin və kapital bölgüsünün hesablanması üçün imkan yaradır.

Kredit risklərinin kəmiyyətinin təyin olunması sadəcə olaraq ayrı-ayrı müştəri üçün kreditin ödənilməməsi ehtimalının hesablanması deyildir. O, həmçinin risklərin spesifik müştəriyə və ya sənayeyə doğru konsentrasiyasını və girovun dəyərindəki dəyişiklikləri əks etdirməlidir. Bu cür məlumatlar bütün kredit

portfeli və yaxud ayrı-ayrı kreditlər üzrə risklərin hesablanması məqsədi ilə təhlil edilməlidir.

Kredit risklərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı ölçülər hesablanı bilər:

- 1) Qabaqcadan ödənilmə riski: bu risk müştərinin və ya əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi nəticəsində yaranan zərər riskidir. Bu zaman zərərin ölçüsü qüvvədə olan bazar dərəcələrindən asılı olur. Qabaqcadan ödənilmə riski, kredit ekvivalentliyi prinsipinə görə ölçülməlidir və riskin vəziyyətinin cari bərpa dəyərinin bazardakı dəyişikliklərin nəticəsi kimi müəssisənin gələcək potensial risk təhlükəsinin bəzi çoxsaylı təxminlərinin cəmini əks etdirməlidir.
- 2) Cari təhlükə: bu əks tərəfin bu gün krediti ödəyə bilmədiyi və vəziyyətin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsinə ekvivalent olduqda yaranan zərər növüdür.
- 3) Potensial risk təhlükəsi: əks tərəf gələcəkdə müəyyən olunmuş müddət ərzində krediti ödəyə bilmədikdə nəyin itiriləcəyini əks etdirən əməliyyatın, gələcək cari bərpa dəyərinin qiymətləndirilməsidir. Mükəmməl təcrübəyə əsasən, bu dəyər simulyasiya vasitəsilə əldə olunmalıdır və bazarın dəyişkənliyi, portfelin təsiri, əvəzləşdirmə müqavilələri, girov və digər kredit vasitələrini (zəmanətlər, akkreditivlər və s.) nəzərə almaqla, Riskə məruz Dəyərə görə bazar riski simulyasiyasına analoji olmalıdır. Nisbətən mürəkkəbləşdirilmiş alternativ təcrübəyə görə, potensial risk təhlükəsini hesablamaq üçünqiymətləndirmələrdən etibarlı istifadə oluna bilər.
- 4) Gözlənilən zərər, mövcud məlumat əsasən bankın üzləşəcəyi ehtimal edilən zərərlərin səviyyəsini əks etdirir. Bu, gələcək potensial təhlükənin əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi ehtimalı və nəzərə alınmış yığılma dərəcələri ilə riyazi ehtimaldır. Gəlirlərə tətbiq edilən kredit riski dəyəri kimi istifadə edilən gözlənilən kredit itkisi ölçüləri, bankı uzun müddətli istifadə olunan kredit zərərlərindən qorumaq üçün bir vasitədir.
- 5) Gözlənilməyən zərər, faktiki zərərin gözlənilən zərərdən yuxarı və ya aşağı olacağı ehtimalını əks etdirir. Gözlənilməyən zərərin səviyyəsi, müəyyən edilmiş

etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində ən pis kredit zərərini ölçməklə qiymətləndirilir. Müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində gözlənilməyən zərərləri hasil etmək üçün kifayət risk kapitalının bölüşdürülməsi ilə gözlənilməyən zərər ölçüləri, bankı gözlənilən kredit zərərindən xeyli yüksək olan qısamüddətli zərərlərdən qoruyan vasitədir.

6) Hesablaşma riski: əks tərəfdən gözlənilən ödənilməmiş məbləğlərdir ki, burada dəyər artıq bank tərəfindən əks tərəfə göndərilmişdir. Məsələn, hesablaşma riski xarici valyuta əməliyyatları ilə və ya qiymətli kağızların sərbəst təchiz edilməsi zamanı (ödəniş qəbul edilməzdən əvvəlki təchizat) yaranı bilər. Spot xarici valyuta əməliyyatları baş verdiyi halda, bu riskin saat qurşağındakı fərqlər, valyutanın ödənilməsi və onun benefisiarının hesabına göndərilməsi zamanı yaranan vaxt fərqlərinə görə meydana çıxması ehtimal edilir.

Risqlərin İdarə Edilməsi Departamenti, yuxarıda qeyd olunan bütün risk ölçülərinə ayrı-ayrılıqda və ya ümumilikdə nəzarət etməli və müntəzəm olaraq müvafiq qarşı tərəf limitləri ilə müqayisə etməlidir. Əlavə olaraq, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti bankın kredit riski təhlükəsi olan sənaye sahələri üzrə daima tədqiqat aparmalı, eləcə də gələcəkdə kredit problemlərinin yaranmasına gətirib çıxara bilən problemlərin ilkin əlamətlərini aşkar etmək məqsədi ilə, borc alan müəssisələrin fəaliyyət vəziyyətini tədqiq etməlidir. Bu səbəbdən, həmin sənaye sahələri və ya borcalanlar üzrə mövcud və gələcək kredit riski təhlükəsinin yenidən qiymətləndirməsi tələb olunur.

Likvidliyin risklərinin idarə edilməsi Banklar, fəvqəladə vəziyyətlərdə likvidlik problemləri ilə əlaqədar aydın ifadə olunmuş prosedurlara malik olmalıdır. Bu prosedurlar, bankın risklərin idarə edilməsi üzrə ümumi Qaydalarının bir hissəsi olmalıdır. Gələcək maliyyələşdirmə tələblərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti hər bir valyuta üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin axınını qiymətləndirməli və nəzarət altında saxlamalıdır. Bazar və ya bazar likvidliyinin itirilməsindən yaranan likvidlik ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılan alternativ strategiyalar bankın gözlənilməyən

hallar üzrə likvidliyin planlaşdırılması prosesinə daxil edilməlidir. Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlardakı likvidlik riskləri müntəzəm olaraq qiymətləndirilməlidir. Müvafiq hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin bağlanması üçün təxmin olunan vaxtı əks etdirməklə Riskə məruz Dəyər modelinə daxil edilməlidir. Likvidlik Boşluğu riski (müxtəlif zaman “dilimləri” və valyuta növləri üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin mədaxili ilə məxarici arasındakı fərq), gələcəkdə likvidlik boşluğunun yarandığı vaxtlardakı nağd vəsait axınının diskont edilmiş dəyərində nəzarət etməklə və müvafiq faiz dərəcələrindəki dəyişiklikləri nəzərə almaqla ayrıca nəzərə alınmalıdır.

Faiz riski – bankın maliyyə vəziyyətinin faiz dərəcələrinin əlverişsiz şəkildə dəyişməsinin təsirində məruz qalması ilə əlaqədar yaranan risk hesab edilir. Bankın cəlb olunmuş vəsaitləri üzrə faiz dərəcələrinin, təqdim olunmuş borc vəsaitləri üzrə faiz dərəcələrindən artıq olması nəticəsində banklar itkilərə məruz qala bilər. Bu yolla risk bankın gəlirlərinə, eləcə də aktivlərin, öhdəliklərin və balanslaşdırılmış alətlərin dəyərində təsir göstərir. Faiz riskinin əsas formaları aşağıdakılardır:

- 1) Təyin olunmuş yeni qiymətlə bağlı olan və müddətlər arasındakı fərqlə (sabit faiz dərəcələri üçün) və bank aktivlərinin, passivlərinin və balansdankənar əməliyyatların yeni qiymətinin təyin olunması (dəyişkən faiz dərəcələri üçün) ilə əlaqədar yaranan risk;
- 2) Gəlirlilik əyrisi formasının və mailinin dəyişməsi ilə əlaqədar yaranan gəlirlilik əyrisi riski;
- 3) Ayrı-ayrı alətlər üzrə qazanılan və ödənilən faizlərin düzgün hesablanmaması və ödənilməməsi ilə əlaqədar yaranan əsas risk.

Faiz risklərinin idarə olunmasına bankın həm aktivlərinin, həm də öhdəliklərinin idarə olunması aiddir. Bu cür idarəetmənin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, ilk növbədə, bankın portfelinin kredit riski və likvidlik tələbləri ilə, daha sonra isə digər bankların qiymət rəqabəti ilə məhdudlaşır. Bankın istənilən vaxt öz müştəriləri və digər kreditorlar arasında uğurla yerləşdirə biləcəyi borc alətlərinin ölçüsü və seçimi məhdud olduğundan, öhdəliklərin idarə edilməsi

çətinləşir. Risk müddətinə görə retrospektiv, cari və perspektivli risklərə ayrılır, buna görə də risklərin səviyyəsi təkcə statik deyil, həm də dinamik cəhətdən təhlil olunmalıdır.

Faiz riskinin ölçülməsinin ən sadə üsulu aktivlərlə öhdəliklər arasındakı müddət fərqinin (gap) müəyyən olunmasıdır. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, faiz dərəcələrinin dəyişilməsinə həssas olan bank aktivləri və passivləri (XFA və XFP) vaxt müddətləri üzrə, eləcə də ödəniş və ya təkrar qiymətləndirmə müddətləri üzrə qruplaşdırılır. Hər bir vaxt müddəti üçün gap bu cür aktivlərlə passivlər arasındakı fərq qismində müəyyən olunur:

$$\text{gap} = X_{fa} - X_{fP}$$

burada, X_{fa} – xalis faiz aktivləri;

X_{fP} – xalis faiz passivləridir.

Nəzərdən keçirilən vaxt müddəti üzrə xalis faiz gəlirinin (XFG) dəyişikliyinə qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$X_{fG} = \text{gap} * \Delta 1,$$

burada, X_{fG} – xalis faiz gəlirinin gözlənilən dəyişikliyi;

$\Delta 1$ – faiz dərəcələrinin gözlənilən dəyişikliyi.

Nəzərdən keçirilən vaxt müddəti ərzində dərəcələr gözlənilən səviyyəyə çatdıqda, gəlirin gözlənilən dəyişikliyi həyata keçirilir; dərəcələr növbəti il ərzində çatdığı səviyyədə saxlanmalıdır; bank bütün il ərzində bütün mövqelərini həmin dərəcələr üzrə təkrar maliyyələşdirərək yenidən qiymətləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, yaranma sahəsinə görə risklər xarici risklərə, yəni maliyyə sektoru subyektinin hüddudlarından kənarda yaranan risklərə, eləcə də daxili risklərə bölünür. Daxili risklərin ölçüsü alət vahidinin fəaliyyət strategiyasından, siyasətindən və taktikasından asılı olur. Maliyyə idarəsinin fəaliyyəti ilə, yaxud onun əlaqə auditoriyası ilə bilavasitə əlaqədar olmayan risklər xarici risklərə aid edilir.

Maliyyə sektoru subyektinin özünün, onun müştərilərinin (borclularının) və ya konkret kontragentlərinin fəaliyyəti ilə şərtlənən risklər daxili risklərə aid edilir.

Valyuta riski. Valyuta riski valyuta kursunun dəyişilməsi nəticəsində bankın itkiyə məruz qalma təhlükəsi ilə bağlıdır. Valyuta riskinin idarə edilməsinin və tənzimlənməsinin əsas anlayışı valyuta mövqeyidir. Valyuta mövqeyi – bankın xarici valyutada öhdəlik və tələblərinin nisbətidir. Qapalı (bərabərlik təqdirində) və açıq (satılmış və alınmış xarici valyuta məbləğlərinin üst-üstə düşmədiyi təqdirdə) valyuta mövqeləri fərqləndirilir. Valyuta riski bankda mövcud olan açıq valyuta mövqeyi ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, əgər öhdəliklər tələblərdən artıq olarsa, valyuta mövqeyi qısa olur. Əgər alınmış valyuta üzrə tələblər onun satışı üzrə öhdəliklərdən artıqdırsa, bu zaman uzun valyuta mövqeyi baş verir. Valyuta mövqeyi gün ərzində fasiləsiz olaraq dəyişildiyindən, bank həmin valyuta mövqeyindəki valyuta riskini, eləcə də günün kursu üzrə onun bağlandığı təqdirdə, mümkün nəticələri qiymətləndirir. Valyuta mövqeyinin hesablanması aktivlərin və passivlərin müxtəlif növləri və sövdələşmələrin növləri üzrə icra olunur ki, bu da valyuta mövqeyinin hesablanmasını cətinləşdirir.

Valyuta riskinin idarə olunmasının əsas amilləri potensial riskləri məhdudlaşdıran üsullardır. Həmin üsulların valyuta kurslarının qeyri-sabitliyinin potensial dəyişikliklərə, bankın ümumi siyasətinə və risk profilinə müvafiqliyi mütəmadi qaydada yoxlanmalıdır. Limitlər ümumi risk profili nəzərə alınmaqla təyin olunmalı və kapitalın kafiliyi, likvidlik, kreditin etibarlılığı, bazar riski və faiz riski kimi aspektləri əks etdirməlidir.

Banklara nəzarət və menecment orqanları üçün nəzərdə tutulmuş Bazel Komitəsinin tövsiyələri banklar tərəfindən zəruri limitlərin təyin olunmasına və valyuta əməliyyatları üzərində daxili nəzarət üzrə tədbirlərin görülməsinə yönəldilmişdir. Bizim fikrimizcə, valyuta riskinin idarə olunması, likvidlik riskinin idarə olunmasının analoji prinsiplərinə və faiz riskinə müvafiq surətdə ehtiyatların (uyğunsuzluqların) təhlilinə əsaslanı bilər. Təhlilin vəzifəsi xarici aktivlərlə öhdəliklər arasında yol verilən müddət uyğunsuzluğunun müəyyən olunmasından ibarətdir. Bu uyğunsuzluq cari və gözlənilən valyuta kursları, faiz dərəcələri, eləcə

də bank rəhbərliyi üçün məqbul sayılan risk-mənfəət nisbəti kimi başlıca göstəricilər əsasında qiymətləndirilə (hesablana) bilər.

Bazar riski – maliyyə alətlərinin bazar dəyərinin, yaxud xarici valyuta kurslarının əlverişsiz şəkildə dəyişilməsi nəticəsində kredit təşkilatının maliyyə itkilərinə məruz qalması ilə əlaqədar olan riskdir. Bazar riskinin təhlili bazar riskinin ümumi strukturu; sərmayə növləri üzrə qiymətli kağızlara yatırılan sərmayələrin strukturu; qiymətli kağızların əldə olunması məqsədləri üzrə qiymətli kağızlara yatırılan sərmayələrin strukturu; valyuta növləri üzrə qiymətli kağızlara yatırılan sərmayələrin strukturu; portfellər üzrə səhmlərə yatırılan sərmayələrin strukturu, sərmayələrin növlərinə görə investisiya portfelinin strukturu; sərmayələrin növlərinə görə ticarət portfelinin strukturu; müddətli bazarda bankın mövqelərinin təhlili; valyuta mövqelərinin təhlili; məcmu balans mövqeyinin pozulması; məcmu balansdankənar mövqeyin pozulması və açıq valyuta mövqeyinin pozulması kimi amillərdən istifadə etməklə həyata keçirilir. Qeyd olunan amillər Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının normativ sənədləri ilə müəyyən olunan bazar riskinin tərkib göstəricilərindən, bankın ticarət və investisiya portfelinin struktur göstəricilərindən, bankın müddətli bazardakı mövqeyindən, qiymətli kağızların qiymətdən düşməsi riskinin göstəricilərindən ibarətdir. Bu göstəricilər bazar riskinin dəyişmə tendensiyalarını aşkarlamağa; onun bazar riskinin həcminə təsirini qiymətləndirməyə; bankın qiymətli kağızlar portfelinin dəyişməsi tendensiyalarını müəyyən etməyə; qiymətli kağızlar portfelinin tərkib hissələrinin dinamikası ilə qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlardan əldə edilən gəliri müqayisə etməyə; müddətli bazarda bankın əməliyyat tendensiyalarını müəyyən etməyə; fond bazarındakı qiymət tendensiyalarındakı dəyişikliklərin bankın kapitalına və likvidliyinə təsirini qiymətləndirməyə, eləcə də bankın balans və balansdankənar əməliyyatlar üzrə tələblərinin və öhdəliklərinin valyuta strukturunun bazarın vəziyyətinə və onun tendensiyalarına müvafiqliyini müəyyən etməyə və onların bankın kapitalına təsirini qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Mürəkkəb bazar risklərinin ölçülməsi tətbiq edilmə üsullarından asılı olaraq aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

1) Ehtimal əsaslı ölçülər (adətən 1 və 10 gün müddətində hesablanır)

o “Riskə məruz dəyər” (RmD) – verilmiş müddət ərzində, müəyyən əminliklə (normal olaraq 99%) ehtimal olunan zərərin maksimum məbləğinin müəyyən edilməsidir. Həmin məbləğ bankın aktivləri üzrə portfelinin gələcəkdə bölüşdürülməsi və yaxud standart meyllilikdən asılı olaraq ehtimal olunan itki üçün məlumat olacaqdır. Məlumatın mövcud olmasından asılı olaraq, bankın aktivlərini dəyərləndirmək üçün müxtəlif metodlardan, həmçinin analitik metodlardan (RiscMetrics, Parametric RmD) istifadə etmək olar ki, burada RmD qapalı tipli formula ilə əldə edilir. Bu metodlar portfelin dəyərinin gələcəkdə bölüşdürülməsi (Qaus bölüşdürməsi) ehtimallarını təxmin edir və RmD bu bölüşdürmənin bəzi statistikasını (standart bölünmə) ilə ifadə edilir. Analitik metodlar bu statistikanın əldə olunmasına görə fərqlənir. Əlavə olaraq, simulyasiya (Monte Karlo, tarixi simulyasiya) kimi müxtəlif metodlardan istifadə oluna bilər. Bu metodlar portfelin dəyərinin hərəkətini yaradan müxtəlif ssenarilərin hazırlanmasını nəzərə alır və beləliklə portfelin gələcəkdəki dəyərinin nümunəsi əldə edilir. Simulyasiya metodundan istifadə edərkən, RmD portfelin dəyərinin nümunəsinin həqiqi göstəricisi kimi ifadə oluna bilər. Tutuşdurma məqsədləri üçün müxtəlif metodlardan istifadə etməklə RmD-i təxmin etmək məqsədəuyğun hesab edilir. O, gözlənilən gələcək portfelin dəyəri: bu, bankın portfel dəyərinin bölüşdürülməsi ehtimalının statistik üsuludur.

2) Həssaslıq ölçüləri – spesifik bazar riski amilləri üzrə portfel dəyərinin həssaslığıdır. Bu metod ayrı-ayrı elementlərin dəyişikliyə həssaslıq dərəcəsini göstərmək üçün hesablanır və bəzi RmD modellərinə giriş kimi tətbiq edilə bilər.

3) Stres testi – bu, ekstremal bazar dəyişikliklərindən yaranan maksimal potensial zərərləri qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulan hesablamadır və modelin ehtimallarının intensivliyi və sabitliyi ilə bağlı sübutlar əldə etmək üçün istifadə edilir.

4) Senarilərin təhlili – bu statistik metod, müxtəlif senarilərin portfelin dəyərinə necə təsir göstərəcəyini müəyyənləşdirmək üçün risk modelinə qabaqcadan müəyyən edilmiş bəzi bazar senarilərinin tətbiq edilməsini tələb edir. Bu yoxlamaların nəticələri gələcəkdə müxtəlif vəziyyətlərə tab gətirmək üçün yaradılmalı risklərin idarə edilməsi strategiyaları haqqında ətraflı məlumatın təmin edilməsinə köməklik göstərir. Bütün risk meyarları “geri yoxlama” prinsipinə tabe olmalıdır. Geri yoxlama prinsipi hesablama prosesinin gözlənilən nəticələrə uyğun olmasını və əvvəl hesablanmış dəyərlər və ehtimalların düzgün olmadığı halda, modelə dəyişikliklər edilməsi və cari bazar prosesinə və şərtlərinə uyğunluğunu təmin etmək üçün aparılır.

Qiymətləndirmənin ehtimal-əsaslı üsullarını tətbiq etmək üçün kifayət qədər etibarlı məlumat bazası olmadıqda nisbətən sadə metodologiya tətbiq edilməlidir.

Faiz dərəcəsi riskini qiymətləndirmək üçün Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti potensial faiz dərəcəsi dəyişikliklərinin senarilərini nəzərdən keçirməli və bankın faiz gətirən aktivlərinin həssaslığını gəlir əyrisindəki dəyişikliklərlə hesablamalıdır. Alınan nəticələr sonradan Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi tərəfindən müəyyən edilmiş limitlərlə müqayisə edilməlidir.

Xarici valyuta riski. Bankın xarici valyuta riski ilə üzləşmək təhlükəsinin həcmi, bankın hər bir valyutada ilin sonuna olan vəziyyətinin mütləq dəyərinin cari mübadilə məzənnəsi ilə müqayisədə gələcək mübadilə məzənnələrindəki mümkün dəyişikliklərini əks etdirən əmsallara vurmaqla qiymətləndirilə bilər. Bu zaman yaranan nəticələr Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi tərəfindən müəyyən edilmiş limitlər ilə üzləşdirilməlidir. Mümkün olduqda, nəticələr Riskə məruz Dəyər metodologiyası kimi digər metodların yaratdığı nəticələrlə müqayisə edilməlidir.

Kapital riskini qiymətləndirmək üçün Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi, kapital qiymətlərindəki tarixi dəyişiklikləri təhlil etməli və onların dəyişkənliyini qiymətləndirməlidir. Bankın kapital riski əldə edilmiş iştirakda (kapitalda) bankın payına və həmin kapitalın dəyişkənliyinə mütənasibdir.

Fond riski. Qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin gözlənilmədən dəyişilməsi ilə və onların dəyərinin təkrarən qiymətləndirilməsi nəticəsində bankın üzləşdiyi risklərlə əlaqədar olaraq, banklar fond riski ilə üzləşir. Bu risklər, qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlar zamanı, birbaşa maliyyə itkiləri və ya mənfəətin əldən buraxılması, yaxud gəlirliliyin azalması nəticəsində yaranır. Qiymətli kağızlar üzrə risklər daimi və müvəqqəti ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, daimi risklər, investorun qiymətli kağızlara yatırdığı əmanətləri itki ilə üzləşmədən realizə edə bilməməsi səbəbindən qiymətli kağızlar kursunun aşağı düşməsi nəticəsində yaranır. Qiymətli kağızların dövriyyəsi sahəsində yaranan birbaşa risklərə ticarət meydancası riski; tədarük riski; hesablaşmaların tənzimlənməməsi riski; depozitarilərin və qeydiyyatçıların riski və s. aiddir.

Əməliyyat risklərinin idarə olunmasının məqsədi Bankın öz üzərinə götürdüyü risklərin strateji hədəflərə uyğun olaraq müəyyən edilmiş səviyyədə saxlanılmasıdır. Bankda əməliyyat riskinin idarə olunması prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) Əməliyyat riskinin müəyyən edilməsi;
- 2) Əməliyyat riskinin qiymətləndirilməsi;
- 3) Əməliyyat riskinin monitorinqi və hesabatlıq;
- 4) Əməliyyat riskinə nəzarət olunması.

Bankda əməliyyat risklərinin müəyyən edilməsi mərhələsi – müəyyən edilmiş risk kateqoriyaları üzrə baş vermiş və gözlənilən əməliyyat riskləri və itkiləri haqqında məlumatların aşkar olunması prosesini əhatə edir. Bankda baş vermiş və gözlənilən əməliyyat risklərinin müəyyən olunması beynəlxalq təcrübəyə uyğun aşağıdakı metodlar vasitəsilə müəyyən edilir:

- 1) Bankın struktur bölmələrinə göndərilən sorğular;
- 2) Bankın struktur bölmələrinin rəhbərləri və əməkdaşları ilə intervyyuların təşkili;
- 3) Biznes proseslərinin təhlili və optimallaşdırılması barədə təkliflərin verilməsi;
- 4) Bankın uçot sənədlərində əməliyyat riski nəticəsində yaranmış maddi itkilər haqqında məlumatların toplanması;

5) Daxili qaydaların əməliyyat riski nöqtəyi nəzərdən qiymətləndirilməsi.

Əməliyyat risklərinin effektiv şəkildə idarə edilməsi və qiymətləndirilməsi məqsədilə Bankın məruz qaldığı əməliyyat riskləri barəsində məlumatlar analitik məlumat bazası sistemində qeydiyyatı aparılır. Bundan əlavə, Bank əməliyyat risklərinin səviyyəsinin yüksəlmə ehtimalının əvvəlcədən müəyyən etmək və qarşısını almaq, həmçinin səmərəli idarə edilmək məqsədilə əməliyyat risklərinin ayrı-ayrı kateqoriyaları üzrə erkən xəbərdarlıq funksiyasını yerinə yetirən Əsas risk göstəriciləri sistemindən istifadə edir, Bankın biznes prosesləri üzrə yaradılan Əsas risk göstəricilərin müntəzəm monitorinqi aparılır və nəzarəti təmin edilir. Bankın fəaliyyətinin fasiləsizliyinin təmin olunmasına istiqamətlənmiş beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan Fovqəladə Hallar planı da mövcuddur. Hazırkı plan insan amilindən asılı olan (terror aktı, tətil və sair), texnogen (elektrik enerjisinin kəsilməsi, IT sistemlərinin işində qüsurlar və sair) və təbii hadisələr (yanğın, subasma, qasırğa və sair) zamanı düzgün hərəkət alqoritmini müəyyən edən qaydalar toplusudur ki, bu da öz növbəsində itkilərin minimum səviyyədə saxlanılmasına və fəaliyyətin tez bir zaman kəsiyində bərpasının təmin edilməsi məqsədi daşıyır.

II FƏSİL. Müasir şəraitdə bank riskləri və onların idarə olunmasının kompleks təhlili

2.2 Stress-testlər və onların aparılması qaydaları

Stress test – gözlənilməz, müstəsna, lakin mümkün şoklara bankın həssaslığının qiymətləndirilməsi alətidir. Beynəlxalq praktikada stress testlərin iki əsas növü mövcuddur: ssenari təhlilləri; həssaslıq təhlilləri. Ssenari təhlili – eyni zamanda bir necə risk faktorun dəyişməsinin bankın maliyyə durumuna təsirinin qiymətləndirilməsidir. Həssaslıq təhlili – hər hansı bir risk faktorunun dəyişməsinin bankın maliyyə durumuna təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Risk faktoru – bank daxili və bankdankənar, əvvəllər müşahidə olunmuş və ya bankın fəaliyyətinə potensial təsir edə biləcək, ölçülə bilən risklər üzrə faktorlardır. Stress testlər istisna hallarda baş verə biləcək hadisələr üzrə risk faktorlarının dəyişməsinin bankın maliyyə durumuna potensial təsirinin qiymətləndirilməsi üçün həyata keçirilir və bankın potensial zəif tərəflərini izləməyə, qiymətləndirməyə və zəruri preventiv tədbirləri müəyyən etməyə imkan verən risklərin idarə olunması mexanizminin elementlərindən biridir. Stress test cərcivəsində banklar kəskin zərərlərə gətirib çıxaran və risklərin idarə edilməsini cətinləşdirən hər bir risk faktorunu nəzərə almalıdır. Bu faktorlar bazar, kredit, likvidlik və digər risklərin komponentlərini özündə cəmləşdirir.

Stress testlərin keçirilməsi nəticəsində aşağıdakılar müəyyən edilir:

- bankın kapitalının şoklara dözümlüüyü;
- şoklar nəticəsində bankın məruz qaldığı maksimum itki;
- bankın fəaliyyətində boşluqlar;
- müxtəlif risklərin qiymətləndirilməsi və onların qarşılıqlı əlaqəsi;
- bankın makro iqtisadi amillərdən asılılığı.

Ssenari təhlili mümkün ekstremal hadisənin baş verməsi nəticəsində eyni

zamanda bir necə faktorun bankın maliyyə vəziyyətinə təsirini ölçür. Ssenari təhlilləri uzunmüddətli dövrləri əhatə edir. Həssaslıq təhlili yalnız bir faktorun dəyişməsinin bankın maliyyə durumuna təsirini ölçür. Ssenari təhlilindən fərqli olaraq həssaslıq təhlili daha qısamüddətli dövrü əhatə edir. Hər bir bankda stress testlərin həyata keçirilməsi üçün bankın həcmindən və onun fəaliyyət istiqamətlərinin mürəkkəbliyindən asılı olaraq stress test modeli hazırlanmalıdır. Stress testlərin aparılması zamanı potensial maksimal zərərin müəyyənləşdirilməsi üçün müxtəlif risk faktorlarının kombinasiyasına baxılmalı və onların bir-biri ilə əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Risk profillərinin müxtəlifliyi səbəbindən, habelə beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş stress testlərin keçirilməsi standartlarının olmaması ilə əlaqədar stress test modellərinin qurulması hər bir bankda ona uyğun olan şəkildə həyata keçirilməlidir. Banklar məqsədindən asılı olaraq şokların təhlili üçün həm həssaslıq həm də ssenari təhlillərini həyata keçirməlidirlər.

Banklar ilkin olaraq stress testlərin həyata keçirilməsi üçün onlara təsir edə biləcək risk növlərini müəyyən etməli və müəyyən edilmiş hər bir risk və onun kateqoriyası üzrə stress testlər həyata keçirməlidir. İlk mərhələdə hər bir risk kateqoriyası üzrə banka təsir edə biləcək makro və mikroiqtsadi risk hadisələri müəyyən edilməli, onların tarixi dinamikasına baxılmalı və bankın maliyyə hesabatlarının ətraflı təhlili həyata keçirilməlidir. Bu növ təhlillər həyata keçirildikdən sonra banka təsir edə biləcək şoklar müəyyən edilməlidir. Şoklar stress testin keçirilmə məqsədindən asılı olaraq müəyyən bir istiqamətdə və ya kompleks şəkildə ola bilər. Stress test proseslərində hadisələrin ekstremallıq və ehtimal kriteriyalarının əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Yəni, hər hansı bir risk faktorunun ekstremal həddə dəyişilməsi ehtimalı mümkün olmalıdır. Stress testlər hadisələrin baş vermə ehtimallarını müəyyən etmir. Bu səbəbdən ssenarilərin seçilməsi zamanı hadisələrin baş vermə ehtimallarının başa düşülməsi vacib şərtidir. Stress testin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən məlumatların mötəbərliyi və aktuallığı yoxlanılmalıdır. Bu zaman istifadə edilən hesabatların davamlıq və müqayisəlilik meyarlarına uyğunluğunun təmin edilməsi nəzərə alınmalıdır.

Stress testdə qəbul edilmiş hər bir fərziyyə təhlil edilməli və əsaslandırılmalıdır. Stress testlər həyata keçirilərkən “ən pis”, “ən yaxşı” və “ehtimal olunan” ssenariləri tərtib olunmalı və fərziyyələr daxil olmaqla hər bir ssenari üçün ayrıca meyarlar və şoklar müəyyən edilməlidir. Stress testlərin keçirilməsi zamanı risk faktorlarının müəyyən edilməsində yalnız keçmiş məlumatlara əsaslanmaq düzgün olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən stress testlərin hazırlanması zamanı bank tarixi ssenarilərdən başqa potensial riskləri və maksimal itkiləri nəzərə alan hipotetik ssenariləri də nəzərdən keçirməlidir.

Bankın məruz qaldığı risk faktorlarının sayı həddən artıq çox olduqda bu faktorların arasından yalnız bankın fəaliyyətinə ciddi təsir edə biləcək əsas risk faktorları seçilməli və onların bankın maliyyə durumuna təsiri ölçülməlidir.

Stress testlər aparılarkən ən azı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- müxtəlif sektorlarda baş verən şok hadisələrinin bankın kredit portfelinə və onun keyfiyyətinə təsiri;
- ÜDM-də baş verən dəyişikliklərin bankın kredit və depozit portfelinə təsiri;
- inflyasiya dəyişkənliyinin bank məhsullarının faizlərinə və kredit portfelinə təsiri;
- müxtəlif məhsulların faiz dərəcələrinə təsiredici amillərdə baş verən dəyişikliklərin həm faiz dərəcələrinə, həm də bankın mənfəətinə, kapitalına, kredit və depozit portfelinə, xarici valyutada olan aktiv və öhdəliklərinə təsiri;
- qeyri-işlək kreditlərin strukturunda baş vermiş dəyişikliklərin bankın mənfəətinə, kapitalına və likvidliyinə təsiri;
- iri kreditlərlə bağlı yaranmış problemlərin bankın kredit portfelinə, likvidliyinə və mənfəətinə təsiri;
- xarici borcların vaxtından əvvəl geri çağırılmasının bankın likvidliyinə təsiri;
- iri depozitlərin geri çağırılmasının bankın likvidliyinə təsiri;
- bankda yüksək likvidli vəsaitlərin azalmasının yeni kreditlərə təsiri;

- əməliyyat gəlirinin azalması və/və ya əməliyyat xərcinin artmasına təsir edən amillərin kəskin dəyişməsi;

- maliyyələşmədə problemlər;

- təminatın dəyərinin dəyişməsi;

- xarici valyutanın rəsmi məzənnəsinin dəyişməsi;

Banklarda stress testlər aparıldıqdan sonra əldə edilmiş nəticələr ən azı aşağıdakı hesabatlarda öz əksini tapmalıdır:

- cari, ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı balans hesabatı;

- cari, ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı mənfəət və zərər hesabatı;

- cari dövrdə şoklardan sonrakı ödəniş müddətinin bölgüsü cədvəli;

- cari, ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı kredit portfeli

- cari, ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı ən azı

aşağıdakı əmsallar:

- kapitalın adekvatlıq əmsalı;

- leverec əmsalı;

- ani likvidlik əmsalı;

- birinci dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı;

- vaxtı keçmiş kreditlərin portfəldə payı;

- ROE əmsalı;

- ROA əmsalı;

- likvid aktivlərin aktivlərə nisbəti əmsalı;

- xalis faiz gəlirinin ümumi gəlirlərə nisbəti əmsalı;

- açıq valyuta mövqeyinin kapitalla nisbəti əmsalı.

Hər bir bankda stress testlərin aparılması qaydaları hazırlanmalı və bank tərəfindən aparılan stress testlərin bütün mərhələləri bu qaydalarda öz əksini tapmalıdır. Stress testlər aparılarkən Mərkəzi Bank tərəfindən qoyulmuş

normativlərin nəzərə alınması vacibdir. Hər hansı bir ssenari və ya həssaslıq təhlilinin nəticəsi olaraq istənilən normativin pozulmasına bank rəhbərliyi tərəfindən məsuliyyətlə baxılmalı və bu halın sığortalanması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Stress test işinin təşkili. Banklar operativ qərar qəbul etmənin təmin edilməsi məqsədi ilə ən azı ayda bir dəfə stress testləri həyata keçirməlidirlər. Stress testlərin həyata keçirilməsi bank rəhbərliyinin şəxsi nəzarəti altında olmalıdır. Stress test modeli, o cümlədən stress testin həyata keçirilməsi zamanı istifadə edilən ehtimallar bankın risklərin idarə edilməsi bölməsi tərəfindən hazırlanmalı, Risklərin idarə edilməsi komitəsi tərəfindən ona baxılmalı və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilməlidir. Modelə ən azı ildə bir dəfə, zəruri hallarda isə mütəmadi olaraq yenidən baxılmalıdır. Modeldə istifadə edilən ehtimallara və şoklara hər bir stress test keçirilərkən fərdi qaydada baxılmalı və təsdiq edilməlidir. Bank rəhbərliyi stress testin aktuallığına hər zaman diqqət yetirməli və bankın davamlı inkişafının təmin edilməsi və şok hadisələrinə qarşı müqavimətinin gücləndirilməsi üçün stress testlərin dəqiqləşdirilməsi və modifikasiyasına daimi nəzarət etməlidir. Əsas diqqət şok hallarında bankın hansı tədbirləri həyata keçirəcəyini müəyyən etməyə yönəldilməlidir. Bu səbəbdən stress test nəticəsində əldə edilmiş nəticələr bank rəhbərliyinə təqdim edilməli və risk hallarının qarşısının alınması məqsədi ilə tədbirlər planı hazırlanmalıdır. Stress testin nəticəsi olaraq bankın fəvqəladə hallar planına yenidən baxılmalı və zəruri hallarda əlavə və dəyişikliklər edilməlidir.

Hesabatlıq. Hər bir keçirilmiş stress testin nəticəsi barədə hesabat tərtib edilməli və bankın Müşahidə Şurasına təqdim olunmalıdır. Hesabatda ən azı aşağıdakılar əhatə olunmalıdır:

- stress testdə istifadə edilən şokların izahı və bu şokların tətbiq edilməsinin səbəbləri;
- stress testdə qəbul edilmiş fərziyyələrin siyahısı və bu fərziyyələrin əsaslandırılması;

- stress testdə istifadə edilmiş məlumatlar barədə ətraflı hesabat;
- stress test həyata keçirilməklə əldə edilmiş nəticələrlə bağlı kompleks tədbirləri özündə əks etdirən tədbirlər planı.

Nümunə üçün aşağıdakı stress-testi nəzərdən keçirək :

Stress Testin keçirilmə tarixi: İyul 2013

Stress Testin növü: Çox faktorlu

Dövr: 2013-cü ilin 1-ci yarısı üçün

Ssenarilər: Real ssenari,

Neqativ ssenari

Məqsəd: Bankın likvidlik və kapital göstəricilərinin dayanıqlığının yoxlanılması

Faktor və ssenarilər

Faktorlar:	Real ssenari	Neqativ ssenari
Banklara tələblər	2.0%	-9%
Kreditlər	0.7%	-2%
Depozitlər	0.2%	-8%
MB qarşısında öhdəliklər	0.5%	-10%
Loro Hesablar	10.0%	-9%
Tələbli depozitlər	2.0%	-11%
Blok hesablar	-1.0%	-3%
Mİ-dan cəlb etmələr	0.5%	-0.03%
Qiymətli kağızlar	1.1%	-4%

Stress-test Real ssenari :

Real ssenari- Likvidlik əmsalı.

Real ssenari

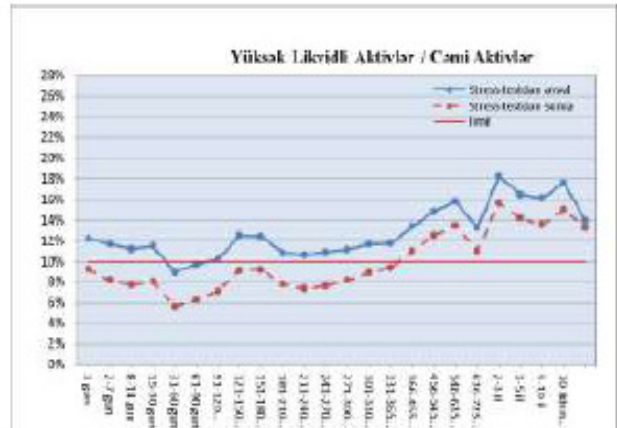
	Göstəricilər: stress-testdən əvvəl	Göstəricilər: stress-testdən sonra	Fərq
Aktivlər	308 343 290	309 568 873	0.40%
Kredit Portfeli	221 333 107	223 546 437.79	1.00%
Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər	344 123 763	347 565 000.63	1.00%
Likvid aktivlər	36 139 145	35 183 255.62	-2.65%
Kapital	49 804 297	49 759 777.16	-0.09%
1-ci dərəcəli Kapital	41 658 010	41 620 772.09	-0.09%
1-ci dərəcəli Kapitalın adekvatlıq əmsalı	12.11%	11.97%	-0.13%
Məcmu Kapitalın adekvatlıq əmsalı	14.47%	14.32%	-0.16%
1. Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupuna verilmiş kreditlərin maksimum məbləği	XXX	XXX	XXX
a) təminatın bazar dəyəri kredit tələbinin 150%-dən az olmadığı halda	17.75%	17.77%	0.02%
b) təminatın bazar dəyəri kredit tələbinin 150%-dən az olduğu halda	4.82%	4.82%	0.00%
2. Bankın iri kreditlərinin cəminin bank kapitalına nisbəti	60.67%	60.72%	0.05%
3. Banka aidiyyəti olan şəxslərə və onların adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş maks. məbləği (cəmi)	11.87%	11.88%	0.01%
a) onlar hüquqi şəxs olduqda (birinə)	0.00%	0.00%	0.00%
b) onlar fiziki şəxs olduqda (birinə)	2.97%	2.97%	0.00%
4. Digər hüquqi şəxslərin paylarının (səhmlərinin) investisiyaların maksimum məbləği	XXX	XXX	XXX
a) bir hüquqi şəxsin kapitalla investisiya	0.00%	0.00%	0.00%
b) digər hüquqi şəxslərin kapitalına məcmu investisiyalar	0.00%	0.00%	0.00%

Stress test- Neqativ ssenari:

Neqativ ssenari – Likvidlik əmsalı

Neqativ ssenari – GAP

Neqativ ssenari Stress-test

	Göstəricilər: stress-testdən əvvəl	Göstəricilər: stress- testdən sonra	Fərq
Aktivlər	308 343 290	288 346 928	-6.49%
Kredit Portfeli	221 333 107	216 906 445	-2.00%
Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər	344 123 763	337 241 288	-2.00%
Likvid aktivlər	36 139 145	25 106 251	-30.53%
Kapital	49 804 297	45 267 492	-9.11%
1-ci dərəcəli Kapital	41 658 010	37 863 272	-9.11%
1-ci dərəcəli Kapitalın adekvatlıq əmsalı	12.11%	11.23%	-0.88%
Məcmu Kapitalın adekvatlıq əmsalı	14.47%	13.42%	-1.05%
1. Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupuna verilmiş kreditlərin maksimum məbləği	xxx	xxx	xxx
a) təminatın bazar dəyəri kredit tələbinin 150%-dən az olmadığı halda	17.75%	19.53%	1.78%
b) təminatın bazar dəyəri kredit tələbinin 150%-dən az olduğu halda	4.82%	5.30%	0.48%
2. Bankın üri kreditlərinin cəminin bank kapitalına nisbəti	60.67%	66.75%	6.08%
3. Banka aidiyyəti olan şəxslərə və onların adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş maks. məbləği (cəmi)	11.87%	13.06%	1.19%
a) onlar hüquqi şəxs olduqda (birinə)	0.00%	0%	0.00%
b) onlar fiziki şəxs olduqda (birinə)	2.97%	3.27%	0.30%
4. Digər hüquqi şəxslərin paylarının (səhmlərinin) investisiyaların maksimum məbləği	xxx	xxx	xxx
a) bir hüquqi şəxsin kapitala investisiya	0.00%	0.00%	0.00%
b) digər hüquqi şəxslərin kapitallarına məcmu investisiyalar	0.00%	0.00%	0.00%

Nəticə:

01.07.2013-cü il tarixinə keçirilən stress-testin nəticələrinə əsasən, bankın həm kapital və həmçinin lividlik göstəricilərinin qənaətbəxş səviyyədə olmasını qeyd edə bilərik. Neqativ ssenariyə əsasən bank qarşılaşa biləcəyi şoklarda belə kapital tələblərinin ciddi pozulmaması bunu deməyə əsas verir.

II FƏSİL. Müasir şəraitdə bank riskləri və onların idarə olunmasının kompleks təhlili

2.3 Azərbaycan Respublikasında bank risklərinin idarə olunması məsələləri 'AccessBank'-in nümunəsində

Рисклярин идаря едилмяси Банкын бизнес фяалиййятинин айрылмаз щиссясидир. Банкын цмуми стратеейясына уйэун олараг, рисклярин идаря едилмяси стратеейясы банкын кредитляшмя фяалиййятинин инкишафына наил олмаг вя ейни заманда рисклярин идаря едилмяси бахымындан щяйата кечирилян тядбирлярин эцсляндирилмяси истигамятиндя апарылыр. Стратеѝи нюгтейи нязардян рисклярин идаря едилмяси цццн рисклярин щясми мцяййян едилир, рискляря нязарят олунма гайдалары формалашдырылыр вя сясиййяви олараг банкын щяр бир шюбясинин цзяшдийи мцяййян рискляр (кредит rischi, базар rischi, ямялиййат rischi, ликвидлик rischi, хцсуси рискляр) щаггында ятрафлы мялуматлар тясвир едилир. Riskлярин идаря едилмяси prosesi банкын фяалиййятиня хас olan riskлярин мцяууян едилмяси, qiymatляndirilmяси, onlar барядя hesabatларын hazыrlanması, мяqbul risk limitляrinин мцяууян едилмяси vasityasi иля onlara нязарят едилмяси вя riskлярин azaldылması цзя апарылыр. Рисклярин гиймятляндирилмяси просеси банкын тяртиб етдийи риск хяритясиндя ящатяли щякилдя юз яксини тапмышдыр. Банкда бизнес кредитляри цзя борсаланларын гиймятляндирилмяси заманы борсаланларын малиййя эюстярисиляри, кредит тарихи, эиров тяминаты, кредитин тяминаты, борсаланын бизнес фяалиййятиндя тясрцбяси, борсалана тясир едян базар амилляри вя хариси амилляр нязаря алыныр. Борсаланларын истещлак кредитляри цзя

гиймятляндирилмәси банкдаһили гайдалар вә Скоринг системи цзря щәйәтә кечирилир.

Рисклярин идаря едилмәсини щәйәтә кечирял структурлар вә онларын сялащийятляри

Рискляри Идаряетмә Комитясинин яsas funksiyасы bank riskляринин идаряедилмәсиндә Идаря Нейәтиня кюмяклик гюстярмәkdir. Рискляри Идаряетмә Комитясинин тяркibi Идаря Нейәтинин цзвляриндә вә Рисклярин Идаряедилмәси департаментинин рящбяриндә формалашдырылыр. Комитяйә Идаря Щейятинин сядри рящбярлик едир. Рискляри Идаряетмә Komitяsi riskлярин идаря едилмәси мяqсәдилә bankda мюvcud daxili komitялярин фәалийәтлярини ялаqяляндирир. Комитянин исластары рцбдә бир дйәдән аз олмайараг кечирилир вә Банкын Мцшащидя Шурасына щесабат верилир. Рискляри Идаряетмә Комитясинин яsas funksiyасындан иряли эялян ашаыдакы вязыфя вә сялащийятлярә маликдир:

- Riskлярин идаря едилмәси qaydalaryны hazыrlamaq, Идаря Нейәти иля разылашдырдыqдан sonra тясдиq olunması цццн Мцшаһидя Шурасына тяддим етмәк;
- Riskлярин идаря едилмәси qaydalaryны vaxташыры qiымятляндирмәк вә тйяb olunduqda yenilәшdирмәк;
- Рящбярлийя рисклярин идаря едилмәсини эцсляндирмәк мягсяди иля банкын тйякилаты структурунда вә йа хцсуси вязыфялярин мясулийятляриндә дйәишикликлярин едилмәси барядя мяслящятляр вермәк;
- Рисклярин идаря едилмәсини эцсляндирмәк мягсяди иля Идаря Щейятиня тювсийяляр вермәк вә бу тювсийялярин Идаря Щейяти тйяряфиндә йериня йетирилмәси барядя Мцшащидя Шурасына щесабат вермәк.

РИК–ня эцндялик ямялийят дйәстйинин тйямин едилмәси мягсядиля Riskлярин Идаряедилмәси департаменти йарадылмышдыр. Riskлярин Идаряедилмәси департаментиня РИК тйяряфиндә verилән spesifik таршыыqlar банкын фәалийәт

хцсусиууятиндя асылыдыр. Riskлярин Идаряедилмяси департаменти Банкын мцстягил структур бюлмясидир.

Банкда бунунла уапашы рисклярин азалдылмасы истигамятиндя стратеи мясяляляр цзря гярарлар Актив вя Пассивляри Идаряетмя, Кредит, Audit вя ИТ Комитяляриндя гябул едилир. Актив вя Пассивляри Идаряетмя Комитяси банкын малиууя вьсайтляринин бюлцшдцрцлмясинин тьсдиqlянтмяси вя идаря edilmьси цзря гярарлары мцзакиря едир. Кредит Комитясинин ясас функцийасы Банкын kredit портфелинин идаря edilmьсиндя Идаря Щейятиня кюмяклик эюстярмякдир. Audit Комитяси Банкда рискляря пьзарят системинин мювцудлуьуну вя адекватлыьыны тьмин etмькля Мцшahидя Щурасына вя Идаря Нейятиня кюмяклик гюстярир. ИТ Комитяси Банкын informasiya texnologiyalary системляринин сьтяряли вя тьhlцкььsiz iшинин тьмини мясяляляриня даир гярарлары мцзакиря едир.

Hesabatлыг системляри Рискляри Идаряетмя Комитясинин цзвяри Мцшahидя Щурасынын дявяти иля onun iclasларында iштirak edir вя Мцшahидя Щурасы qarшысында hesabat verir. Бу щесабатлар ашаэьдакылары ящатя едир:

- Макроигтисади, базар, ямялийят, нцфуз иля баьлы олан рискляр, еляся дя, кредит рискляри дахил олмагла, лакин бунларла мящдудлашмаьан irимигьаслы riskляр вя onларын azaldылмасы;
- Банк qaydalary иля вя qanunvericilikля тццяууяп edilmish тьнзимляйиси мяhdudiууятлярин pozulмасы hallары барядя мяlumat вя onларын aradan qалдырылмасы;
- Maliууя алятляринин нювц, юдямя мцddятляри, habelя дяуяр вя гьлirлилик kateqoriyalary цзря investisiyalaryн тьснifлящdirilmьси;
- Investisiyalar цзря itkиляр, onларын банкын balansындан silinмьси, йахуд дяуяринин юдянилмьси;
- Əsas вьсайтляр цзря мяlumat, onларын банкын малиууя щесабатларында якс едилмьси, уахуд satылмасы;

• Ödänilmämiş borclar mıqabilindä balansa gıtcırcılmıçş ymlak vı onlarын satышы cıçcn hıyata keçirilın tıdbirlır.

Рисклярин идаря едилмясини эцсландирмяк мягсяди иля Рискляри Идаряетмя Комитяси Идаря Щейятиня тувсийяляр верир вя бу тувсийялярин Идаря Щейяти тяряфиндян йериня йетирилмяси барядя Мцшащидя Шурасына щесабат верир. Банк мцтямади олараг Мяркязи Банка вя Бейнялхалг малийя тяшкилатларына щесабатлар тягдим едир. Бу щесабатларын тяртиби заманы банкдахили мювсуд олан ЛФС програм тяминатынын мялумат базасындан бирбаша истифадя олунур.

Рисклярин юлчцлмяси системляри вя методлары Банкын фяалийят сферасында мцяййянляшдирилмиш рисклярин юлчцлмяси системляри вя методлары рисклярин идаря едилмяси просесинин тяркиб щиссясидир. Еффектив системин гурулмасы истигамятиндя РИК тяряфиндян щяр бир мювсуд вя йахуд йени Банк мящсулу цзя йарана билясяк рисклярин арадан галдырылмасы цчцн мцвафиг тядбирляр эюрцлцр.

Риск хяритяси – Банкда бцтцн сащяляр цзя рисклярин баш вермя ещтималы вя тезлийини якс етдирир. Бу хяритядя Дахили Аудит вя Рисклярин Идаряедилмяси департаментляри тяряфиндян щяр бир мящсула мцвафиг риск сявиййяси мцяййян едилмишдир.

Стресс-тестляр малийя базарында баш веря билясяк шоклара гаршы Банкын дайаныглыьыны прогнозлашдырмаг вя йаранасаг рискляри дяйярляндирмяк мягсяди дащыйыр. Стресс-тестляр мцхтялиф фярзиййяляр ясасында щазырланыр ки, бура актив вя пассивлярин вязиййяти, фаиз эялирляри, сялб едилмиш вясаитляр цзя фаиз дярясясинин артмасы, хариси валйута мязяннясиндяки дяйишикликляр, эесикдирилмиш кредитлярин портфелдя цмуми чякисинин артмасы, макроигтисади эюстярисилярдяки дяйишикликляр вя инфлясийанын артмасы дахилдир. Стресс тестлярин щазырланмасы заманы мцхтялиф

ссенариярдын истифадя олунур ки, бунлара-йумшаг ссенари вя пессимист ссенарияр дахилдир. Банкда кредитляр цзря стресс тест щазырланаркян нювбяти дювря прогнозрашдырылан дяйишикликляр нязря алынмагла йумшаг ссенари цзря консерватив олагаг 5% артымла, пессимист ссенари цзря ися 20% азалма иля щесабланыр. Стресс-тест апарыларкян сечилян ссенариярин банк цццн ящямийятлилийи нязря алыныр вя консерватив мейарларла эютцрцлцр. Стресс-тестлярин нятисяляри прогнозлашдырылан дюврцн сонунда йенидян бахылыр вя фактики эюстярисиярля мцгайися олунур. Бу заман йаранан фярглярин сябябляри арашдырылараг тятбиг олунан моделлярин ня дярясядя адекват олуб-олмамасы йохланылыр.

Kreditlər üzrə stress-test

(min .AZN)

Faktiki rəqəmlər 30.12.2013

	2%-lə təsnifləşdirilmiş	10%-lə təsnifləşdirilmiş	30%-lə təsnifləşdirilmiş	60%-lə təsnifləşdirilmiş	100%-lə təsnifləşdirilmiş	Vaxtı keçmiş kreditlərin məbləği
1.Biznes kreditləri	263 886	118	179	222	1 674	2 194
2.İstehlak kreditləri	31 205	8	17	9	35	70
Cəmi	295 091	127	196	232	1 710	2 264
Proqnoz (yumşaq ssenari) 30/12/2011						
	2%-lə təsnifləşdirilmiş	10%-lə təsnifləşdirilmiş	30%-lə təsnifləşdirilmiş	60%-lə təsnifləşdirilmiş	100%-lə təsnifləşdirilmiş	Vaxtı keçmiş kreditlərin məbləği
1.Biznes kreditləri	277 080	112	170	211	1 590	2 083
2.İstehlak kreditləri	32 765	8	16	9	33	66
Cəmi	309 845	120	186	220	1 623	2 149
Proqnoz (pessimist ssenari) 30/12/2011						
	2%-lə təsnifləşdirilmiş	10%-lə təsnifləşdirilmiş	30%-lə təsnifləşdirilmiş	60%-lə təsnifləşdirilmiş	100%-lə təsnifləşdirilmiş	Vaxtı keçmiş kreditlərin məbləği
1.Biznes kreditləri	211 109	142	215	266	2 009	2 632
2.İstehlak kreditləri	24 964	10	20	11	42	83
Cəmi	236 073	152	235	277	2 051	2 715

Фаиз дярсяси rischi – актив вя пассивлярдя фаиз дярсясинин дйишилмяси нятисясиндя йаранан рискдир. Банкын щйята кечирдийи фаиз дярсяси сийсяти банкын актив вя ющдяликляринин фаиз рискиня щяссаслыьынын нязря алынмасы иля мцтямади олараг актив вя пассивлярин гиймятляндирилмяси йолу иля апарылыр. Фаиз дярсяляриндяки дйишикликлярин банкын малийя эюстярисилляриня вя цмуми капиталына тясирини минималлашдырмаг цчцн даим нязарятдя сахланылыр. Сабит вя дйишкян фаизи олан актив вя пассивлярин оптимал таразлыьынын тямин олунмасы истигамятиндя фаиз дярсяляри

прогнозлашдырылыр вѣ лимитляр мѣййѣн едилѣр.

Рисклярин азалдылмасы цзря сийасят вя алятлярин эффективлийиня нязарят просесляри. Банкда рисклярин азалдылмасы цзря приоритет истигамятляр вя апарылан нязарят тядбирляри ашааыдаки кимидир:

- 1) Банкда рисклярин азалдылмасы сийасятиня уйьун олараг рисклярин иштащасы мцяййян едилир;
- 2) Рисклярин азалдылмасы истигамятиндя мцяййян лимитляр тьяин олунур вя ясаян кредит, ликвидлик, базар рискляри цзя щяйата кечирилир. Лимитлярин мягсяди рисклярин габагсадан гаршысынын алынмасы вя банк ишинин ефективлийинин тьяин едилмясидир. Рискляря нязарят банкын Мцшahидя Шурасы тьяряфиндя тясdiqlяняn risk limitляri чягчivясиндя няyata кечirилир;
- 3) Банкда рисклярин идаря едилмясиня нязарят щяр бир шюбянин дахили гайдаларына вя Рискляри Идаряетмя Комитясинин тьяиматларына уйьун апарылыр. Рискляря эцндялик нязарят Банкын дахили шюбяляри тьяряфиндя щяйата кечирилир. Дахили шюбяляря ямялийят дястяйи Банкда мювсуд олан Рисклярин Идаряедилмяси департаменти тьяряфиндя щяйата кечирилир;
- 4) Бунунла йанашы Дахили Аудит департамети тьяряфиндя ил ярзиндя бу истигамятдя йохламалар апарылыр;
- 5) Рисклярин Идаряедилмяси департаменти тьяряфиндя Баш Офися филиаллардан дахил олан кредит тьяклифляриня бахылыр вя онлара нязарят бахышлары кечирилир; мцтямади олараг филиаллар тьяряфиндя верилян кредитлярин мониторинги кечирилир вя зярури олдугда филиалларда эесикмяляр цзя кредит комитяляри кечирилир вя ишин йекунларына даир щесабат щазырланыр;
- 6) Еркян хябярдарлыг системинин васитясиля банк фяалиййятиндя истифадя олунан мцхтялиф ямсалларын

мцяййян едилмиш лимитляр яахынлашмасы нятисясиндя
йарана биясяк рискляр барядя рящбярлийя мялуматлар
верилир вя рискляр нязарят едилир;

7) Апарылан мониторингляр заманы мцяййян олунмуш лимит
сявиййяляринин позулмасы ашкарланарса банк тяряфиндя
зярури тядбирляр щяйата кечирилир вя бу саядяки рискляр
нязарятдя сахланылыр;

8) Щяр бир риск цзя тящлилляр апарылыр вя нятисяляри барядя
Банкын Идаря Щейяти вя Мцшащидя Шурасына тягдим олунур;

9) Мяркязи Банкын мцяййян етдийи гайдалара уйьун олараг
активляр вя ющдяликляр цзя ещтийатлар йарадылыр.

**Кредитлярин риск дярясяси цзя тяснийфаты вя йарадылан
ещтийатлар** Кредитляр риск дярясяси цзя Мяркязи Банкын
,Активлярин тяснийфлящдирилмяси вя мцмкцн зярярлярин
юдянилмяси цццн ещтийатларын йарадылмасы Гайдалары'на
уйьун тяснийфатлащдырылыб. **Вахты кечмиш кредитляр** –
юдянишляри мцqавилядя гюстярилан тарихдя 30 тяqvim гцндян артыг
gecikdirilen kreditлярdir. Кредитляр риск дярясяси цзя
тяснийфатлащдырыларкян стандарт вя гейри–стандарт кредитляр
бюлцнцр. **Стандарт кредитляр** – "гянаятбяхш" вя "нязарят
алтында олан кредитляр" аиддир. **Гейри–стандарт кредитляр** –
"гейри–гянаятбяхш", "тящлцкяли" вя "цмидсиз кредитляр" аиддир.
Гянаятбяхш кредитляр – kreditлярin qaytarilmасы ilа baыly heч bir
problem olmasa da, bankда bu нюv kreditляр цзя onun "qeyd
olunмуш дяуяр"inin 2 faizi hяcmindя adi ehtiyatlar yaradyлыр.
Нязарят алтында олан кредитляр – bankда бу kateqoriяйа aid
edilmiш kreditляр цццн onun ,qeyd olunмуш дяуяр'inin 10 faizi
hяcmindя adi ehtiyatlar yaradyлыр. **Гейри–гянаятбяхш кредитляр** –
bankда бу kateqoriяйа aid edilmiш kreditляр цццн onun ,qeyd
olunмуш дяуяр'inin 30 faizi hяcmindя мяqсяdli ehtiyatlar
yaradyлыр. **Тящлцкяли кредитляр** – bankда бу kateqoriяйа aid
edilmiш kreditляр цццн onun ,qeyd olunмуш дяуяр'inin 60 faizi

həcmində məqsədli ehtiyatlar yaradılır. Цмидсиз кредитляр – bankda bu kateqoriyaya aid edilmiş kreditlər cəmiyyətinin 100 faizi həcmində məqsədli ehtiyatlar yaradılır.

30 Dekabr 2013

(min .AZN)

Təsvir	Məbləğ	Kredit Portfelində xüsusi çəkisi (%)
Vaxtı keçmiş kreditlər	2 264,29	0,76%
Standart kreditlər, o cümlədən	277 789,59	93,42%
Qənaətbəxş kreditlər	275 860,34	92,77%
Nəzarət altında olan kreditlər	1 929,25	0,65%
Qeyri-Standart kreditlər, o cümlədən	2 405,04	1,01%
Qeyri-Qənaətbəxş kreditlər	289,04	0,10%
Təhlükəli kreditlər	242,24	0,08%
Ümidsiz kreditlər	1 873,76	0,63%
Yaradılan ehtiyatlar, o cümlədən	8 171,72	2,75%
Adi ehtiyatlar	5 710,13	1,92%
Məqsədli ehtiyatlar	2 461,59	0,83%

Кредитлярин, о сцмлядян вахты кечмиш кредитлярин регионлар цзря соьрафи бюлэцсц. Bankda kreditlərin regionlar cəmiyyəti diversifikasiyası zamanı regionun iqtisadi potensialı, potensial mədəcəri sayı nəzərə alınır.

30 Dekabr 2013

(min .AZN)

Regionlar	Kreditlər		Vaxtı keçmiş kreditlər	
	Müştəri sayı	Məbləğ	Məbləğ	Portfeldə çəkisi (%)
Bakı	45 352	152 334	946	0,62%
Xırdalan	5 117	13 557	20	0,18%
Sumgayıt	5 829	16 537	210	1,27%
Gəncə	12 939	27 754	139	0,50%
Şəki	4 000	6 241	509	8,16%
Lənkəran	7 663	14 973	79	0,53%
Xaçmaz	5 796	10 381	47	0,45%
Mingəçevir	5 170	14 011	183	1,31%
Qazax	5 478	7 130	28	0,39%
Zaqatala	4 162	5 044	49	0,97%
Cəlilabad	4 810	7 000	18	0,26%
Səlyan	5 806	9 097	25	0,27%
Göyçay	2 959	6 344	4	0,06%
Bərdə	3 180	4 789	12	0,25%
İmişli	1 240	2 164	0	0,00%
Cəmi	119 501	297 356	2 269	0,76%

Кредитлярин, о сцмлядян вахты кечмиш кредитлярин игтисади секторлар цзря бюлэцсц Банкада кредитлярин игтисади секторлар цзря диверсификасийасы апарылыр. Щяр щансы игтисади сектор малиййяляшдириляркян банкдахили лимитляр чярчивясида, ганунверисиликля гадаьан олунмаьан вя банк цчцн аз рискли щесаб олунан сащяляр малиййяляшдирилир. Щямчинин игтисади секторлар цзря вахты кечмиш кредитляр банк тяряфиндян нязарятдя сахланылыр вя мябляья уйьун ещтийат йарадылыр.

30 Dekabr 2013

(min. AZN)

İqtisadi sektorlar	Kreditlər		Vaxtı keçmiş kreditlər	
	Müştəri sayı	Məbləğ	Məbləğ	Portfeldə çəkisi (%)
Ticarət	28 098	151 717	1312	0,86%
Xidmət	17 683	51 840	197	0,38%
Nəqliyyat	3 524	5 705	62	1,09%
İstehsal	3 623	16 348	231	1,41%
Kənd təsərrüfatı	29 646	39 881	348	0,87%
Tikinti	6	531	0	0,00%
İstehlak kreditləri	36 232	24 963	66	0,26%
İşçi heyətinə	686	6 312	4	0,06%
Digər	3	59	49	83,05%
Cəmi	119 501	297 356	2 269	0,76%

Ликвидлик рискинин идаря едилмяси методлары. Ликвидлик rischi– Ликвидлик rischi, банкын активляриндя олан артымы малиййяляшдиря билмямяси вя юз ющдяликлярини вахтлы–вахтында йериня йетиря билмямяси рискидир. Aktivların вя ющдяликляринюдяниш мцддятляриндяки ууьунсузлыглар likvidlik riski kimi qiymətləndirilir. Банкын ясас хариси валйутада олан ющдяликляри УСД вя ЕУР–дадыр. Цмумиликдя ющдяликлярин мцддяти йерляшдирилмиш активлярин мцддятиндян узундур. Цмумияшдирилмиш юдяниш мцддятляринин бюлэцсц барядя эцндялик щесабат Малиййя Департаменти тяряфиндян тягдим едилир. Актив вя ющдяликлярин ликвидлик бахымындан узун мцддятли баланслашдырылмасы цзря банкдахили нязарят системи мювсуддур. Бу барядя рцблцк щесабат АПИК тяряфиндян тягдим олунур.

Филиалларын эцндялик ликвидлийиня нязаряти ися Хязинядарлыг щайата кечирир. Банкын Ани ликвидлик ямсалы 145.37% (2013–си илин сонуна) тяшкил едир.

Хариси вайўта rischi, о сцмлядян ачыг вайўта мювгейи.

Хариси вайўтаила баълы йарана билясяк рискин гаршысыны алмаг мягсядиля мцтямади олараг Банкын вайўта мювгейиня нязяр йетирилир. Банкын сялб олунан вясайтляриндя цстцнлцк тяшкил едян УСД вя ЕУР–нун мювгейи активлярин йерляшдирилмяси заманы Азярбайсан Мяркязи Банкынын нормативляриня уйьун тянзимлянир. Банкын мясму капиталы АЗН–ля мцяййян едилир.

АЧЫГ ВАЙЎТА МЮВГЕЙИ ЩЕСАБАТЫ

30 Dekabr 2013

Valyuta	AMB məzənnəsi	Tələblər (valyutada)			Manat ekvivalentində
		Balans üzrə	Balansdan kənar	Cəmi	Cəmi tələblər
USD	0,7865	229 484 486,98	2 591 219,48	232 075 706,46	182 527 543,13
EUR	1,0178	6 423 300,19	0,00	6 423 300,19	6 537 634,93
RUR	0,0245	17 160 033,13	0,00	17 160 033,13	420 420,81

Valyuta	AMB məzənnəsi	Öhdəliklər (valyutada)			Manat ekvivalentində
		Balans üzrə	Balansdan kənar	Cəmi	Cəmi öhdəliklər
USD	0,7865	224 012 747,84	0,00	224 012 747,84	176 186 026,18
EUR	1,0178	3 706 856,62	0,00	3 706 856,62	3 772 838,67
RUR	0,0245	2 626,34	0,00	2 626,34	64,35

Açıq valyuta mövqeyi		Açıq valyuta mövqeyi		AVM əmsalı
Uzun		Qısa		
Valyutada	Manat	Valyutada	Manat	
8 062 958,62	6 341 516,95	0,00	0,00	7,02
2 716 443,57	2 764 796,27	0,00	0,00	3,06
17 157 406,79	420 356,47	0,00	0,00	0,47
SDV - lər üzrə məcmu AVM (AZN)		9 526 669,69		10,55

Юдьяниш мцддятляринин бюлэцсц барядя мялумат
30 Dekabr 2013 (min. AZN)

MÜDDƏT HESABATI - MALİYYƏ AKTİV VƏ PASSİVVLƏRİ						
AKTİVLƏR	1 - 30 gün	31 - 90 gün	91 - 180 gün	181 - 365 gün	1 - 5 il	Cəmi
1. Nağd vəsaitlər (seyflərdə, bankomatlarda, valyuta mübadiləsi məntəqələrində, yolda)	16 200,70					16 200,70
2. AMB-na olan tələblər (məcburi ehtiyat fondu və ya müxbir hesabları)	1 224,09				6 382,25	7 606,34
3. "Nostro" hesabları (müxbir banklardakı hesablar)	15 049,45					15 049,45
4. Banklararası bazarın qısamüddətli maliyyə alətləri (7-ci gün də daxil olmaqla 7 günədək olanlar)						0,00
5. Banklar daxil olmaqla, maliyyə müəssisələrindəki depozitlər, cəmi	0,00	0,00	2 359,50	0,00	0,00	2 359,50
a) müddəti çatmamış depozitlər			2 359,50			2 359,50
b) qaytarılma müddəti bitmiş depozitlər						0,00
6. Girov qoyulmuş qiymətli kağızlar da daxil olmaqla yüksək likvidli qiymətli kağızlara investisiyalar	13 003,22					13 003,22
7. Girov qoyulmuş qiymətli kağızlar da daxil olmaqla ticarət üçün qiymətli kağızlar						0,00
8. 4-cü sətir üzrə banklararası bazarın qısamüddətli maliyyə alətləri istisna olmaqla, banklar da daxil olmaqla maliyyə müəssisələrinə kreditlər, cəmi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
a) cari kreditlər						0,00
b) vaxtı keçmiş kreditlər						0,00
9. Overdraft daxil olmaqla, müştərilərə kreditlər və lizinqlər, cəmi	19 917,40	44 658,98	59 979,00	86 276,23	86 523,44	297 355,05
a) cari kreditlər	19 917,40	44 658,98	59 979,00	86 276,23	84 036,87	294 868,48
b) vaxtı ötmüş kreditlər					2 486,57	2 486,57
10. Amortizasiya çıxılmaqla əsas vəsaitlər (bank işində istifadə olunmayan əsas vəsaitlər daxil olmaqla)					31 720,61	31 720,61
11. İcmallaşmamış şirkətlərdə investisiyalar və maliyyə iştirakı					40,00	40,00
12. Digər aktivlər					9 505,43	9 505,43
13. (çıx) Aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün məqsədli ehtiyatlar					2 461,59	2 461,59
14. Cəmi aktivlər	65 394,86	44 658,98	62 338,50	86 276,23	131 710,14	390 378,71

PASSİVLƏR	1 – 30 gün	31 - 90 gün	91 - 180 gün	181 - 365 gün	1 - 5 il	Cəmi
1. Bankların və digər maliyyə müəssisələrinin depozitləri istisna olmaqla, aşağıdakılar daxil olmaqla müştərilərin depozitləri	38 770,47	12 919,14	18 715,86	33 666,70	17 149,64	121 221,81
a) tələbli depozitlər (fiziki və hüquqi şəxslərin)	33 995,07					33 995,07
b) qaytarılma vaxtı bitməmiş müddətli depozitlər (fiziki və hüquqi şəxslərin)	4 775,40	12 919,14	18 715,86	33 666,70	17 149,64	87 226,74
c) qaytarılma müddəti bitmiş müddətli depozitlər (fiziki və hüquqi şəxslərin)						0,00
2. AMB-nın kreditləri						0,00
3. "Loro" hesabları (bankların müxbir hesabları)						0,00
4. Banklararası bazarın qazanılmış qısamüddətli maliyyə alətləri (7-ci gün də daxil olmaqla 7 günədək olanlar)						0,00
5. Bankların və digər maliyyə müəssisələrinin depozitləri	3 996,63	2 070,00	960,00	12 200,07	185,95	19 412,65
6. Banklardan alınmış kreditlər (7 gündən artıq müddətli olanlar)						0,00
7. Beynəlxalq təşkilatlar daxil olmaqla, digər maliyyə müəssisələrindən alınmış kreditlər	0,00	13 526,07	14 937,35	34 864,29	73 568,44	136 896,15
8. Mərkəzi və bələdiyyə idarəetmə orqanlarının kreditləri və depozitləri						0,00
9. Öz ehtiyatları üçün bank tərəfindən alınmış ipoteka kreditləri						0,00
10. Ödəmə müddətli imtiyazlı səhmlər daxil olmaqla, bank tərəfindən buraxılmış subordinasiyalı borc və sair bu qəbildən olan borc öhdəlikləri					8 030,57	8 030,57
11. Digər passivlər	13 520,09					13 520,09
12. Kapital					91 297,44	91 297,44
13. Cəmi passivlər (öhdəliklər üstəgəl kapital)	56 287,19	28 515,21	34 613,21	80 731,06	190 232,04	390 378,71
14. Hər bir dövr üçün maliyyə aktivlərinin (passivlərinin) xalis məbləği (sətir 14, cədvəl IV-A çıxılışın sətir 13, cədvəl IV-B	9 107,67	16 143,77	27 725,29	5 545,17	-58 521,90	-0,004

BALANSARXASI ÖHDƏLİKLƏR	1 – 30 gün	31 - 90 gün	91 - 180 gün	181 - 365 gün	1 - 5 il	Cəmi
1. Təminatlar və bu qəbildən olan öhdəliklər, <i>cəmi</i>			393,25	127,76	100,00	621,01
2. Qiymətli kağızların və xarici valyuta-nın alınması üzrə öhdəliklər istisna olmaqla, aktivlərin əldə edilməsi üzrə öhdəliklər daxil olmaqla, kredit alətləri, <i>cəmi</i>						0,00
3. Akkreditivlər, <i>cəmi</i>						0,00
4. Forvard və fyuçers müqavilələri və bu qəbildən olan sair öhdəliklər, <i>cəmi</i>						0,00
5. Digər balansarxası öhdəliklər						0,00
6. Cəmi balansarxası öhdəliklər (sə-tir 1+2+3+4+5)	0,00	0,00	393,25	127,76	100,00	621,01
7. Hər dövr üçün maliyyə aktivlərinin (passivlərinin) xalis məbləği. Sətir 14, Cədvəl IY - B çıx balansarxası öhdəlik-lər (sətir 6, Cədvəl IY - V)	9 107,67	16 143,77	27 332,04	5 417,41	-58 621,90	- 621,01
7.1.(Çıx) Blokləşdirilmiş hesablar, <i>cəmi</i>	6 382,25	0,00	0,00	0,00	0,00	6 382,25
7.1.1.Norma daxilində AMB-da olan ehti-yat hesabları (sətir 2,sütun 6,Cədvəl IY - A)	6 382,25					6 382,25
7.1.2.Müxbir hesablar (sətir 3,Cədvəl IY-A)	0,00					0,00
7.2. (Çıx) Girov qoyulmuş qiymətli kağızlar (sətirlər 6 və 7, Cədvəl IY - A)						0,00
8.Kumulyativ məcmu (sətirlər 7 – (7.1+7.2))	2 725,42	16 143,77	27 332,04	5 417,41	-58 621,90	- 7 003,26
9. Hesabat dövrünün son ayına likvid aktivlərin orta gündəlik qalıqları (əlavə №3, Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar)	42 015,14	0,00	0,00	0,00	0,00	42 015,14
10. Hesabat dövrünün son ayına öhdəlik-lərin orta gündəlik qalığı (əlavə № 4, Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar)	28 901,56	0,00	0,00	0,00	0,00	28 901,56
11. Ani likvidlik əmsalı	145,37	0,00	0,00	0,00	0,00	145,37

**RİSK DƏRƏCƏSİ ÜZRƏ ÖLÇÜLMÜŞ AKTİVLƏRDƏN ASILI OLAN
KAPİTALIN ADEKVATLIQ STANDARTLARININ (ƏMSALLARININ)
HESABLANMASI**

KAPİTAL VƏSAİTLƏRİ	min AZN
1. I dərəcəli kapital (Əsas kapital) (Məcmu kapitalın 50 faizdən az olmamalıdır)	68 054,92
a) Adi səhmlər (tam ödənilmiş paylar)	67 800,00
b) Qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər	
c) Səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə vəsait	
d) Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət (zərəri), cəmi	254,92
d1) kapital ehtiyatları (fondları)	0,00
d2) keçmiş illərin mənfəəti (zərəri)	254,92
d3) (çıx) cari ilin zərəri	0,00
2. I dərəcəli kapitaldan tutulmalar	4 115,32
a) Qeyri-maddi aktivlər	4 115,32
3. Tutulmalardan sonra I dərəcəli kapitalı (1—2)	63 939,60
4. II dərəcəli kapital (I dərəcəli kapitalın məbləğindən çox olmamalıdır)	26 395,33
a) Cari ilin mənfəəti	17 532,39
b) Ümumi ehtiyatlar (aktivlər üzrə yaradılmış adi ehtiyatlardan çox olmamaqla)	4 044,60
c) Kapitalın digər vəsaitləri	4 818,34
5. Məcmu kapital (3+4)	90 334,93
6. Məcmu kapitaldan tutulmalar :	40,00
a) Birləşməmiş (konsolidasiyə olunmamış) törəmə banka və digər maliyyə idarələrinin kapitalına və bütün qeyri-bank müəssisələrinə kapital investisiyaları, o cümlədən qarşılıqlı investisiyalar (xalis)	
b) Bütün digər investisiyalar (xalis)	40,00
7. Tutulmalardan sonra məcmu kapital (5-6)	90 294,93
8. Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş yekun aktivlər (V1-Ğ cədvəlindən)	323 567,61

Faizlə

	Norma	Fakt
9. I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı (3:8) x 100	6	19,76
10. Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı (7:8) x 100	12	27,91

III FƏSİL. Bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi problemləri

3.1 Mərkəzi Bank bank risklərinin idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərin təşkilatçısı kimi

Bank-maliyyə sektoru ölkə iqtisadiyyatının əsas arteriyası hesab olunur. Elə ona görə də bank risklərin idarə olunması sahəsində beynəlxalq təcrübəni öyrənərək burada daha çox dəyişikliklər aparılmışdır. Şübhəsiz, ölkədə risklərin idarə olunması ilə bağlı Mərkəzi Bankın apardığı siyasətin rolu əvəzolunmazdır. 2004-cü ildə Mərkəzi Bank tərəfindən “Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi” qaydaları təsdiqlənmiş və onun əsasında banklarda Risklərin İdarəedilməsi Departamentləri yaranmağa başlamışdır. Yaradılmış hüquqi cərcivə banklarda daha mükəmməl sistemlərin yaradılmasına təkan vermişdir. Mərkəzi Bank beynəlxalq maliyyə institutlarının, o cümlədən Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin tövsiyələrinə əsaslanaraq daimi olaraq qabaqcıl islahatlar həyata keçirməkdədir. Bu islahatların əsas məqsədi bank sisteminin sağlam və sürətli inkişafına nail olmaqdır.

Azərbaycan dinamik inkişaf edən ölkələr sırasındadır. Hətta son qlobal maliyyə böhranı şəraitində Azərbaycan öz stabilliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Bütün bunlar dövlət tərəfindən düşünülmüş iqtisadi islahatların aparılması, düzgün iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi ilə izah olunur. Lakin bu o demək deyil ki, biznes subyektləri bütün risklərdən sığortalanıb və potensial problemlər istisnadır. Biznesin bütün formalarında risklər mövcuddur və təbii ki, bu risklər hal-hazırda da müəyyən istiqamətlərdə idarə olunur. Lakin ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, maliyyə sektorundakı münasibətlər dərinləşdikcə və maliyyə alətləri mürəkkəbləşdikcə, biznes subyektlərindən daha mükəmməl və daha modern idarəetmə prosesinin formalaşdırılması tələb olunur.

Bank sektorunun inkişafı Azərbaycanda nisbətən ilkin mərhələdə olduğundan risklərin idarə edilməsinə diqqət daha çox daxildən deyil, kənar

faktorların təsirindən qaynaqlanır. Ölkədə bank sektorunda bu kənar təsirlər bir tərəfdən mərkəzi tənzimləyicinin tələb və tövsiyələri (müvafiq korporativ standartlar vasitəsilə formalaşdırılan) digər tərəfdən isə bankların xarici hissədarlarının (“stakeholders”) (reyting agentlikləri, maliyyə institutları və donorlar) gözləntiləri və tələbləri formasında özünü büruzə verir. Elə bu səbəbdən də, risklərin idarə edilməsi prosesi və onun aparıcı qüvvəsi (“champion”u) olan risklərin idarə edilməsi bölməsi banklarda bir çox hallarda formal xarakter daşıyır və risklərin idarə edilməsi prosesinə bəzən çox cüzi təsiri ilə fərqlənir.

Müasir şəraitdə Azərbaycanın bütün banklarında risk menecment adlı struktur bölmə fəaliyyət göstərir və həmin bankların idarəetmə orqanları risklərin idarəedilməsini ümumi idarəetmənin ən mühüm elementi kimi qəbul edirlər. Bunun özü artıq mühüm bir irəliləyişdir. Digər sektorlarda bu istiqamətdə müəyyən işlər həyata keçirilir. Təbii ki, görülən işlərin həcmi və xüsusiyyətləri bir-birindən fərqlənir. Dünyada baş vermiş global maliyyə böhranı Azərbaycanda da bu sahədəki boşluqları aktuallaşdırmışdır.

2008-ci ilin 17 sentyabrında “Lehman Brothers” şirkətinin müflis elan edilməsi ilə daha da gərginləşən maliyyə böhranı, 2009-cu ildə real sektora da öz təsirini göstərməyə başladı. Qloballaşma ilə əlaqədar dünyanın bütün ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda da hiss olundu. Böhran bir sıra ölkələrə ciddi, digərlərinə isə nisbətən zəif təsir göstərmişdir. Azərbaycan böhranın mənfi təsirləri ilə nisbətən az üzləşən ölkələr sırasındadır. Buna beynəlxalq reyting şirkətlərinin hesabatlarında rast gəlmək olar. Bütün bunlar, ölkənin maliyyə bazarlarının nisbətən zəif inkişaf etməsi, xarici borclardan asılılığın aşağı səviyyədə olması, böhrana səbəb olan maliyyə alətlərinə investisiya edilməməsi və ümumilikdə yerli bankların beynəlxalq bazarlara inteqrasiya səviyyəsinin nisbətən aşağı olması ilə səciyyələnir. Bununla belə, bir sıra banklar qısamüddətli likvidlik böhranı ilə qarşılaşsalar da, bu problem aradan tez bir zamanda qaldırılmış, bank sistemi özünün stabilliyini və həcmi qoruyub saxlaya bilmişdir.

Risk menecment korporativ idarəetmə standartlarının tərkib hissəsidir və 2004-cü ildən başlayaraq banklar Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq olunmuş bu

standartların tətbiqinə aktiv şəkildə başlamışlar. Buna tələblər çox yüksəkdir və banklardan kifayət qədər böyük həcmdə institusional, texnoloji, insan və maliyyə resursları tələb edir.

Lakin yolun əhəmiyyətli hissəsi artıq geridə qalmış və irəliyə doğru proqres çox böyükdür. Ən önəmlisi, bir az əvvəl də qeyd olunduğu kimi, bankların rəhbərlərinin bu zərurəti qəbul etməsi və işə ciddi yanaşmalarıdır.

Banklarda risklərin idarə edilməsi və korporativ idarəetmə, maliyyə və qeyrimaliyyə sektorunda prioritet məsələ kimi gündəmdədir. Maliyyə böhranı bir çox maliyyə institutlarına ciddi zərər vurmuş və onların rentabelliğini aşağı salmışdır.

Hazırkı şəraitdə, risklərin idarə edilməsi, eləcə də qəbul edilən risk müqabilində gəlirlərin optimallaşdırılması, hər bir maliyyə müəssisənin əsas funksiyası hesab edilir. Bu sahədə ölkədəki mövcud boşluqların aradan qaldırılması məqsədi ilə, Azərbaycan Risk Peşəkarları Assosiasiyasının nəzdində ARPA Consulting şirkəti də yaradılmışdır. Azərbaycan Risk Peşəkarları Assosiasiyası (ARPA) Azərbaycanda risk idarəetməsi üzrə aparıcı təşkilatdır. Təhsil, bilik və məsləhətçi xidmətləri üzrə aparıcı təchizatçılardan biri olan və aşağıdakı sahələr, işlər (lakin bunlarla məhdudlaşmayan) çərçivəsində əvəzsiz təcrübə ilə fərqlənən ARPA tanınmış nüfuza və yüzlərlə üzvlərə sahibdir: risk idarəetməsi və qiymətləndirilməsi; korporativ və dövlət maliyyə və mühasibatlıq işləri; səriştəliliyin artırılması və təlimlər; idarəetmə və nəzarət analizləri; biznes strategiyaları; inkişaf və proseslərin planlaşdırılması və təkmilləşdirmə; korporativ idarəetmə və qiymətləndirmə; bank işi və kredit əməliyyatları; hüquqi ekspertiza və məsləhət; daxili audit və əlaqədar sahələrin audit. Çox-sektorlu istiqamətlənmə və təcrübə üzrə üstün keyfiyyətlərimizlə biz konfranslar, seminarlar, üzvlük proqramları və nəşrlər vasitəsilə əvəzsiz texnoloji alətləri və təlimləri təmin etməklə Azərbaycanda böyük nüfuz qazanmışdır. ARPA, bilik və fikirlərin bölgüsü, təcrübə və anlayışların inkişafı və “praktiki təcrübəyə” şərait yaradılması üçün forum da təmin edir. Təşkilat müxtəlif miqyaslar və sahələr üzrə peşəkarları və gənc istedadları bir araya gətiririk, təcrübə və informasiya mübadiləsi üçün

körpü yaradırıq və tədris proqramları vasitəsilə, yerli və beynəlxalq layihələrə daxil olmaqla və iştirak etməklə onların gələcək inkişaflarına köməklik göstərir.

Azərbaycan Risk Peşəkarları Assosiasiyası daimi olaraq dünya bazarını tədqiq edir və yeni qabaqcıl həlləri araşdırır. ARPA işləri, bölmələri və komponentləri təhlil edən zaman bilik və məlumatların təmin edilməsi üçün dəyərli “now- how”, xüsusi alətlər və texnologiyalar yaradır.

Yüksək risk menecment mədəniyyəti və təcrübəsi Mərkəzi Bankın fəaliyyətində tam tətbiq olunur və daim təkmilləşdirilir. Hal-hazırda Mərkəzi Bankda risk menecment sistemlərinin tam təkmilləşdirilməsi üzrə irimiqyaslı layihə icra olunur, layihəyə beynəlxalq təcrübəli məsləhətçilər xidməti də cəlb olunmuşdur.

İstənilən bankın kredit fəaliyyətinin əsasını onun xüsusi vəsaitləri təşkil edir. İstər təsərrüfat ortaqlıqlarının, istərsə də maliyyə təşkilatlarının iqtisadi vəziyyətlərinin pisləşdiyi bir şəraitdə, pul vəsaitlərinin mənbəyi kimi xüsusi vəsaitlərin əhəmiyyəti bir qədər də artır. Bankın xüsusi resurslarının vəziyyətinin təhlilindən ötrü, xüsusi kapital anlayışından istifadə edilir. Xüsusi kapitalla pay və səhmdar əsaslarla formalaşan nizamnamə fondu, digər fondlar və ehtiyatlar, habelə mənfəət aid edilir.

Bununla belə zərərlər, digər təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətində iştirak etmək üçün köçürülən vəsaitlər və debitor borcları kapitalın həcmi azaldır. Beləliklə, bankın kapitalı dövriyyədə olan real pul vəsaitlərini özündə birləşdirir. Bankın kapitalı və nizamnamə fondu arasında olan müqayisə, işlərin faktiki vəziyyətindən xəbər verir.

Çox vaxt təcrübədə bu iki anlayış qarışdırılır. Bir sıra iqtisadçılar xüsusi vəsaitləri brutto və netto vəsaitlərə bölürlər. Xüsusi vəsaitlər (brutto), xüsusi vəsaitlərin faktiki qalığı (netto) və yayındırılmış, kapitallaşdırılmış (səfərbər olunmuş) xüsusi vəsaitlər aid edilir. Səfərbər olunmuş vəsaitlərə mənfəət hesabına yayındırılan vəsaitlər, digər təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətlərində iştirak etmək üçün köçürülmüş vəsaitlər, qiymətli kağızlara qoyulan və faktoring üzrə köçürülən

vəsaitlər, müəssisələrarası hesablaşmalara yayındırılan vəsaitlər və debitor borcları aid edilir.

Xüsusi vəsaitlərin tərkibinə, ilk növbədə, aktiv əməliyyatlardan dəyən zərərləri ödəmək üçün nəzərdə tutulmuş, müvafiq bank hesabına yaradılan Ehtiyat fondu daxil edilir. Bu gün Azərbaycan Respublikasının bank qanunvericiliyi Bazel komitəsinin tövsiyələrinə uyğun dəyişdirilməkdədir. Hal-hazırda nizamnamə fodunun formalaşdırılmasının genişləndirilməsi imkanları, maliyyə mənbələrinin artırılması hesabına mümkündür. Azərbaycan Respublikasında “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanuna müvafiq olaraq, nizamnamə fondlarının formalaşdırılmasına cəlb edilmiş vəsaitlərdən istifadə edilə bilməz.

Son illərdə Mərkəzi Bankda bank sisteminin xarici və daxili şoklara qarşı dayanıqlılığının ölçülməsi üçün “top-down” yanaşması əsasında stress test modelləri qurulmuş və müxtəlif stress-testlər həyata keçirilmişdir. Bununla belə, global böhranın təcrübələri əsasında stress-testinq praktikasının təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə Dünya Bankının FIRST proqramı çərçivəsində və ABŞ-ın “Booz Allen Hamilton” şirkətinin texniki dəstəyilə yeni stress test modeli qurulmuşdur.

Modeldən Mərkəzi Bankın prudensial nəzarət məqsədləri üçün istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, bankların özləri tərəfindən “bottom-up” yanaşması əsasında stress-testləri aparılması və bankın xarici və daxili şoklara qarşı davamlılığının qiymətləndirilməsi zəruridir. Lakin hələlik banklarda stress testlərin həyata keçirilməsi praktikası, hələ ki, yetərli dərəcədə deyildir.

Stress-test praktikasının Azərbaycan banklarında inkişaf etdirilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübə araşdırılmaqla, banklarda stress testlərin aparılması üzrə Mərkəzi Bankın normativ qaydalarının layihəsi hazırlanmış və onun yaxın gələcəkdə tətbiqi gözlənilir. Bununla əlaqədar, Mərkəzi Bank tərəfindən banklara stress test arxitekturasının qurulması ilə bağlı metodoloji dəstək göstərilir. Bununla yanaşı, Azərbaycan banklarının stress-test çərçivəsini formalaşdıran zaman

müəyyən problemlərlə üzləşməsi də gözlənilir. Bu aşağıdakı amillərlə izah edilə bilər:

- Stress-testlərin aparılması ilə bağlı bankların təcrübəsinin zəif olması, yaxud ümumiyyətlə olmaması;
- Stress-test modellərinin qurulması ucun banklarda səriştəli mütəxəssislərin çatışmazlığı;
- Banklarda dolğun statistik məlumat bazasının, habelə funksional məlumat informasiya sistemlərinin zəifliyi;
- Bankların yüksək rəhbərliyinin stress-testlərin aparılması proseslərinə aktiv surətdə cəlb olunmaması riski.

Göstərilən problemlərə baxmayaraq bankların effektiv stress-test praktikasının qurulması və mövcud risk menecmenti sisteminə integrasiyası qarşıdakı dövrdə bankların və Mərkəzi Bankın prioritet vəzifələrindən biri olaraq qalır.

III FƏSİL. Bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi problemləri

3.2. Banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi

Risk menecment korporativ idarəetmə mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Biznes subyektləri idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı gəlir və risk arasında adekvat balansı təmin etməli, risklərə daha düşünülmüş və əsaslı yanaşmalıdırlar. Əslində risk menecmentini bu gün rentabelliğin əsas mənbəyi kimi də ifadə etmək olar. Mərkəzi Bank bank sektorunda risk menecmentin inkişaf statusunu müvafiq qiymətləndirmələr aparmaqla tam dəqiqləşdirir. Boşluqlar, çatışmazlıqlar və maneələr olduqda, onların aradan qaldırılması istiqamətində mühüm təxirəsalınmaz işlər aparılır. Təbii ki, müasir risk menecment mexanizmlərinin tam tətbiqi kifayət qədər zaman alacaqdır. Çünki infrastruktur və maliyyə bazarlarının bu cür tez inkişafı və dərinləşməsi müasir risk menecment alətlərinin sistemli tətbiqinin əsas şərtlərindəndir. İkincisi, risklərin idarəedilməsi prosesinin səmərəli təşkili üçün zəruri, operativ və dəqiq informasiya bazası olmalıdır. Üçüncüsü, bəzi bankların institusional və texnoloji inkişafının tam yekunlaşmaması, risk menecment bölməsinin bankın digər bölmələri ilə lazımi səviyyədə inteqrasiya olunmamasıdır. Nəhayət, ən mühüm çatışmazlıq risk menecment kimi spesifik sahədə adekvat bilikli kadrların çatışmamazlığıdır.

Risk menecment bank fəaliyyətinin diqqət yetirilməsi vacib olan əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Çox vaxt risklərin düzgün şəkildə dəyərləndirilməməsi bank resurslarının itirilməsi, ödəmə qabiliyyətinin kəskin zəifləməsi, planlaşdırılmış gəlirlərin əldə olunmaması və s. kimi neqativ halların yaranması ilə nəticələnir. Bunların baş verməməsi üçün bank bütün fəaliyyət sahələri üzrə potensial riskləri qabaqcadan müəyyənləşdirməli, onların mənşəyi və yaranma səbəblərini təhlil etmə bacarığına malik olmalıdır. Banklarda risk menecment sistemi öncədən ehtimal olunan itkilərin həcmi və nəticələrini çevik və effektiv şəkildə qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Yarana biləcək itkilərin qarşısının

alınması, həmçinin itkiləri kompensasiya edə bilən alternativ mənbələrin müəyyənləşdirilməsi və tətbiq edilməsi risk menecmentin əsas vəzifələri sırasında yer alır.

Risk menecmenti xüsusi diqqət tələb edən sahədir və son 2 il ərzində bu sahədə əhəmiyyətli layihələr icra olunmuşdur. Son global maliyyə böhranı bu layihələrin əhəmiyyətini daha da aktuallaşdırmışdır. Ölkədə risk menecmentin hansı model üzərində qurulması çox fundamental və mühüm məsələdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə öz təsdiqini tapmış nəzəri risk menecment modelini MDB məkanında olduğu kimi tətbiq etmək mümkün deyil. Bu gün biz daha çox integrasiya olunmuş, yerli reallıqlar və kəskin dəyişiklikləri əhatə edə bilən modelin qurulmasının üzərində danışmalıyıq. Bu sahədə görülməli çox işlər var, təcrübə və innovasiyalar milliləşdirilərək idxal olunmalıdır, əlbəttə bunun özü də bir növ riskdir.

Adekvat və işlək prosedurların yaradılması risk menecmentin əsasıdır. Məhz ona görə də layihələr risklərin idarə olunması üzrə bankdaxili rəqlament və prosedurlara tələblərin tam dəqiq müəyyən edilməsi, xüsusilə kredit və likvidlik riskləri üzrə prosedur tələblərin yenilənməsi, stress testləşdirmə üzrə tövsiyələrin hazırlanması və s. üzrə olmuşdur. Bankların hesabatlılıq və İT sistemlərinə tələblər ciddiləşdirildi, bu gün əksər banklar yeni və ən müasir tələblərə, xüsusilə də, müasir risk menecment alətlərinin tələblərinə cavab verən əməliyyat sistemlərinə keçməkdədirlər. Bir çox yerli banklar bu tələblərə cavab olaraq beynəlxalq səviyyəli məsləhətçilərin dəstəyi ilə müasir risk menecment sistemləri qurur və bu proses Mərkəzi Bank tərəfindən tam dəstəklənir. Təbii ki, mükəmməl risk menecment mühiti səriştəli kadrlar tələb edir, qurulmuş sistem təcrübəli, bilikli insanların xidmətində olmalıdır.

Növbəti addım olaraq, risk menecment sahəsində beynəlxalq səviyyədə ən yüksək dərəcə sayılan - “FRM” sertifikatı Azərbaycan risk menecerlərinə təklifdir. Qeyd olunduğu kimi, əsas islahatlar və yeniliklər təbii olaraq maliyyə sektorundan başlamışdır.

İnformasiya sistemləri banklarda risklərin idarə edilməsi prosesində böyük rol oynayır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı öz növbəsində banklarda risk menecmentinin inkişafına təkan verir. Kompüter sisteminin IT tətbiq etmə strukturu, bank üzrə risklərin idarə edilməsi tələblərini müəyyən etməlidir. Risklərin idarə edilməsi prosesi zamanı istifadə olunan məlumatların düzgünlüyünü təmin etmək üçün, bu cür məlumatların saxlanması və yenilənməsi üzrə xüsusi inzibatçılıq səlahiyyətlərini təyin etmək vacib hesab olunur. Bu, valyuta məzənnələri, qarşı tərəf haqqında ətraflı məlumat, risk modelləri və s. kimi baza məlumatları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Texniki struktur, sistemin təhlükəsizliyinin tələb olunan səviyyəsini müəyyən etməli və bankın informasiyasının və sistemlərinin tamlığını və məxfiliyini təmin etməlidir. yaratmaq və həyata keçirmək üçün ixtisaslaşmış işçi heyətinin işə götürülməsini təmin etməlidir. Sistem işçiləri risklərin idarə edilməsinin fəaliyyət aspektləri haqqında dolğun biliyə malik olmalıdır. Bu isə, öz növbəsində texnoloji və biznes baxımından texniki problemlərin düzgün həllini sürətləndirəcəkdir. Risk sistemlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə ixtisaslaşmış işçi heyəti, yeni xidmətləri və metodologiyaları nəzərə almaqla, sistemi vaxtlı-vaxtında təkmilləşdirmək üçün gündəlik dəstəkləməli və bu sahədə təcrübəni ardıcıl surətdə inkişaf etdirməlidir. Texniki struktur bankın texniki təminatında və ya telekommunikasiya sistemlərində baş verə biləcək pozuntu hallarına və nasazlıqlara tab gətirməsini təmin etmək üçün ehtiyat surətlərin yaradılması və bərpa etmə üzrə adekvat prosedurlar müəyyən etməlidir.

Hal-hazırda, qərbi ölkələrində kredit təşkilatları bank fəaliyyətinin müxtəlif istiqamətləri üzrə yaranan risklərin sığortalanmasını həyata keçirir. Hər bir bank çoxlu sayda risklərə məruz qalan əmlak kompleksi kimi çıxış edir. Qloballaşma və iqtisadi inteqrasiya, biznesin müxtəlif formaları arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi ona səbəb olmuşdur ki, banklar və bütünlüklə pul-kredit sistemi daima inkişafdadır. Belə ki, göstərilən xidmətlərin çeşidi və coğrafiyası, xidmətlərin təmin edilməsinin texniki və texnoloji imkanları diversifikasiyalanır, fəaliyyət sahələri genişlənir və bir-birinə qovuşur.

Bankın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aparıcı rolunu risk-menecerlər və bankların onlarla təmasda olan müvafiq analitik xidmətləri, həmçinin nizamlasdırılmış daxili bank nəzarəti və səmərəli təhlükəsizlik sistemi (securities system) oynayır.

Burada vəzifələrin və səlahiyyətlərin bölgüsü, sənəd dövriyyəsinə nəzarət, elektron qıfıllar, maqnit kartlarla daxil olmanın zonalar üzrə bölgüsü, şluz qapılar, səsiz siqnalizasiyanın məxfi düymələri, telekameralar və s. kimi texniki vasitələr nəzərdə tutulur. Bu vasitələr cinayətkarların qarşısının alınmasının əsas amilləri olsalar da, onların tətbiq sahələrinin nisbətən dar olması, müxtəlif növ kriminal təsirlərdən tam müdafiənin təmin edilməsinə imkan vermir. Deməli, onların rentabelliği də müəyyən həddə qəddir. Məsələn, Fransa banklarının Avropa standartları baxımından texniki təhlükəsizlik vasitələri ilə təmin edilməsi yüksək olsa da, onların köməyi ilə cinayətkarların yalnız 10% cinayət yerində yaxalanmışdır və ya müdafiə sistemini dəf edə bilməyərək hadisə yerindən q açmışdır.

Bankların kriminal təsirlərdən sığortalanması sığorta fəaliyyətinin fərqli sahəsidir. Banklara qarşı törədilən cinayətlərin statistikasi ölkədən-ölkəyə fərqlənir. Eyni zamanda, hər ölkənin bu məsələdə fərqli xüsusiyyətləri də var. Belə ki, ölkələrin bəzilərində b cür cinayətlərin konkret ideyası daha intellektual olduğu halda (sənədlərin saxtalaşdırılması, kompyuter fırıldaqçılığı və s.), digərlərində isə oğurluq, qarət, silahlı basqın kimi ənənəvi üsullara üstünlük verilir.

Bankların kriminal risklərinin sığortalanmasının əsasını dünyada məşhur olan Lloyd's of London qoymuşdur. Bu sığorta təsisatı sığortanın müvafiq növü üzrə indi də dünya birincisidir. Məhz onun tərəfindən Bankers Blanket Bond (BBB) sığorta polisi işlənilib hazırlanmış və dünya bazarına meqa məhsul kimi çıxarılmışdır. Bütün dünyada bu növ sığorta təminatı çox geniş yayılmışdır. Dünyanın bank və başqa kredit-maliyyə qurumlarının 95% BBB polisinə malikdir. Bunun da səbəbi aydındır, yəni BBB (bankların kriminal risklərinin kompleks sığortalanması) polisi bank etibarlığının və təhlükəsizliyinin məcburi və ayrılmaz atributu olmaqla tərəfdaşlarının və müştərilərinin nəzərində bankın nüfuzunu

əhəmiyyətli dərəcədə qaldırır. ABŞ-da isə fiziki şəxslərin əmanətləri ilə işləyən hər bir bank federal depozitlərin sığortalanması korporasiyası tələbi ilə mütləq BBB polisində malik olmalıdır.

Bu polisin verdiyi təminatın əsasını bankın işçi heyətinin qeyri-loyallığı təşkil edir. Polis bankın əməkdaşlarının banka ziyan vurmaq və ya maliyyə faydası əldə etmək məqsədilə tək başına yaxud qrup halında etdikləri qanunsuz yaxud dələduz hərəkətlərindən banka dəyən zərərləri örtür. Statistik məlumatlara görə, törədilən cinayətlərin təqribən 90%-i bankların öz əməkdaşlarının birbaşa və ya dolayı iştirakı ilə baş verir. Məhz insayderlər cinayətlərin aşkar yaxud gizli iştirakçıları olur, bankın təhlükəsizlik sistemləri və daxili nəzarəti, sənəd dövriyyəsi barəsində cinayətkarları məlumatlandırır, pul vəsaitlərinin elektron köçürmələri sistemləri ilə dələduzluq edir, saxta şəxslərə kreditlər verir. Maraqlısı odur ki, belə əməllər bankların ən hörmətli, nüfuzlü, şübhə doğurmayan əməkdaşları tərəfindən törədilir

BBB polisinin daha bir tərkib hissəsi saxta ceklər, veksellər, valyutalar, qiymətli kağızlarla və s. ilə əməliyyatların keçirilməsindən banklara dəyən zərərin örtülməsidir. Sənədlərin saxtalanması böyük zərəərə səbəb ola bilər. Əlavə olaraq, polis oğurluq (yaxud buna cəhd), vandalizm və s. qanuna zidd əməllərin nəticəsində bank ofislərinin korlanması yaxud məhv olmasından da sığortalanmanı nəzərdə tutur. Son onilliklərdə banklara qarşı törədilən cinayətlərin əsas yollarından biri bankların özlərinin elektron və kompyuter sistemləridir. Qlobal informasiyalaşma şəraitində bu sistemlər banklarla onların müştəriləri arasında böyük məsafələrin olmasına baxmayaraq müştərilərə banklardakı hesablarını birbaşa idarə etmək, vəsaitlərin hesablardan çıxarılması, köçürülməsi, elektron klirinq və s. əməliyyatların edilməsi imkanı verir. Eyni zamanda, bu sahədə baş verən cinayətlərdən banklara dəyən zərər də ənənəvi cinayətlərdən dəfələrlə artıqdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, pul vəsaitlərinin elektron köçürülməsi sistemləri ilə bank tədiyələrinin gündəlik həcmi milyardlarla dollar təşkil edir. Bu cür zərərlərin sığorta örtüyünün yaradılmasına tələbat hələ 1980-ci illərdə yaranmış və buna cavab kimi Elec tronic&Çomputer Crime Policy (ECC) adlı sığorta

məhsulu işlənib hazırlanaraq bazara çıxarılmışdır. Bu sığorta polisi standart BBB polisinə əlavə kimi çıxış edir və ondan ayrı verilmir. ECC polisi kompyuter sistemlərinin qırılması və onlarda saxlanılan elektron məlumatların korlanması yaxud dəyişdirilməsi səbəbindən banklara dəyən zərərləri ödəyir. Bundan başqa, o, bankın kompyuter sistemi vasitəsilə onun müştərilərinin kompyuterlərinin qırılmasından müştərilərə dəyən zərəri, bankda istifadə edilən kompyuter proqramların qırılmasından dəyən zərəri, elektron məlumatların və onların daşıyıcılarının oğurlanması, qəsdən korlanması və məhv edilməsindən dəyən zərəri, kompyuter virusunun təsirindən dəyən zərəri də örtür. Həmçinin elektron rabitə sistemləri ilə daxil olmuş saxta təlimatlar əsasında edilmiş əməliyyatların, sənədsiz qiymətli kağızlarla əməliyyatların, icraata qəbul edilmiş saxtalaşdırılmış tapşırıqlar yaxud təlimatların yaratdığı zərərlər də sığorta örtüyü ilə təmin edilir. BBB sığorta polisinin daha bir üstün cəhəti var ki, bu da bankın təhlükəsizlik sistemlərinin, onun daxili nəzarətinin və menecmentinin keyfiyyət, texnologiyalar, zamanət verildiyi mühafizənin zəruri minimuma və dünya standartlarına uyğunluğu baxımından sığorta ərəfəsi ekspertizasıdır. Buna sorvey (survey) deyilir və o, qərbin ixtisaslaşmış şirkətlərinin peşəkarları tərəfindən aparılır. Onların hesabatı bankın sığorta edilməsi barəsində sığorta açılaraq qərar qəbul etmələri üçün bir əsas kimi çıxış edir. Eyni zamanda, sorvey bankın mühafizə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflərini də verir və onların sığortalanmaq istəyən bank tərəfindən yerinə yetirilməsi mütləqdir, çünki bankın təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Qeyd etmək vacibdir ki, istənilən bank fəaliyyətinin uğurlu və deməli, səmərəli olması bankın tərəfdaşları və çoxsaylı müştəriləri qarşısındakı nüfuzundan asılıdır. Bədxahların əməlləri bankın nüfuzuna ən düzəlməz tərzdə təsir göstərə bildiyindən özünün təhlükəsizlik sistemlərinin kriminal risklərin sığortalanması polisi ilə tamamlanması müvafiq itkilərin minimallaşdırılmasının və eyni zamanda, etibarlı və hörmətli qurum statusunun qorunub saxlanılmasının səmərəli və etibarlı vasitəsidir.

Beləliklə, riskin bu növlərinin analizi maksimum mənfəət əldə etmək məqsədi ilə bankın fəaliyyətinin optimal şəkildə idarə olunmasını təmin etməyə

şərait yaradır. Digər tərəfdən, bütün bu istiqamətlər risk-menecment sisteminin qurulması kontekstində son dərəcə vacibdir. Yeniliyin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, risklər nəzərə alınmaqla aktivlərin hesablanması qaydaları dəyişilir. Bazel müqaviləsində “risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər” anlayışı yalnız kredit və bazar risklərini əhatə edirdisə, bu yenilik əməliyyat riskini də nəzərdə tutur. Həm kredit, həm də əməliyyat riski üzrə risklərə qarşı həssaslığın artırılmasının üç üsulu təklif olunur və bu üsullar banklara və tənzimləyicilərə, onların rəyincə, bazar infrastrukturunun və bankın fəaliyyətinin inkişafının bu mərhələsi üçün daha çox uyğun gələn üsulları seçməyə kömək edir.

Qeyd edək ki, iqtisadi ədəbiyyatda risk itkilərə gətirib çıxaran ehtimal hadisənin dəyər təzahürü kimi izah olunur. Fikrimizcə, riskin ölçüsü ilə mənfəət arasında birbaşa asılılıq mövcuddur. Belə ki, mənfəət əldə etmək imkanı nə qədər yüksək olarsa, itkilərin yaranması riski də bir o qədər böyük olur. Risklərin yaranması real məlumatların konkret vaxtda vəziyyətə verilən qiymətə uyğun gəlməməsi səbəbindən baş verir. Əgər bu cür uyğunsuzluqlar müsbət səciyyə daşıyarsa, o halda bank mənfəət əldə etmək şansı qazanır. Mənfi uyğunsuzluqlar isə itkilərə səbəb olur. Beləliklə, bank təcrübəsində risklər müəyyən hadisələrin baş verməsi təqdirində bankın itkilərlə üzləşməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar olaraq, kommersiya banklarının fəaliyyətinin yekun məqsədinə nail olmaq üçün bank risklərinin idarə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bank risklərinin idarə olunması üçün bu və ya digər üsul və vasitələrin seçimi isə həmin növ risklərdən asılı olur.

Bazar münasibətləri şəraitində idarəetmə funksiyalarını icra edən vəzifəli şəxslər, xüsusilə də maliyyə menecerləri hər bir riskin müqabilində daha çox gəlir götürməyə çalışmalıdır. Risk və gəlir bir-biri ilə sıx bağlı olan və bir-biri ilə şərtlənən maliyyə kateqoriyalarıdır.

Risk dedikdə, bu və ya digər iş adamının fəaliyyət növündən, təbii hadisədən irəli gələn mümkün itki qorxusu başa düşülür. O, riskə gedən adam üçün mənfə, arzu edilməyən nəticədir. Müxtəlif idarəetmə qərarları müxtəlif risk dərəcələrinə malikdir. Risk hadisəsini olacağını, və ya olmayacağını, olacağı təqdirdə isə üç cür

iqtisadi nəticə: mənfi (uduzma, zərər), sıfır, müsbət (uduş, fayda, mənfəət) gözləndiyini ifadə edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində firma və şirkətlər risk etmədən heç nə qazana bilmir. Buna görə də riskə getmək və onları idarə etmək, başqa sözlə desək, risk hadisəsinin yaxınlaşmasını müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmaq və risk dərəcəsini azaltmağa imkan verən tədbirlər görmək qaçılmazdır.

Nəticə və təkliflər

Dissertasiya işində bank risklərinin mahiyyəti analiz olunmuş, risklərin idarə olunması metodları müəyyən olunmuş və risklərin idarə olunması zamanı ortaya çıxan problemlərə baxılmışdır. Risk dedikdə fəaliyyət nəticəsində bu və digər şəkildə ortaya çıxma bilən itki ehtimalı nəzərdə tutulur. Riskləri qəbul etmək bank işinin əsasıdır. Banklar yalnız o zaman uğur qazanırlar ki, onlar tərəfindən qəbul edilmiş risklər idarə oluna biləndir, və həmçinin özlərinin maliyyə, eləcə də kompensasiya edə bilmə bacarığı daxilindədir. Banklar daha çox mənfəət əldə etməyə çalışırlar. Amma bu cəhd itkilərə düşər olmağa da gətirib çıxara bilər. Bank fəaliyyətinin riskləri eyni zamanda banka, yəqin ki, planlaşdırdığından daha az vəsait əldə edəcəyi ehtimalını da özündə ehtiva edir. Əldə olunmağa çalışılan məbləğ nə qədər yüksəkdirsə, risk də o qədər çoxdur.

Bank risklərinin effektiv idarə olunması bank risklərinin monitorinqindən onların qiymətləndirilməsinə qədər bir çox sahəni əhatə edir. Hər bank minimallaşdırılması haqqında düşünməlidir. Bu bankın öz fəaliyyətinin davam etdirə bilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir. Risklərin minimallaşdırılması, bir növ, riskləri azaltmaq üçün mübarizə aparmaq, yəni daha dəqiq desək onları idarə etməkdir. Bu proses özündə bunları ehtiva edir: riskləri görmək; onların real dərəcələrini və nəticələrini müəyyən etmək; onların qarşısının alınması və ya minimallaşdırılması ilə bağlı tədbirlər planını hazırlamaq.

Bank riskləri ilə mübarizədə istifadə olunan və ən çox rast gəlinən metodlara aiddir: risklərdən qaçma və ya onlardan imtina etmə metodu; riskləri öz üzərinə götürmə; itkilərin qarşısının alınması; sığortalanma; risklərin ötürülməsi. Bank risklərin minimuma endirilməsi metodlarını aşağıdakı kimi də təsnifləndirmək olar: 1) sığortalama; 2) maliyyə ehtiyatlarının yaradılması (özünü sığorta); 3) diversifikasiya; 4) risklərin sahibkarlıq layihələri iştirakçıları arasında bölünməsi və s. Beləcə, müasir vəziyyətdə kredit müəssisələrinin menecmenti üçün risklərin idarə olunması sisteminin qurulması, və bu sistem çərçivəsində xarakterinə və miqyasına görə adekvat olan fəaliyyətin yaradılması vacibdir.

Dissertasiya işində 'Accessbank'-ın fəaliyyətinin analizi göstərdi ki, bütövlükdə, bank uğurla işləyir, və kifayət qədər yüksək mənfəətə malikdir. 2013-cü ildə bankın maliyyə bazarındakı fəaliyyəti onun həmin il üçün satışda, komission xidmətdə və korporativ, eləcə də şəxsi müştərilərin kreditləşdirilməsi sahəsində artım yaşaması ilə müşayiət olunmuşdur, və bu özünü bankın həmin il üçün təqdim etdiyi hesabatlarda aydın şəkildə göstərmişdir. Bankın aktivlərinin əsas hissəsini nağd vəsaitlər (seyflərdə, bankomatlarda, valyuta mübadiləsi məntəqələrində, yolda) təşkil edir. Bu rəqəm, demək olar ki, əvvəlki illərlə eyni səviyyədə olmuşdur, və 390378 manat təşkil etmişdir. Passivlər bankın öz öhdəliklərinə aiddir və 390378 manat olmuşdur. Yəni, aktivlərlə passivlər bərabər olmuşdur. Cari ildə bankın gəliri əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox olmuşdur. Bu, əlbəttə ki, bankın öz xidmət və müştəri sayını artırması ilə bağlıdır. Bankın fəaliyyətində əsas yeri biznes kreditləri tutur. Bütün bu faktlar gəlir əldə edilməsində yüksək rol oynayır, çünki nə qədər böyük risk varsa, yüksək gəlir əldə etmə şansı da bir o qədər yüksək olur. Bu situasiyada 'Accessbank' heç bir itkiyə məruz qalmadan istədiyi nəticəyə nail olmuşdur. Beləki, bank yüksək faizli kreditlərlə daha dəqiq davranmışdır.

Risqlərin uçotu ilə birgə hesablanan aktivlərin məbləği bankın öz vəsaitlərindən az olmalıdır. Bankın maksimum risk normativlərinə gəldikdə isə, onun dərəcəsinin 25%-dən artıq olmaması daha məqsədə uyğundur, belə ki, 25% artıq kritik hədd hesab olunur.

Dissertasiya işində 'Accessbank'-ın fəaliyyəti zamanı yaranan riskləri araşdırdım. Və beləliklə, adı çəkilən bankda aşağıdakı maliyyə və qeyri-maliyyə riskləri mövcuddur: kredit riskləri; bazar riskləri, həmçinin fond riski, valyuta riski, faiz riski; likvidlik riski; fəaliyyət riski; hüquqi riski, reputasiya riski, strateji risk.

Dissertasiya işində riskləri idarə etmək üçün əsas modelləri nəzərdən keçirdim. Və eyni zamanda, sığortalımanın ənənəvi üsullarını təhlil etdik. Bütün bu metodların məqsədi bankları idarə olunması çətin olan, və nəticəsi bankın maliyyə sabitliyinə ziyan vura bilən risklərdən qorunmaqdır.

Mərkəzi Bank kreditlərin verilməsi, kredit limitlərinə riayət edilməsi,

kredit risklərinin konsentrasiyasına yol verilməməsi üçün beynəlxalq təcrübə və standartlara əsaslanaraq bir sıra təlimatlar hazırlamış, konkret qaydalar müəyyən etmiş və həmin qayda və təlimatların icrasına, risklərin konsentrasiyasına və ehtiyatların ayrılmasına davamlı nəzarəti də müvəffəqiyyətlə həyata keçirir. Məhz bu fəaliyyətin nəticəsində banklarda kredit risklərinin konsentrasiyasına yol verməyərək ümumilikdə bank sektorunda mümkün ola biləcək böhranın qarşısı müvəffəqiyyətlə alınmışdır. Hazırda isə hər bir bankın qarşısında duran məsələ kredit portfelini optimal idarə etməklə həmin portfelini keyfiyyətli şəkildə böyütmək və gələcəkdə böhrana gətirib çıxaracaq risklərin minimuma endirilməsidir. Riskin minimuma endirilməsi zamanı bankın kredit bazarında iştirakına xələl gəlməməsi üçün cari bazar konyukturası nəzərə alınmalıdır ki, bu da banklarda risklərin idarə edilməsinin başlıca vəzifəsidir.

Əsasən gəlirli fəaliyyət növü axtaran banklar bəzən onun risklərini unudurlar. Halbuki, bazar münasibətlərinin inkişafı özü ilə bəzi qeyri-sabitliklər də gətirir ki, bunlar da öz növbəsində bir sıra bank risklərini yaradır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, heç bir risk tamamilə zərərsizləşdirilə bilməz. Bundan əlavə, bank fəaliyyəti bank stavkalarındakı, valyuta kurslarındakı və s. dəyişiklərdən ibarət olan 'risk-gəlir' təsirinə məruz qalır. Bununla belə, bank öz üzərinə nə qədər çox risk alsın, o qədər çox gəlir qazanmağa nail ola bilər.

Dissertasiya işində risklərin azaldılması üçün 'skoring' metodu təklif olunmuşdur. Bu model hər bir kredit götürən şəxsi ayrı-ayrı parametrlər üzrə qiymətləndirir. Azərbaycanla bəzi banklar artıq skoring modellərindən istifadə edirlər. Xüsusən istehlak kreditlərinin verilməsində skoring modelləri əvəzsiz rol oynayır. Çünki, Azərbaycanda istehlak kreditlərinin verilməsində tələb olunan informasiyalar demək olarki şəffafdır və skoring modeli təhlili düzgün apararaq daha real nəticələr verir. Biznes kreditləri ilə isə problemlər mövcuddur. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bizneslərin bir qisminin maliyyə hesablarının olmaması və ya nisyə dəftərində aparılması biznesin real vəziyyətini qiymətləndirməyə çətinlik törədir. Lakin, banklar bu istiqamətdə sərmayə qoysa bu tip bizneslər üçün skoring modelləri yaradıla bilər. Hazırda kredit bazarının

boşluğu, rəqabətin azlığı banklara geniş gəlir mənbələri açdığından banklar bu haqqda düşünmürlər, lakin hazırda elə banklar vardır ki onların kredit işçilərinin müştəri təhlili zəif skoring modellərində pis nəticələr verir. Bir neçə ildən sonra, banklar öz kredit risklərini qiymətləndirməyə daha çox önəm verməli olacaqlar – çünki riskləri idarə etməyən banklar ən çox itki verən, gəlir az əldə edən banklar olacaq.

Dissertasiya işində aparılmış tədqiqatda bankın riskə davamlılığı, və eyni zamanda, bank xidmətləri bazarında reputasiyasını daha da artırmaq təklif olunur. Əsas təkliflərdən biri də IT sahəsindəki yenilikləri bank sektorunda uğurlu bir şəkildə tətbiq etməkdir. Digər bir təklif də bankın düzgün personal seçimi etməsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat :

1. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (2004).
2. Mərkəzi Bank - Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar (2010). Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, Pr. №24.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı - Risklərin idarə olunması standartı.
4. Mərkəzi bank - Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması haqqında qaydalar (2003). Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, Pr. №8.
5. Abdullayev Ş.Ə.(2000). Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası. Bakı.
6. Bağirov M.M. (2003). Bank və bank əməliyyatları. Bakı (Ali məktəblər üçün dərslik).
7. Z. Məmmədov. (2006). Pul, kredit və banklar (Dərslik). Bakı.
8. Bəşirov R.A. (2007). Bank işi. Bakı.
9. Əsgərova R. (2007). Pul, kredit və banklar. Bakı.
10. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları – Tofiq Quliyev
11. Sahibkarlığın əsasları – Vaqif Niftullayev
12. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi – Ramil Əliyev
13. İqtisadi təhlil – Mahmudov İ.M., Zeynalov T.S., Quliyev F.M.
14. Menecment – K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov, H.S.Həsənov
15. «Финансовый анализ» - Н.Н. Селезнова, А.Ф. ИONOва (2005)
16. «Финансовый менеджмент» - Юджин Ф. Бригхэм, Майкл С. Эрхардт
17. Алексеев М.Ю. (1992). Рынок ценных бумаг. Москва: Финансы и статистика,. (Alekseyev M.Y. (1992.). Qiymətli kağızlar bazarı. Moskva: Maliyyə və statistika,)
18. Базель II: документы и комментарии (2007) М.: Бизнес и банки .(Bazel II: Sənədlər və şərhlər. (2007). Moskva: Biznes və banklar).

19. Галанов В.А, (2012). Рынок ценных бумаг. Учебник. Москва: ИНФРА-М-378 с. (Qalanov V.A. (2012). Qiymətli kağızlar bazarı. Dərslik. Moskva: İNFRA-M, 378 s.)
20. Управление деятельностью коммерческого банка (Банковский менеджмент): учебник (под ред. О.И.Лаврушина. (2002). Москва: Юристъ, (Kommersiya bankının fəaliyyətinin idarəedilməsi (Bank meneceri): Dərslik (O.İ. Lavruşininin redaktəsilə. (2002). Moskva: Hüquq).
21. Жуков К.Ф. (1997). Менеджмент и маркетинг в банках: Учебное пособие. Москва: ЮНИТИ. (Jukov K.F. (1997). Banklarda marketinq və menecerlik: Dərs vəsaiti, Moskva: YUNITİ, 1)
22. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения /под ред. Л.Н. Красовиной. (2000). Москва: Финансы и статистика. (Beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə münasibətləri / L.N.Krasovinanın redaktəsilə. (2000.) Moskva: Maliyyə və statistika.)
23. Тедеев А.А. (2005). Банковское право: Учебник. Москва: Эксмо (Tedejev A.A. (2005). Bank hüququ: Dərslik. Moskva: Eksmo).
24. Шерemet А.Д., Николаева О.Е., Полякова С.И. (2005). Управленческий учет: Учебник /под ред. А.Д.Шермета. Москва: ФБК-ПРЕСС. (Şermet A.D., Nikolayeva O.Y., Polyakova S.İ. (2005). İdarəetmə uçotu: Dərslik (A.D. Şermetin redaktəsilə) Moskva: FBK-PRESS.)
25. Подходы к оценке системы управления рисками в банках (международный опыт) Т.Ю.Морозова, к.э.н., доцент кафедры «Экономика и антикризисное управление» (2007). Вестник финансовой академии при Правительстве Российской Федерации №5, (стр. 20). (Banklarda risklərin idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsinə yanaşma (beynəlxalq təcrübə). T.Y.Morozova, “İqtisadiyyat və antiqlobal idarəetmə” kafedrasının dosenti, i.e.n.(2007). RF Hökumətinin nəzdində Maliyyə akademiyasının bülleteni, №5,. s.20).

26. Лаврушин О.И., Валеновой Н.И. (2007). Банковские риски. Издательство Москва. KNORUS. (Lavruşin O.İ., Valenevoy N.İ. (2007) Bank riskləri. Moskva. KNORUS nəşriyyatı.)
27. Введение в управление кредитными рисками (1994). Пер. с англ- Price Waterhouse. (Kredit risklərinin idarə edilməsində tətbiq (1994).)
28. Банковский надзор и аудит (1995). Учеб. пос. под. ред. И.Д. Мамоновой. ИНФРА-М. (Bank nəzarəti və audit (1995). Dərslik, red İ.D.Mamanovoy İNFRA-M.)
29. Бекряшев А. К., Белозеров И. П., Бекряшева Н. С., Леонов И. В. “Теневая экономика и экономическая преступность. Электронный учебник”.
<http://newasp.omskreg.ru/bekryash/index.htm> (Bekryaşev A.K., Belozarov İ.P., Bekryaşeva N.S., Leonov İ.V. “Kolgə iqtisadiyyatı və iqtisadi cinayətkarlıq. Elektron dərslik”).
30. Воронцов И. (2002). “Страхование криминальных рисков как часть риск-менеджмента банков //Банковское дело № 12, С. 16-20. (Vorontsov İ. (2002). “Kriminal risklərin sığortalanması bankların riskmenecmentinin bir hissəsi kimi”. Bank işi, № 12. s.16-20).
31. “ВСК снова лидер банкострахования”. (2012). Корпоративный журнал “Формула успеха”, № 02 (36). с. 10-13. (“VSK yenidən bank sığortasının lideridir”. (2012). “Uğur düsturu” korporativ jurnalı. 2012. № 02 (36). s.10-13).
32. Гармаш Д. (2002). “Банки и страховые компании: грани взаимодействия на современном этапе”. “Бухгалтерия и банки”, № 4. с. 51-57. (Qarmaş D. (2002). “Banklar və sığorta şirkətləri: müasir mərhələdə əməkdaşlığın üfüqləri”. “Mühasibatlıq və banklar”, № 4. s. 51-57).
33. “Полис ВВВ и кое-что о надежности банковского хранения”.
<http://www.sluchay.ru> (“BBB polisi və bank əmanətinin etibarlılığı haqqında bəzi mülahizələr”).
34. “Поставлен вопрос о расширении использования в Азербайджане полиса ВВВ”. <http://abc.az/rus/news> (“Azərbaycanda BBB polisindən istifadənin genişləndirilməsi haqqında məsələ qaldırılmışdır”).

35. Расторопова О. В. (2011). “Преступления в сфере кредитования: уголовно-правовой и криминологический аспекты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук”. Науч. рук. А. А. Магомедов. Москва, 25 с. (Rastoropova O.V. (2011). “Kreditləşmə sahəsində cinayətlər: cinayət-hüquqi və kriminoloji aspektlər. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsinin alınması üçün dissertasiyanın avtoreferatı”. Elmi rəhbər A.A.Maqomedov. Moskva, -25 s).
36. “Страхование банковских рисков”. <http://www.akv-garant.ua> (“Bank risklərinin sığortalanması”).
37. “Страхование финансовых институтов. Гид по страхованию”. <http://www.insguide.ru/financial.html> (“Maliyyə təsisatlarının sığortalanması. Sığorta bələdcisi”).
38. Дубова С.Е. «Анализ рискообразующих факторов в системе управления рисками»// Финансы и кредит – 2006 -№7.
39. Захаров В.А. «О рисках банковской системы»// Деньги и кредит – 2004 - №3.
40. Ковалев П.П. «Некоторые аспекты управления рисками»// Деньги и кредит – 2006 - №1.
41. Козлов А.А. «О типичных банковских рисках»// Деньги и кредит – 2005- №4.
42. Константинов Н.С. «Этимологический и историко-формалогические подходы к исследованию риска»// Финансы и кредит. – 22 августа 2005.
43. Никитина Т.В. Страхование коммерческих и финансовых рисков: Учеб. пособие для вузов – М. – СПб.: Питер, 2006.
44. Осипенко Т.В. «Построение комплексной системы управления банковскими рисками»// Деньги и кредит. – 2004. - № 3.
45. Основы банковского дела в РФ. / Под. Ред. О.Г. Семенюты – Ростов на Дону: Феникс, 2007.
46. Пещанская И.В. Организация деятельности коммерческого банка: Учеб. Пособие. - М.: ИНФРА-М, 2005.

47. Риски в экономике / Под ред. В.А.Швандора. – М.: ИНФРА-М, 2003.
48. Тагирбеков К.Р. Организация и управление коммерческим банком: Учебное пособие – М.: Весь мир, 2006.
49. Фомичев А.Н. Риск-менеджмент: Учебное пособие – 2-е изд. – М.: Дашков и К, 2006.
50. Хафизов Р.Р. «Современные методы управления банковскими рисками»// Вестник национального банка Республики Башкортостан. – 2006. - №8.
51. Хохлов Н.В. Управление риском. – М.: Финансы, 2004.
52. ЗЕЙНАЛОВ ЗАКИР ГАДЖИ ОГЛЫ ‘АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМОЙ В РАЗВИВАЮЩЕЙСЯ ЭКОНОМИКЕ’ (на примере банковского сектора Азербайджана) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Д9ЦЮ. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ 2008
53. Зейналов З Г Причины и последствия банковских кризисов// Современные аспекты Экономики - №14(65) - 2004 - С 157- 162 -0,44 п л
54. Мамедов З Ф, Зейналов З Г Деньги, кредит, банки, ценные бумаги и валюта - Справочное пособие - Баку, Изд-во «Насир», 2005. -193 с - 12,0 п.л
- 55.Зейналов З Г Тенденции развития банковской системы Азербайджана // Тенденции развития финансово- кредитных и МЭО в условиях глобализации экономики Научная сессия профессорско- преподавательского состава, научных соудрудников и аспирантов по итогам НИР 2004 года. Март - апрель 2005 года Сборник докладов - Изд-во СПбГУЭФ, 2005,- С. 269- 271 - 0,19 п л.
56. Зейналов З.Г Риски и проблемы управления риском в банковском секторе экономики Азербайджана // Роль финансово - кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики Материалы 1- й международной научной конференции 28- 29 января 2008 года Сборник докладов Т II /Под ред В Е Леонтьева - СПб Изд-во СПбГУЭФ, 2008. - С. 101-103 - 0,19 п л
57. Ekspert jurnalı
58. Yeni İqtisadiyyat jurnalı
59. Maliyyə, Vergi, Sığorta və Audit jurnalı
60. www.maliyye.gov.az
61. www.iqtisad.net
62. www.nba.az

Əlavələr

Bank risklərinin idarə olunması prosesini daha dərinlə ifadə etmək üçün əlavə cədvəl, qrafik və dairəvi diaqramlar təqdim edirəm.

Risklərin eyniləşdirilməsinə dair cədvəl :

Risk növü	Risk zonası
Kredit riski	Borc alanın kredit ödəmə qabiliyyətinin aşağı salınması Kredit portfel keyfiyyətinin pisləşməsi Müddəti keçmiş əsas borcun və faiz ödəmələrinin meydana gəlməsi Problemlə ssudaların meydana gəlməsi İşgüzar risk faktorlarının yaranması Borc ödənişi mənbələrinin etibarsızlığı
Balanslaşdırılmamış pula çevirmə riski	Daha uzunmüddətli aktivlərin ötürülməsi üçün qısamüddətli resurslardan istifadə Aşağı səviyyəli nəqd pul aktivlərinin yüksək tələbatla malik olan resurslarla ötürülməsi
Faiz riski	Göstərilən dövrdə faiz tariflərinin dəyişməsinə həssas olan Bank aktivləri və passivlərinin dərəcə və müddətləri arasında uyğunsuzluq Bankın aktiv və passiv əməliyyatları üzrə faiz fərqinin aşağı düşməsinə səbəb olan faiz tariflərinin dəyişməsində proqnozlaşdırılan uyğunsuzluq Bankın aktiv əməliyyatlarının ayrı-ayrı növləri üzrə faiz fərqinin aşağı düşməsi Tariflər üzərində cəlb olunmuş resurslar üzrə bu resursların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar faiz tariflərinin yüksəldilməsi
Gəlirliyin itirilməsi riski	Reursların real qiymətlərinin artımı Mənfi faiz fərqinin ixtisar olunması və ya meydana gəlməsinə gətirib çıxaran yüksək çevirmə qabiliyyətinə malik olan aktivlərin ötürülməsi üçün stabil və ya nisbətən uzunmüddətli resurs hissələrinin istifadəsi İşləməyən aktivlərin payı Səmərəsiz məhsullar Mənfəət əldə etməyin qeyri-stabil mənbələri
Əməliyyat riski	Bank sahəsində kifayət qədər ixtisasa malik olmayan heyət tərəfindən yerinə yetirilən yeni bank əməliyyatları Bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərinin proqram təminatının qeyri-kafi istifadəsi Qanunvericiliyin və Milli Bankın tələblərinə müvafiq olmayan Bank fəaliyyətinin istiqamətləri İxtisaslı kadrların və daxili rəqlamentlərin olmaması Aşağı keyfiyyətli daxili nəzarət İxtisasız kontragentlərlə əməliyyatlar

Kredit portfel və onun keyfiyyəti anlayışını izah edən cədvəl:

Kredit portfelinin fundamental xüsusiyyətləri	Kredit portfel keyfiyyətinin qiymətləndirilmə meyarları
Kredit riski	Kredit riskinin dərəcəsi
Pula çevirmə qabiliyyəti	Pula çevirmə dərəcəsi
Gəlirlilik	Gəlirlik səviyyəsi

Fərdi kredit riskinin idarə olunması prosessini izah edən cədvəl:

İdarəetmə sisteminin elementi	Məhsul riski	Borclunun riski
Risk in eyniləşdirilməsi	İşgüzar risk faktorlarının aşkar olunması Müddəti keçmiş ödəmələrin meydana çıxması Təminatın vəziyyətində dəyişiklik Kredit-vermə tədbirinin sona çatması üçün əlavə kreditə ehtiyac Limitin və ya kredit xəttinin natamam mənimsənilməsi Məhsullar üzrə faiz fərqlərinin aşağı düşməsi Valyuta məzənnələrinin arzu edilməz dəyişikliyi və s.	Borclu və onun fəaliyyəti barədə mənfi informasiya Borclunun gəlişi zamanı onun cari fəaliyyətinə dair prinsipial məzəmmətlər Menecer dəyişikliyi Borclunun yarım-firmalarının iflası uğraması Borclunun - fiziki şəxsin – peşə nüfuzunun dəyişməsi İşə götürənin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Borc verən banka etibarın dəyişməsi Digər kreditorlar tərəfindən kreditin təqdim olunmasına imtina və s.
Risk dərəcəsinin qiyməti	İşgüzar risk qiyməti Borcun ödənilməsi mənbəyinin qiymətləndirilməsi Əsas borcun və faizlərin ödənilməsi qaydasının qiymətləndirilməsi Açıq valyuta mövqeyinin qiymətləndirilməsi Proqnozlaşdırılan və kifayət edən faiz fərqi müvafiqliyinin qiymətləndirilməsi və s.	Borclu hüquqi şəxsin kredit ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi : Maliyyə əmsalları sistemi əsasında Pul axınının analizi yolu ilə Menecment əsasında Xarici mənbələrdən informasiya alınması əsasında, eləcə də müştərinin yoxlanılması yolu ilə Fiziki şəxsin kredit ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi: Anketləşdirmə əsasında Skorinq sistemi əsasında Kredit tarixini öyrənmə əsasında Ödəmə qabiliyyəti göstəriciləri əsasında
Risk in monitorinqi	Bankın ayrı-ayrı məhsullarının monitorinqi üzrə öhdəliklərin bölünməsi Məhsulun kontrol risk göstəriciləri dinamikasının təyin olunması və izlənməsi : Məhsul və xidmətlər qrupu üzrə faiz fərqi Kredit riskinin iqtisadi normativləri Kredit və depozitlərin nisbəti Kredit ssudalarının növləri və kredit vasitələri üzrə kredit məhsullarının diversifikasiya dərəcəsi Kreditvermə limitləri və həmcins kredit əməliyyatları üzrə limitlərə riayət Problemlə ssudalarla iş Ssudalar üzrə ziyanların örtülməsi üçün lazımi miqdarda rezervlərin yaradılması Ssudaların verilməsi, faizin formalaşması üçün kredit proseduruna və fərdi hüquqa dair daxili nizamnamələrin işlənilib hazırlanması	Ayrı-ayrı borclular qrupunun risk monitorinqi üzrə bölünməsi Borclunun kontrol risk göstəricilərinin dinamikasının təyin olunması və izlənməsi: Borclunun kredit ödəmə qabiliyyəti üzrə göstəricilər Bir qrup borclu qrupuna təqdim olunan kreditlər üzrə limitlər Borcluların fəaliyyət xarakteri, mülkiyyət forması, sahə və regional mənsubiyyəti üzrə diversifikasiya dərəcəsi. Bankın borclulara dair standart tələblərinin işlənilib hazırlanması Təminat, onun differensiasiya fərqi və onun keyfiyyətinə nəzarəti üzrə tələblərin işlənilib hazırlanması

Yerləşdirilmiş depozitlər seqmenti və Banklararası kredit risklərinin idarə olunması prosessini izah edən cədvəl:

İdarəetmə mərhələsi	Tərkib
Riskin eyniləşdirilməsi	Bank-kontragentin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Bank-kontragent işgüzar riskinin yüksəlməsi Seqmentin diversifikasiya dərəcəsinin aşağı düşməsi Bankın rəqabət mövqeyinin azalması Problemlə BAK paylarının artması BAK bazarında vəziyyətin pisləşməsi (faizlərin artımı, rəqabətin yüksəlməsi) Bankın korrespondent hesabında vəziyyətin pislili
Riskin qiymətləndirilməsi	Bankın metodikası üzrə yerləşdirilmiş depozitlərin və BAK –nin keyfiyyət dəyərləndirməsi BAK müqavilələri üzrə işgüzar risklərin qiymətləndirilməsi BAK ilə təminatmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi Müddəti keçmiş BAK payı və vaxtı uzadılmış müqavilələrin dəyişdirilməsi İşləməyn BAK paylarının dinamikası
Riskin monitorinqi	BAK bazarında qiymətlərin izlənməsi BAK üzrə limitlərə və onların yenidən təsdiqinə riayət etməyə nəzarət Bank-kontragentin maliyyə vəziyyətinə nəzarət Problemlə BAK-lərin izlənməsi BAK bazarında işin təşkil olunması və prinsiplərinə dəyişiklik BAK-lərin verilməsi üzrə qərarların qəbul olunması qaydalarının işlənilib hazırlanması və dəyişməsi AR MB təlimatına müvafiq olaraq BAK-nin silinmə qaydasının işlənilib hazırlanması

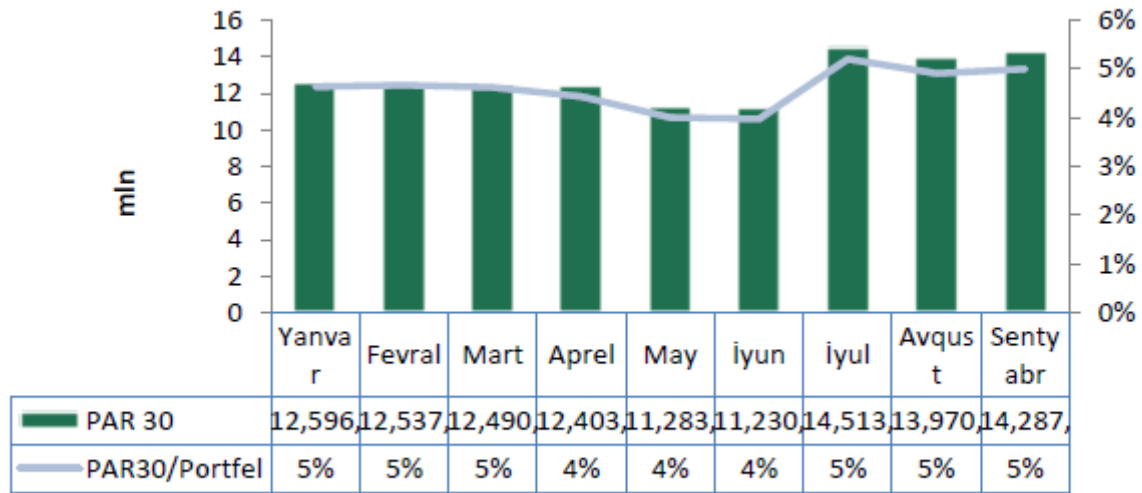
AMB-nın kredit riskləri ilə bağlı bəzi normativlərini göstərən cədvəl:

Normativin adı və təsviri	Normativin maks/min həddi	Faktiki qalıq (hesabat tarixinə)
1	2	3
1. Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə risklərin maksimum həddi	XXX	XXX
a) təminatın bazar dəyəri kredit tələbinin 150%-dən az olmadığı halda (%)	maks. 20%	17.1
b) təminatın bazar dəyəri kredit tələbinin 150%-dən az olduğu halda (%)	maks. 7%	5.6
2. Bankın iri kreditlərinin bankın öz vəsaitlərinə nisbəti	maks. 8 dəfə	0.3
3. Banka aidyyəti olan şəxslərə və onların adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş kreditin maksimum məbləği (cəmi) (%)	maks. 20%	6.3
a) onlar hüquqi şəxs olduqda (birinə) (%)	maks. 10%	0.0
b) onlar fiziki şəxs olduqda (birinə) (%)	maks. 3%	0.8

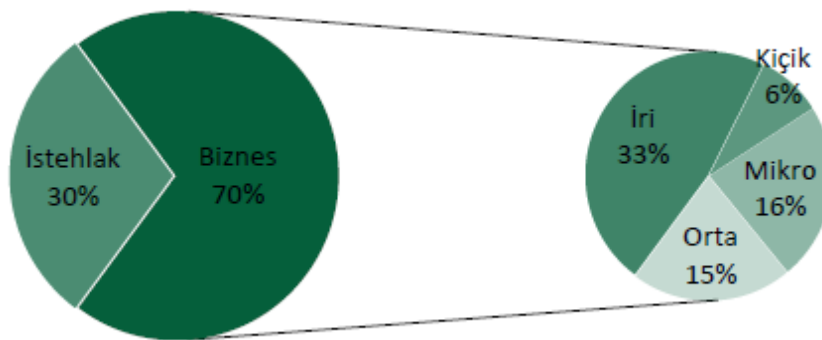
Bank tərəfindən gəlirliyin itirilməsinin böhranlı göstəricilərini izah edən cədvəl:

Gəlirliyin itməsi	Gəlirliyin itməsi riskinin faktorları				Kompleks böhranlı
	Balanslaşdırılma mış çevrilmə riski	Kredit riski	Faiz riski	Əməliyyat riski	
Umumil ikdə Bank	İşləməyən aktivlərin örtülməsi üçün ödənişli resurslardan istifadə stabil və uzunmüddətli resurslar hesabına yüksək çevrilmə qabiliyyətli və əlverişsiz aktivlərin formalaşması	Kredit portfelinin ayrı-ayrı seçmətlərinin yüksək payı kredit Portfeli keyfiyyətinin yekun göstəricisinin pisləşməsi Müddəti keçmiş ssudaların və faiz ödəmələrinin payı və müddətinin artımı Kredit ödəmə qabiliyyəti olmayan borcluların payının artması Kredit sövdələşməsi riskinin standart qiymətləndirmə sisteminin olmaması	Faiz fərqi əmsalının enmə tendensiyası spredin enmə tendensiyası Faktiki faiz fərqi lazımı miqdarda fərq səviyyəsindən aşağı düşməsi Hesabat və ya planlaşdırma dövründə GAP-ın sıfır yığılma dərəcəsinin olmaması GAP əmsallarının pisləşməsi	«yükləmə» Artımı Faiz fərqi yükləmə və vergilərlə udulması Əmsallar arsında aralığın artımı Bankda gəlir və mənfəət səviyyəsi standartlarının olmaması	Mənfəətlik və gəlirlik əmsallarının enməsi Mənfəətlik və gəlirlik əmsallarının biznes plandan irəli gələn bank standartlarına uyğunsuzluğu
Gəlirliyin itməsi	Gəlirliyin itməsi riskinin faktorları				Kompleks böhranlı
	Balanslaşdırılma mış çevrilmə riski	Kredit riski	Faiz riski	Əməliyyat riski	
Gəlir mərkəzl əri	Aşağısəviyyəli çevrilmə qabiliyyətinə malik aktivlərin mövcudluğu	Müştəriləri kredit ödəmə qabiliyyətinin aşağı səviyyəsi	Aktiv əməliyyatlar üzrə faiz tarifi enmə tendensiyası və ya passiv əməliyyatlar üzrə onun artım tendensiyası Köçürmə qiyməti lazımı miqdarda spredin alınmasını stimullaşdırmır	Aktiv və passiv əməliyyatlara dair qərar qəbul edilməsi prosedurunun keyfiyyəti, faiz və komissiya səviyyəsi	Mənfi maliyyə nəticəsi və ya onun aşağı düşməsi
Bank məhsulu	Bank məhsuluna tələbatın aşağı düşməsi	Bank məhsulları alıcılarının aşağı səviyyəli kredit ödəmə və ödəmə qabiliyyəti Müştəri tərəfindən bank məhsulundan istifadə ilə bağlı işgüzar risk	Müqavilə faizinin formalaşması	Məhsulun yaradılması texnologiyasının keyfiyyəti Bank məhsullarına qiymətlərin təyin olunması üzrə iqtisadi əsasın olmaması	Məhsulun maya dəyərindən aşağı gəlir

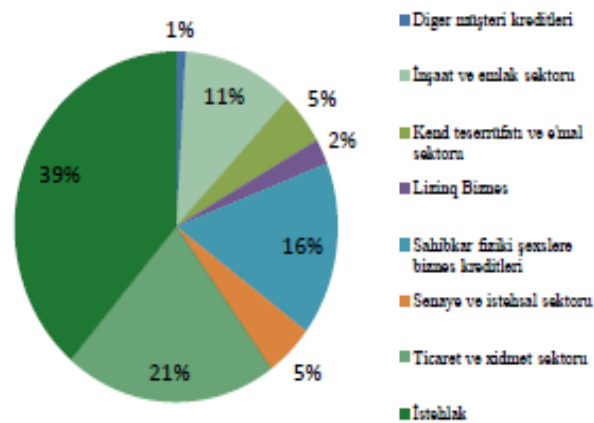
Portfelin gecikmələr üzrə tendensiyasını göstərən qrafik:

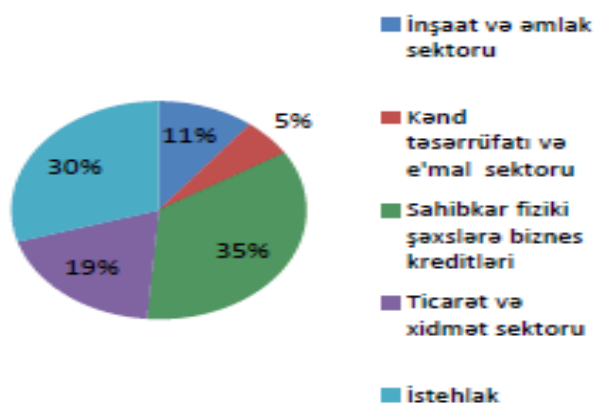
Gecikmələrin strukturunu göstərən dairəvi diaqram:

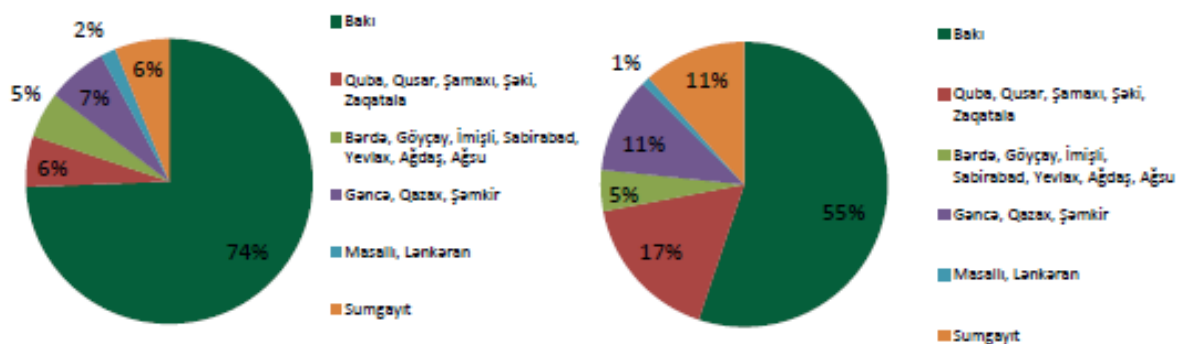
Kredit portfelinin sektorlar üzrə bölgüsünü izah edən dairəvi diaqram:

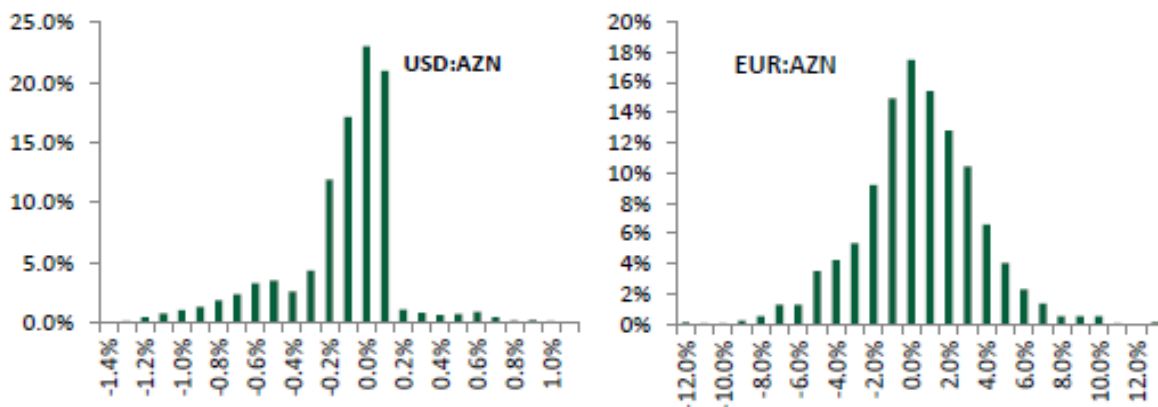
Vaxtı keçmiş kreditlərin sektorlar üzrə bölgüsünü izah edən dairəvi diaqram:

Kredit portfelinin(solda) və vaxtı keçmiş kreditlərin(sağda) regional bölgüsünü izah edən dairəvi diaqram:

Valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərin bankların gəlirlərinə təsirini göstərən qrafik (2012):

Xülasə

“Bank riskləri və onların idarə olunması” mövzusunda tədqiqatın aparılmasının məqsəd və vəzifələrini respublikamızda həyata keçirilən bank risklərinin idarə olunması siyasətinin mahiyyətinin tədqiq olunması təşkil edir. Dissertasiya işinin nəticəsi bank sektorunda kredit risklərinin idarə olunması ilə bağlı yaranan problemlərin həlli istiqamətində səmərəli təkliflərin verilməsidir. Dissertasiya işinin orijinallığı və elmi yeniliyi bankların idarə olunması üzrə fəaliyyətə risklərin təsirinin elmi-analitik tədqiqıdır. Beləki, bank risklərinin idarə olunması istiqamətində xarici təcrübənin öyrənilməsindən əldə edilən nəticələrin Azərbaycanda bu sahədə yaranan problemlərin aradan qaldırılması üçün onların tətbiqi, elmi-praktiki cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işi 111 səhvədən, giriş, 3 fəsil, 7 bölmə, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, əlavələr, xülasə və rus, ingilis dillərində annotasiyalardan ibarətdir. Dissertasiya işinin I fəsili, məhz bank risklərinin mahiyyəti və onun iqtisadi siyasətdə rolunu əhatə edir. Bu fəsildə bank risklərinin mahiyyəti, məqsəd, vəzifələri və təsnifatı nəzərdən keçirilib. II fəsildə bank risklərinin tənzimləmə metodları və alətləri, başlıca istiqamətlərindən bəhs edilib. III fəsildə isə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən bank risklərinin idarə olunması siyasətinin müasir dövrdə hədəfləri və onun təkmilləşdirilməsi yolları, və eləcə də, Mərkəzi Bankın bank risklərinin idarə olunması siyasətinin işlənməsində və reallaşdırılmasında məsul orqan kimi rolu barədə araşdırma aparılmışdır. Nəticə və təkliflər bölməsində isə Azərbaycan Respublikasında bank risklərinin idarə olunması siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəticə çıxarılmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işində bankların fəaliyyətinin idarə olunmasında risklərin düzgün müəyyən edilməsi; risklərin idarə olunması metodlarının analiz edilməsi və bu risklərin bankların mənfəətliliyinə təsiri araşdırılmışdır. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasında bank sektorunda kredit risklərinin idarə olunması ilə bağlı yaranan problemləri tədqiq edilib, müəyyən edilməsinə diqqət yetirilmişdir.

Аннотация к магистерской диссертации Шихиевой П.Э. на тему

«Банковские риски и управление ими»

Руководитель: к.э.н Зейналов З.Г.

Работа содержит 112 страниц, 62 использованных литературных источников, 3 приложения. Работа выполнена на кафедре «Банковское дело» АГЭУ.

В работе проанализирована теория банковских рисков, определены методы управления рисками и рассмотрены проблемы управления рисками. Принятие рисков – основа банковского дела. Банки имеют успех тогда, когда принимаемые ими риски разумны, контролируемы и находятся в пределах их финансовых возможностей и компетенции. Банки стремятся получить наибольшую прибыль. Чем выше ожидаемая прибыль, тем выше риск.

Цель работы – анализ определения рисков в управлении деятельностью коммерческих банков, а также анализ их влияния на прибыльность банков.

Методология работы – системный подход, сравнительный анализ.

Результаты работы – обоснование существования зависимости между величиной риска и прибылью: с увеличением возможности получения прибыли, риски потерь, при этом, настолько же возрастают. Ограничения работы – ограниченность научных работ, отражающих последние практические достижения. Практическая значимость работы – классификация рисков а также оценивание активов с их помощью. Оригинальность и научная новизна – научно-аналитическое исследование влияния рисков на деятельность по управлению коммерческими банками.

По результатам работы будет опубликована одна статья в журнале.

Магистрант: Шихиева П.Э

Руководитель: Зейналов З.Г

ABSTRACT OF THE DISSERTATION
‘BANKING RISKS AND THEIR MANAGEMENT’
by SHIKHIYEVA PARVIN EYVAZ gizi

Dissertation Supervisor:
Zakir Zeynalov

Purpose – analysis of the definition of risk in the management of commercial banks as well as analysis their influence on the profitability of banks. Exploration of the reason of emergence of credit risks in the banking sector in Azerbaijan Republic and make out proposals on how to eliminate these risks.

Design/methodology – a systematic approach, comparative analysis. The following methods have been used in the course of the study: systematic analysis, generalization, comparative analysis, observation and grouping.

Findings – prove the existence of the relationship between the magnitude of the risk and profit: with increasing opportunities, risks, losses, while at the same increasing. Submission of effective proposals towards handling the problems arisen in the banking sector in connection with credit risk management.

Research limitations – limitations of scientific papers that reflect the latest practical achievements. Research limitations are based on international practices, the elimination of credit risks requires revealing the existing problems in this sphere in Azerbaijan and their more comprehensive study.

Practical implications – risk classification and evaluation of assets with them. Practical implications are the possibility of application by local banks of the proposals put forth in respect of credit risk management.

Originality – scientific and analytical study on the effect of risk management activities by commercial banks and, application of the results obtained from study of international banking risk management practices to eliminate the problems arisen in Azerbaijan in this sphere has been scientifically and practically rationalized.